

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI NR. 72

VELFÆRDSSTATEN 1

INDHOLD

Maja Hojer Bruun, Dorthe Brogård Kristensen, Stine Krøjer, Julie Rahbæk Møller og Mikkel Rytter FORORD	3
Halvard Vike FORORD Antropologien og den skandinaviske velferdsstaten	5
Maja Hojer Bruun, Stine Krøjer og Mikkel Rytter INDLEDENDE PERSPEKTIVER Forandringsstaten og selvstændighedssamfundet	11
Nina Holm Vohnsen EVIDENSBASERET POLITIKUDVIKLING Brudflader mellem forskning og bureaukrati	39
ENQUETE: Thomas Derek Robinson: Reform og den anden I-D-I-O-T	61
Julie Rahbæk Møller og Katrine Schepeleer Johansen SPÆNDINGSFELTET MELLEMLYD DYNAMIK OG STABILITET Udvikling og behandling af mennesker med sindslidelser i det danske velfærdssamfund	67
ENQUETE: Susanne Højlund: Velfærdsegoister?	89
Lisanne Wilken og Mette Ginnerskov Hansen INTERNATIONALISERING OG ØKONOMISK ULIGHED PÅ VIDEREGÅENDE UDDANNELSER I DANMARK	93
ENQUETE: Zachary Whyte: „Vi øver os bare“	113
Karen Lisa Goldschmidt Salomon, Simon Lex og Torbjörn Friberg KONVERGENS PÅ TVÆRS AF VELFÆRDSSTATEN	119
REDAKTIONEN HAR MODTAGET	139
FORFATTERLISTE	141
DANSKE RESUMEER	145
ENGLISH SUMMARIES	149
GAMLE OG KOMMENDE NUMRE	153

FORORD

MAJA HOJER BRUUN, DORTHE BROGÅRD KRISTENSEN, STINE KRØIJER, JULIE RAHBÆK MØLLER OG MIKKEL RYTTER

Dette dobbelte temanummer af *Tidsskriftet Antropologi* nr. 72 og 73 er baseret på et forskningsseminar afholdt i maj 2014 af det såkaldte Norden-netværk med titlen „Ethnographies of Welfare State Transformations“. Norden-netværket består af danske antropologer fra forskellige akademiske institutioner, som har det til fælles, at de laver feltarbejde i Norden/Skandinavien og mødes for at fremme antropologisk teoridannelse og debat om denne etnografiske region. Oplægget til forskningsseminaret var at diskutere politolog og professor ved CBS Ove Kaj Pedersens meget omtalte samtidsdiagnostik om velfærdsstatens transformation i retning af „konkurrencestaten“ (Pedersen 2011, Hans Reitzels Forlag) i relation til aktuelle etnografiske studier af mødet mellem staten og dens borgere. Vi efterlyste endvidere diskussioner af, hvorvidt og hvordan ændringer af velfærdsstaten har og får konsekvenser for centrale begreber som lighed, enshed, fællesskab og egalitær individualisme, som har domineret den regionale etnografiske litteratur om Norden/Skandinavien. Flere oplæg fra seminaret har fundet vej til temanumrene, ligesom andre er kommet til.

Bogen og diskussionerne om konkurrencestaten har således en central placering som gennemgående diskussionspartner for mange af artiklerne i dette temanummer. Af samme grund runder vi temanummeret af med et efterord af netop Ove Kaj Pedersen, hvor han får mulighed for at kommentere på de måder, hans arbejde er anvendt og diskuteret de konkrete antropologiske studier. Vi vil gerne benytte denne lejlighed til at takke Ove Kaj Pedersen for hans grundige læsning og inspirerende diskussion af indledningen og artiklerne. Efterordet indrammer på fornemste vis temanummerets diskussioner og lægger op til videre debat og samarbejde mellem antropologer, politologer og andre samfunds- og humanvidenskaber om velfærdsstaten og velfærdssamfundet.

Vi vil ligeledes gerne takke Halvard Vike, professor ved Institutt for socialfag ved Høgskolen i Sørøst-Norge, for at skrive et forord, der placerer temanumrenes

diskussioner af velfærds- og konkurrencestaten i en bredere komparativ skandinavisk kontekst.

Endelig indeholder de to temanumre nr. 72 og 73, ud over de ni egentlige forskningsartikler, en række enquetter, hvor udvalgte forskere, der på forskellig vis har beskæftiget sig med velfærdsstaten, er blevet inviteret til at give kortere indspark til diskussionen om velfærdsstaten i dag og fremover.

Slutteligt vil vi gerne takke forskningsprogrammet „Contemporary Ethnography“ ved Aarhus Universitet for at have ydet økonomisk støtte til at afholde det oprindelige forskningsseminar i Norden-netværket og til alle deltagerne for livlige diskussioner samt til *Tidsskriftet Antropologi* for at give plads til temanumrene om „velfærdsstaten“.

God læselyst!

Temareaktionen

FORORD

Antropologien og den skandinaviske velferdsstaten

HALVARD VIKE

I dette temanummeret rettes oppmerksomheten mot pågående endringer i den danske/skandinaviske velferdsstaten, og forfatterne tar del i et kollektivt forsøk på å utvikle antropologiske perspektiver på fenomenet. Så vidt jeg kan forstå, er dette faktisk aller første gang antropologer i Skandinavia gjennomfører et slikt analytisk eksperiment. Vi har riktig nok nå en relativt omfattende antropologisk litteratur som tar for seg statlige institusjoner, politikk, likhet og liknende, men den er relativt fragmentert. Dette nummeret av *Tidsskriftet Antropologi* viser at det antropologiske studiet av Skandinavia er i ferd med å bli en etablert forskningstradisjon. Det er i høyeste grad på tide, og det lover veldig godt. Antropologisk forskning om Skandinavia/Norden har vært mye mindre systematisk og kumulativ enn tilfellet er for andre regioners antropologi, og det har skapt lite kontinuitet og for svak dynamikk. Nå ser vi imidlertid noen tydelige konturer i form av regionalspesifikke perspektiver, analytiske begreper, komparative refleksjoner og i noen grad felles empirisk tematikk. Marianne Gullestads idéer om „egalitær individualisme“ utgjør en sentral del av det analytiske grunnlaget, mens tematikken er sammenhengen mellom velferdsstatlig politikk og sosial interaksjon i og utenfor velferdsstatens institusjoner.

Antropologien har mye å bidra med i studiet av staten. Relasjonen mellom velferdsstatens institusjoner og hverdagsliv er grunnleggende, men paradoksalt nok ikke et hovedtema blant politologer og sosiologer – hovedsakelig på grunn av metodiske begrensninger. Antropologiens store styrke er at den gir oss muligheter til å forstå „staten“ relasjonelt; noe som ikke begrenser seg til formelle aspekter ved relasjoner innenfor institusjoner, men som kanskje framfor alt handler om prosesser som går på tvers av institusjonelle grenser. Danske antropologer, i likhet med enkelte norske, har i lang tid utforsket denne muligheten, og det er som sagt svært prisverdig at dette arbeidet nå systematiseres i større grad enn tidligere. Det er ikke så lenge siden forskningsinteresser av denne typen ble betraktet som

litt aparte – på siden av det faget egentlig dreier seg om. Den første utgaven av grunnboken i antropologi på norsk, utgitt i 1993, hadde ett kapittel om politikk – og kapitlets tittel var „Politikk uten staten“ (Eriksen 1993). Dette ble relativt raskt rettet opp (i den neste utgaven), men idéen om at fagets prototypiske gjenstand egentlig er ikke-industrielle samfunn langt unna, har vist seg å være nokså seiglivet. Den kommer også til uttrykk i forstillingen om at feltarbeid i eget land ikke kan ha samme kvalitet som feltarbeid i en „fremmed“ kulturell kontekst. Argumentene som anføres for slike, svært utbredte synspunkter er blant annet at kultursjokket er en vesentlig forutsetning for antropologisk erkjennelse. Feltarbeid „hjemme“ innebærer i en slik tankegang at man beskjefter seg med det på forhånd kjente. Dette er ikke stedet å diskutere slike antakelser i detalj, men det er etter min oppfatning bekymringsfullt at antropologien i noen grad fortsatt preges av kolonialt tankegods. En systematisk relativistisk tenking forutsetter at vi interesserer oss for alle former for menneskelig tilpasning, og den gjør det mulig å unngå „antropologisering av konvensjonelle sosiale fordommer“. Som de fleste av sine akademiske kolleger andre steder, liker skandinaviske antropologer seg best i eller rundt hovedstedene København, Oslo og Stockholm (og Aarhus, Bergen og Uppsala) – og deres forestillinger om hva „hjemme“ er, synes ofte primært å være et produkt av deres sosiale status og ståsted, ikke til deres faktiske forståelse av livet blant folk med en annen klassetilknytning og regional tilhørighet.

Mye tyder på at skandinaviske antropologer med interesse for forholdet mellom stat og hverdagsliv har et spesielt bidrag til så vel internasjonal antropologi som til tverrfaglige debatter innenfor Skandinavia. Den antropologiske litteraturen på området er sparsom. Årsakene til dette er åpenbart flere, men en av dem har helt åpenbart med tilgang å gjøre. Min egen erfaring med feltarbeid i politiske og byråkratiske kontekster i Norge er i så måte usedvanlig positiv – jeg har faktisk svært ofte blitt ønsket velkommen, og min tilstedeværelse har gitt opphav til lite frykt. Dette er en slående kontrast til det blant andre kolleger i England har opplevd. Trolig er denne muligheten i ferd med å lukkes også i Skandinavia. Dette er det en vesentlig oppgave for oss å bidra til å hindre i demokratiets navn, men min hensikt med å poengtere den relative åpenheten er her primært en annen. Vår evne til å bevege oss på kryss og tvers av institusjonelle grenser, og samtidig opp og ned i hierarkisk organiserte verdener, gir en helt unik mulighet til å forstå livet i „moderne“ stater i sin rette sammenheng. Marianne Gullestad formulerte ambisjonen om å forstå hverdagsliv som et tverrsnitt, men en begrensning i hennes forskning var det relative fraværet av formelle institusjoners betydning. Som dette temanummeret antyder, har skandinaviske antropologer mye å bidra med her, og vi besitter muligheten til gi en viktig impuls til å utvikle en mer komparativ, politisk orientert antropologi som ikke primært studerer politikk, policy, styring

osv. som abstrakte systemer, men som aspekter ved sosiale relasjoner. Det er påfallende at antropologien om Europa i så høy grad preges av et fravær av en slik orientering. Interessen for „the community“, der staten i hovedsak opptrer som en ekstern aktør, har dominert svært lenge.

Ove Kaj Pedersens bok *Konkurrencestaten* (2011) er et interessant inntak til nettopp dette. I dette nummeret av Tidsskriftet Antropologi ser vi, ikke minst i innledningen, at bidragsyterne drives av et kritisk engasjement som i høy grad synes å være motivert av en diagnose av hva den danske velferdsstaten inntil nylig har vært. Pedersens bok leses som en introduksjon til, og som en diagnose av, en historisk vending i „tragisk“ retning. Boken er en svært relevant og god analyse av hvordan konkurranse som metafor og premiss for policy endrer velferdsstaten. Kollektive goder endrer status og blir til knappe, privatiserte ressurser som gradvis blir mindre tilgjengelig for alle som ikke er aktive og effektive konkurrenter. Den påkaller „urgent anthropology“. Politiske, byråkratiske og økonomiske elitors strategi i sitt opprør mot godt organisert demokratisk flertallsmakt er ganske godt kjent, og vi har etter hvert svært mange historiske eksempler. Vi vet imidlertid mye mindre om vilkårene for å hindre dem i å vinne fram. Antropologisk innsikter i hvordan de nordiske velferdsstatene faktisk har fungert, hvilke sosiale og kulturelle betingelser de hviler på, og hvilke konsekvenser det får at de nå synes å være i ferd med å bli langsomt demontert, er derfor av stor betydning. I *The Origin of Political Order* fra 2011 diskuterer Francis Fukuyama hvorvidt „Getting to Denmark“ er mulig for andre vestlige land med demokratiske og humanistiske ambisjoner. I sin jakt på historiske eksempler på moderne samfunn som ikke fortærer sin egen humane kapital, legger han – som svært mange andre – vekt på hva de skandinaviske velferdsstatene faktisk har oppnådd. Kombinasjonen av allmenn tillit, rimelig fordeling, robust demokrati og allmenn velstand er en enkel versjon av dette. Fukuyamas analyse er god og lærerik, men den er etter min oppfatning likevel mangelfull når det gjelder å forklare den historiske dynamikken. Han viser at til forskjell fra England, som har en lang tradisjon for liberale rettigheter, politisk motstand og en sterk statsmakt, ble Danmark langt sterkere preget av protestantismen, opplysningsinspirasjonen og (opplyste) bønders rolle i fronten av brede folkebevegelser.

Fukuyamas perspektiv er så bredt og dypt at han ikke fatter særlig stor interesse for at England og Danmark på mange måter har utviklet seg svært forskjellig, spesielt i løpet av de siste fire tiårene. Han konstaterer at de kom til omtrent samme sted på ulike måter. Andre forskere med interesse for historisk sosiologi, som Gøsta Esping-Andersen (1998, 2002), har vist mye tydeligere at de nordiske velferdsstatene er helt særegne. Den statlig organiserte „dekommodifisering“ har blitt ført mye lenger. Selv tror jeg det er interessant for antropologer og andre

med interesse for å sammenlikne historisk endring i moderne stater at vi kan identifisere en dobbel prosess her. Fukuyama, og en lang rekke skandinaviske politologer, historikere og sosiologer har vært så opptatt av at klassekonfliktene fikk mindre dramatiske utfall her enn i andre vestlige land, og av at den konsensus-skapende staten under „den sosialdemokratiske tidsalder“ (Sejersted 2005) reduserte konfliktnivået, at de ikke har vært oppmerksomme på de vedvarende spenningene som de grunnleggende historiske konfliktene gav opphav til. Min egen, tilsynelatende kontra-intuitive hypotese er at velferdsstatens institusjonelle arkitektur faktisk har gitt disse spenningene et annet liv enn i de fleste andre vestlige land. Et veldig enkelt eksempel er det faktum at velferdsstatens omfattende satsing på tjenester har skapt en svært sterk og allmenn interesse for velferdspolitikkk som er helt unik, og som i høy grad overskrider andre konfliktlinjer. Denne interessen er ikke nødvendigvis alltid tydelig artikulert ideologisk, men den preger kommunal politikk sterkere enn det meste annet. Gitt at de skandinaviske velferdsstatene har gitt kommunene i oppgave å yte de fleste av de viktigste offentlige tjenestene, er det viktig å se nærmere på hva den desentraliserte fordelingen av makt som kommuneinstitusjonens funksjon innebærer. Den er det sentrale omdreiningspunktet ikke bare for politiske mobiliseringer for bedre og flere tjenester, men også for profesjonsinteresser og det sivile samfunn – og selvsagt for selve forståelsen av hva offentlig ansvar og reell tilgang til tjenester er. I denne forstand er ikke de skandinaviske velferdsstatene primært „sjenerøse“ (som svært mange samfunnsvitere kaller dem), men faktisk fortsatt så tett på befolkningen at de statlige elitenes autonomi er begrenset, og selv dyre forpliktelser viser seg tross alt ofte å være vanskelig å trekke tilbake. Lokale institusjoner er ikke løsrevet fra lokale former for sosial kontroll. I Skandinavia er denne kontrollen av en særegen type; ikke primært organisert via slektskap, arvet status, naboskapsrelasjoner og liknende, men via interessebaserte medlemsorganisasjoner som virker på tvers av institusjonelle grenser og hierarkiske nivåer. Maja Hojer Bruuns (2012) arbeid om boligkooperativer i København kaster et interessant lys over kraften i medlemskapets betydning for forvaltning av horisontalt forvaltede fellesinteresser, og for realisering av egalitære former for sosial kontroll i Skandinavia.

Konkurransesstaten, slik Ove Kaj Pedersen beskriver den, kan forstås som et uttrykk for en ambisjon om å eliminere alternative allianser og kilder for motmakt. I samfunn der selve det institusjonelle systemet er autonomt og ustyrlig nok til at statlige eliter må søke kompromiss, er denne ambisjonen imidlertid ikke nødvendigvis enkel å realisere. En av konkurransesstatens viktigste mekanismer synes å være det vi kan kalle *de-modernisering* av velferdsstaten. Den består i å forsøke å redusere effekten av horisontale allianser som kan hindre eliter i å gjøre institusjoner til redskaper for autoritære styringsinteresser. Ledere på hvert

enkelt nivå står overfor incentiver som oppmuntrer dem til å ansette ledere på nivået under som skylder dem personlig lojalitet. *Ny-klientelismen* som brer seg på denne måten rendyrker lojalitet oppover i de organisatoriske hierarkiene, og utvikler institusjoner som blir stadig mindre sensitive overfor befolkningens behov – og stadig mer pyramidale og utilgjengelige. Den samme tendensen kan observeres i måten relasjonen mellom staten og befolkningens rettigheter endres på enkelte områder. Det Esping-Andersen kalte for „dekommodifisering“ innebar at ekspansjonen i (individuelle) rettigheter gjorde at befolkningen i relativt høy grad ble frigjort fra personlige avhengighetsbånd i markedet. Arbeidsmarkeds- og familiepolitikk er to viktige eksempler. I den forstand er de skandinaviske velferdsstatene å betrakte som redskaper for en bred, folkelig ambisjon om å realisere frihet i form av personlig autonomi, som trolig er en mer fundamental verdi enn „likhet“. I dag er denne avhengigheten på vei tilbake, og uttrykker seg blant annet ved at flere offentlige tjenester får karakter av å være behovsprøvede veldedighetsytelser fra statens side – ytelser som befolkningen må konkurrere hardt for å få tilgang til, og som gjør dem avhengige av etater som selv velger hvor utilgjengelige de ønsker å være. Dette skjer parallelt med at den nye fattigdommen som brer seg av mange anses som naturlig og derfor uavvendelig. I denne forstand er slagordet „modernisering av velferdsstaten/offentlig sektor“ å betrakte som et symbol på en bevegelse bort fra modernismens idealer og tilbake til relasjonsformer vi kjenner fra Romerrikets klientelisme. Det er rimelig å hevde at velferdsstatens mest „moderne“ periode kanskje er over, spesielt hvis vi tenker på den skandinaviske versjonens fremste kjennemerke: universalismen. Velferdsstatlig universalisme kan forstås som et modernistisk høydepunkt fordi den stiller spesielt store krav til staters demokratiske, humanistiske og administrative kapasitet. Å yte omfattende tjenester til en hel befolkning etter behov, med individuell tilpasning, uten motytelser og i henhold til nøytralitet og likebehandling er noe fullstendig annet enn det ny-liberale regimer er kapable til.

I sin innledning til dette temanummeret diskuterer redaktørene betydningen av ulike temporaliteter i komplekse sosiale systemer, noe jeg anser som et svært interessant analytisk valg. Som jeg var inne på ovenfor kan det tenkes at det er fruktbart å betrakte „velferdsstaten“ som et eksperiment som i hovedsak er over, ikke minst siden selve forestillingen om den ofte er et mentalt bilde av en utopi som mange absolutt ikke ønsker å gi slipp på, og som fortsatt skaper håp og tillit. Samtidig er det viktig å ikke ta for gitt at en kritisk analyse av „den nye velferdsstaten“ ikke ganske enkelt er en historie om forfall. Mange av de produktive konfliktlinjene og spenningene som skape den, og som gjorde den skandinaviske versjonen vanskeligere å endre for dominerende eliter enn det som har vært tilfellet med andre europeiske velferdsstatsekspirimerter, er fortsatt

virksomme. Antropologien gir gode redskap til å kaste lys over hvordan dette komplekse institusjonelle systemet faktisk fungerer. Denne oppgaven har etter min oppfatning aldri blitt tatt alvorlig nok, og derfor er dette temanummeret svært velkomment. God lesning!

Litteratur

- Bruun, Maja Hojer
2012 Social Life and Moral Economies in Danish Cooperative Housing: Community, Property and Value. Upubliceret ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Eriksen, Thomas Hylland
1993 Små steder, store spørsmål. Innføring i sosialantropologi. Oslo: Universitetsforlaget.
- Esping-Andersen, Gøsta
1998 Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies. London: Sage Publications.
2002 Towards the Good Society, Once Again? In: G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemerijck & J. Myles (eds.): Why We Need a New Welfare State. Oxford: Oxford University Press.
- Fukuyama, Francis
2011 The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Pedersen, Ove Kaj
2011 Konkurrencestaten. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sejersted, Francis
2005 Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre. Oslo: Pax forlag.

INDLEDENDE PERSPEKTIVER

Forandringsstaten og selvstændighedssamfundet

MAJA HOJER BRUUN, STINE KRØIJER OG MIKKEL RYTTER

Velfærdsstaten er blevet en selvfølgelig ramme om hverdagslivet i Danmark, og det er kun de færreste danske politikere og borgere, der anfægter dens grundlæggende berettigelse og eksistens. Siden socialreformen i 1933 og efterkrigstidens opbygning af velfærdsstaten har dens institutioner omfordelt økonomiske ressourcer og arbejdet frem mod at realisere visionen om, at alle borgere skal have adgang til uddannelse, sundhed, kulturelle tilbud og generel tryghed.

Siden 1990'erne er neoliberale ideer om markedsstyring, selvstyring og nødvendige nedskæringer imidlertid vundet frem. Sundhedssektoren har været præget af effektivisering og privatisering; i uddannelsessektoren har universitetet, gymnasieskolen og folkeskolen undergået markante reformer; i arbejdet med integration er staten markant til stede i regulering, fordeling og overvågning af flygtninge og indvandrere, og den store kommunalreform fra 2007 har haft konsekvenser for afstanden mellem borgere og forvaltning, sektorsamarbejde, lokaldemokrati og borgerinddragelse. Danmark er for alvor blevet en del af den internationale markedsøkonomi, og samtidig med at job eksporteres til udlandet, sker en øget tilførsel af udenlandsk arbejdskraft til Danmark. I kølvandet på den globale økonomiske krise i 2007-2008 er det private forbrug dalet, den offentlige og den private gæld øget, og arbejdsløsheden er steget, hvilket blev anledning til blandt andet at indskrænke dagpengeperioden og hæve pensionsalderen. Offentligt italesættes håbet om, at væksten vil vende tilbage, så der kan blive råd til fremtidens velfærdssamfund.

I 2011 udgav politologen Ove Kaj Pedersen bogen *Konkurrencestaten*, hvor han argumenterede for, at velfærdsstaten har ændret sig til en konkurrencestat. Begrebet konkurrencestaten sammenfatter hele udviklingen fra 1980'ernes og 1990'ernes neoliberale økonomiske politik med introduktionen af nye styringsredskaber i den offentlige sektor, større deltagelse i den internationale konkurrence og reformpolitikken efter den økonomiske krise i 2007-2008. Den nye

konkurrencestat har fire specifikke kendetegn: 1) Det er en ny type stat, der sigter mod at mobilisere og optimere borgere og erhvervsliv til international konkurrence i modsætning til velfærdsstaten, som søgte at værne samme mod ændringer i internationale økonomiske konjunkturer. 2) Konkurrencestaten promoverer et nyt syn på individet, hvor den enkelte er ansvarlig for sit eget liv. Dette dækker over et økonomisk rationale, hvor individets frihed er frihed til at realisere egne behov. Individet betragtes i konkurrencestaten som selvstændigt, rationelt og opportunistisk, og velfærdsstatens historiske vægtning af moralsk dannelse, demokrati og fællesskab træder i baggrunden. 3) Konkurrencestaten stræber efter og drives af dynamik og forandring, mens velfærdsstaten søgte stabilitet. Konkurrencestaten beror på en i princippet uendelig reformproces. 4) Konkurrencestaten er grundlæggende internationalt orienteret og søger at påvirke og tilpasse sig til internationale omgivelser, hvorimod velfærdsstaten i højere grad lukkede sig om sig selv og sine borgere (Pedersen 2011:12).

Pedersens bog og dens konklusioner blev genstand for stor offentlig debat, og kort efter dens udgivelse blev begrebet omfavnet af tidligere finansminister Bjarne Corydon fra Socialdemokraterne. I *Politiken* den 23. august 2013 konkluderede han, at konkurrencestaten er den moderne udgave af velfærdsstaten, og at den er kommet for at blive. Han udtalte i den anledning: „Sandheden er, at vi er i fuld gang med en voldsomt positiv dagsorden, der handler om at styrke og modernisere velfærdsstaten, og at resultatet af den forandring vil være et langt bedre samfund, end det vi har i dag.“ Corydon fortsatte: „Jeg tror på konkurrencestaten som den moderne velfærdsstat [...] hvis man skal sikre opbakning til velfærdsstaten, må man fokusere på kvaliteten af de offentlige serviceydelser frem for på overførselsindkomster“ (ibid.). Ove Kaj Pedersens analyse gik således fra at være en *model af* konkrete organiseringsformer og forandringsprocesser til at blive en meget konkret *model for* samme. Konkurrencestaten er i de forløbne år blevet en samtidsdiagnostik og et bredt anvendt begreb, der såvel har dannet udgangspunkt for kritik af tingenes tilstand (se fx Illeris 2014 om uddannelsesområdet) som det har været et argument for „nødvendige reformer“.

Med denne indledning vil vi med udgangspunkt i antropologisk teori om velfærdsstater, tid og forandring samt den regionale etnografi fra Skandinavien udfordre begrebet „konkurrencestaten“ som den eneste mulige karakteristik af velfærdsstaten anno 2016. Den regionale etnografiske litteratur har i årtier fremhævet, hvordan velfærdsstaten formede og var formet af centrale værdier som lighed, egalitær individualisme, selvstændighed og fællesskab i de skandinaviske lande (Gullestad 1992a; Lien, Lidén & Vike 2001; Bruun, Jakobsen & Krøijer 2011). Hensigten med *Tidsskriftet Antropologis* to temanumre om velfærdsstaten er at udforske, hvad der sker med disse værdier og dermed med antropologiens

regionale portvagsbegreber, hvis vi vitterligt står midt i fremkomsten af en konkurrencestat. Hvor andre analyser af velfærdsstatens udvikling har betonet den internationale udbredelse af neoliberale reformer og Danmarks placering i den internationale økonomi, vil vi undersøge, hvordan den samfundsmæssige samtale om velfærdsstatens forandring og eventuelle afvikling hænger sammen med centrale kulturelle værdier og med forestillinger om, hvad forandring er og bør være. Når vi i denne indledning anvender begrebet „velfærdsstat“, beror det således på en situering af den danske velfærdsstat i dens konkrete historiske, økonomiske, sociale og kulturelle kontekst. Således har Gøsta Esping-Andersen (1990) identificeret den skandinaviske velfærdsmodel som en såkaldt universalistisk velfærdsmodel, kendetegnet ved en omfangsrig offentlig sektor, højt skattetryk og udvidede forsikringsordninger.¹ I forhold til den regionale antropologiske litteratur om Skandinavien er det vores påstand, at reformerne af velfærdsstaten – nye styringsværktøjer og effektiviseringstiltag samt krav om selvudvikling og aktivitet – påvirker indretningen af, hvem der står uden for og inden for samfundets moralske og økonomiske fællesskab.

Vi introducerer to nye begreber – forandringsstaten og selvstændighedssamfundet, der sammenfatter vores analyse af velfærdsstaten og velfærdssamfundets moralske økonomi. De to begreber bringes i dialog med temanumrenes ni artikelbidrag, der fra forskellige positioner i og uden for statens institutioner tager temperaturen på forandringerne. Forandringsstaten er en stat med forandring som sit omdrejningspunkt, og frem for en konkurrencestat taler vi altså om en forandringsstat, hvor forandring er blevet et mål i sig selv. Forandringer er på én gang statens etos og selve genstanden for de statslige politikker. Begrebet selvstændighedssamfundet beskriver samfundets moralske økonomi, der ligger til grund for forandringsstaten. Ifølge Ove Kaj Pedersen er ét af kendetegnene ved konkurrencestaten en overgang fra moralisme til økonomisme og en bevægelse fra dannelse og fællesskab til opportuniste (Pedersen 2011:15). Men økonomismen indebærer også en bestemt fordring og moralitet om selvstændighed, som artiklerne i disse to temanumre tegner konturerne af. Hvor der almindeligvis er tale om en stigende individualisering og individualisme, kan vi på baggrund af de etnografiske bidrag og en ny fortolkning af det kulturelle tema egalitær individualisme og selvstændighed (Gullestad 1992a; Krøjer & Sjørlev 2011) iagttage, hvordan borgere i dag i højere grad og på nye måder forventes at udvise selvstændighed og enden til at „klare sig selv“.

Efter en gennemgang af, hvordan antropologien har beskæftiget sig med politisk kultur og værdier i Skandinavien, forandring samt centrale tilgange til antropologiske forståelser af staten, vil vi i denne indledning fremhæve tre spændingsfelter, som vi kalder henholdsvis spændingsfeltet mellem individ og

fællesskab, krydsende tidsligheder og nye mekanismer for inklusion og eksklusion, med det mål at tegne konturerne af velfærdsstatens forandringsproces. De tre spændingsfelter går i dialog med Ove Kaj Pedersens fire kendetegn for konkurrencestaten (nævnt ovenfor) og peger på særlige friktioner og selvforstærkende processer af acceleration og eksklusion.

Værdier og regionale portvagsbegreber i forandring?

På mange måder deler Ove Kaj Pedersen antropologiens interesse i at se på sammenhænge mellem strukturelle forandringer og værdier, politik og forestillinger om samfund, individ og fællesskab. I bogen *Konkurrencestaten* er det en central pointe, at idealer, normer og værdier udgør grundlaget for al politik, og det er i ændringer i den politiske kultur, vi skal finde grundlaget for forandringer i statens opgaver, organisation og ledelse (Pedersen 2011:34). Pedersen præsenterer en Foucault-inspireret model, med hvilken man kan studere institutionernes historie og forskydninger i diskurser og værdier og derigennem få indsigt i, hvordan samfundet forandres. Politisk kultur vedrører ifølge Pedersen „kun de idealer og værdier, der kommer til udtryk i beslutninger, som træffes af autoritative organisationer (fx parlamenter og regeringer), og som efterhånden bliver til normer og holdninger, der dominerer ‘vort’ syn på ‘os selv’ og de udfordringer, ‘vi’ som fællesskab står over for“ (op.cit.33).

Denne forståelse af politisk kultur hænger fint sammen med Pedersens version af den genealogiske metode, hvor idealer og værdier findes i politiske diskurser, som „siver“ ned igennem samfundet fra den politiske elite og internationale organisationer såsom EU. Over for dette står et antropologisk kulturbegreb, som fremhæver, at individet er indfældet i fleksible fællesskaber (Hastrup 2004) og må forholde sig til mange krydsende loyaliteter (Vike 2015). Kultur er noget, alle gør, og kan ikke antages kun at hidrøre fra „toppen“ af samfundet og brede sig derfra.² Selv om der fra toppen af samfundet måske tales om hastig forandring, kan folk andre steder i samfundet opleve kontinuitet i værdier eller ligefrem stilstand. Antropologer har fremhævet den ulige distribution af nye strukturer, viden og praksis. Eksempelvis skriver Shore og Wright (1997) om, hvordan policyændringer også kan starte nedefra, ved at lokale institutioner begynder at agere på nye måder, eller at nye former for politiske argumenter begynder at vinde frem på en spredt og ikke centralt orkestreret måde. Formel politik er i sådanne tilfælde i lige så høj grad respons på politiske ændringer, som de er udgangspunkt for dem.

Selv om forfatterne i nærværende to temanumre på mange måder deler Pedersens ambition om at adressere, hvordan institutionelle og værdimæssige forandringer

hænger sammen, er det etnografiens og antropologiens styrke at belyse, hvordan ændringer opstår, optages og forhandles lokalt i folks arbejds- og hverdagsliv, uden at antage, at forandringer starter med formelle politiske beslutninger. De etnografiske beskrivelser i temanumrene søger at indfange erfaringer og sætte billeder på samfundsmæssige transformationer. Samtidig er det vores ærinde i denne indledning at undersøge forandring og den samfundsmæssige samtale om forandringer af velfærdsstaten, altså at gøre forandring og transformation til et empirisk objekt for antropologien om Skandinavien.

Når antropologer sætter politiske og institutionelle forandringer ind i en bredere teoretisk og historisk kontekst, støtter vi os ofte til andre etnografiske beskrivelser og antropologisk teori, der er vokset ud af studier af de pågældende etnografiske regioner (Fardon 1990). I Skandinavien har den regionale etnografi i høj grad beskæftiget sig med forholdet mellem værdier og hverdagsliv. Dette gælder især begrebet lighed og Marianne Gullestads begreber „egalitær individualisme“ og „lighed som enshed“ (Gullestad 1992a), som på mange måder har fået karakter af „gatekeeping concepts“ eller portvægtsbegreber (Appadurai 1986). Ifølge Appadurai er portvægtsbegreber forsimplede teoretiske begreber, der står som metonymer for hele samfund eller regioner og fører til stillestående analyser, fordi antropologer blindt reproducerer portvægtsbegreberne. Fardon (1990) fremhæver derimod, at den regionale etnografi og portvægtsbegreber sigter mod at kvalificere den antropologiske forskning i bestemte regioner. Når vi nærlæser nogle af de klassiske studier af Skandinavien, får vi således et mere nuanceret billede af regionen. Ifølge Marianne Gullestad (1992a) er Skandinavien godt nok karakteriseret ved lighed og egalitær individualisme, men det indebærer en række spændingsforhold, fx mellem fællesskab og lighed på den ene side og individualisme og selvstændighed på den anden. Hun betoner, at skandinaver oplever ulighed og forskellighed som problematisk, hvorfor sidstnævnte i mange, men ikke alle sammenhænge underkommunikeres eller udgrænses (Gullestad 1992b).³ Inden for det seneste årti har flere antologier/temanumre føjet væsentlige pointer til den regionale forskningstradition: Lien, Liden og Vike (2001) understreger, at lighedsideologien ikke skal forveksles med reelt eksisterende lighed, mens Bruun, Jakobsen og Krøijer (2011) viser, at lighed og andre kulturelt værdsatte samværsformer også genererer uligheder, udstødelse og hierarkier.

Velfærdsstaten som forandringsprojekt

Ove Kaj Pedersen beskriver en ændring af det danske samfund fra velfærdsstat (1950-1990) til konkurrencestat (1990-). Inspireret af Michel Foucaults metode

skitserer han disse to historiske epoker siden Anden Verdenskrig. Epokerne er kendetegnet ved hvert sit bestemte videnssystem (episteme), som sætter grænser for, hvad der kan tænkes og menes. Konkurrencestaten indebærer fx ifølge Pedersen en forskydning i opfattelsen af borgeren fra aktiv medborger til enten kompetent deltager i den internationale konkurrence eller forbruger af offentlige ydelser. På den ene side fremstår forskellene mellem velfærdsstaten og konkurrencestaten som altomfattende og epokale, men på den anden side omtales velfærdsstaten og konkurrencestaten som to *typer* velfærdsstater, hvor konkurrencestaten blot er en *ny form* for velfærdsstat. Vi vil her ikke forsøge at „udmåle“ graden af reel forandring eller tage stilling til, om der er tale om en ny (velfærds)statsform eller ej. I stedet vil vi træde et skridt tilbage og rejse en grundlæggende diskussion om, hvordan folk erfarer forandring, og hvordan forandring kan forstås teoretisk, når velfærdsstaten skildres som et konstant forandringsprojekt. Vores grundlæggende tese er, at samtidig med at der foregår en forandring af velfærdsstaten, foregår der også en forandring af vores samfundsmæssige samtale *om* forandring. Ideer om forandring er ganske enkelt ikke, hvad de har været.

Ove Kaj Pedersen benytter sig af begreberne „tilpasning“ og „påvirkning“ til at beskrive den forandring, som velfærdsstaten har undergået siden 1990'ernes begyndelse (Pedersen 2011:14). Begreberne indebærer, at ændringer i de internationale omgivelser har en direkte konsekvens for udviklingen i Danmark, som dog også antages i nogen grad at kunne påvirke de eksterne betingelser gennem politiske beslutninger. Overstatslige politiske og økonomiske processer betyder ifølge Pedersen, at staten i højere grad må være internationalt organiseret og påvirke de internationale beslutningsprocesser, samtidig med at den dynamisk må forsøge at tilpasse sig forandringer i den internationale økonomi.⁴ Spørgsmålet er dog, om „tilpasning“ og „påvirkning“ er de mest egnede begreber til at forstå forandring. For er det virkelig sådan, at alle forandringer kommer „oppefra“, og det danske samfund enten påvirkes eller tilpasser sig?⁵

Flere af bidragene i disse to numre af *Tidsskriftet Antropologi* fremhæver, at man ikke skal begrænse sin teoretiske forståelse af forandring til en altomfattende modernitet. Allerede før debatten om „multiple modernities“ (Eisenstadt 2000; Englund 1996) pegede Gullestad på en særlig skandinavisk version af modernitet, som er kendetegnet ved egalitær individualisme (Gullestad 1989, 1992a). Med modernitet er der altså ikke tale om en slags uafvendelig kulturel og social homogenisering, men at forskellige grupper giver de samme begreber og værdier forskellig betydning (Gullestad 1992b:181). Flere artikler i de to numre af *Tidsskriftet Antropologi* beskriver, hvordan de mennesker, som er en del af velfærdsstatens mangeartede institutioner, håndterer forandringerne og policyinitiativer „oppefra“ og „udefra“ ved at trække linjer tilbage i tiden, gen-

opfinde traditioner og værdier (jf. Hobsbawm & Ranger 1983) og skabe nye kontinuiteter (oxymoronet er intenderet). Skolelærere fortolker og forhandler politiske tiltag og nye krav lokalt i klasseværelserne i lyset af deres tidligere erfaringer og pædagogik (Gilliam), og medlemmer af andelsboligforeninger reaktualiserer og omformulerer deres eksisterende værdier, så fællesskabet stadig fremhæves på et liberaliseret boligmarked, men i nye former (Bruun). Etnografien peger således på, hvordan politiske forsøg på at reformere velfærdsstaten producerer nye kontinuiteter frem for epokale brud.⁶

Når vi ser på tværs af bidragene til de to temanumre, er der meget, som tyder på, 1) at forandringer ikke erfares ens på tværs af velfærdsstatens institutioner, og 2) at velfærdsstaten og dens institutioner er kendetegnet ved „krydsende tidsligheder“ og forskellige temporaliteter. Med krydsende tidsligheder mener vi, at forandringer foregår i forskellige og ofte modsatrettede tempi frem for i en lineær udvikling fra velfærdsstat til konkurrencestat. Vi er således ikke uenige med Pedersen (2011) i, at der er sket en forandring af den danske velfærdsstat, siden den blev lanceret som politisk projekt for mere end 60 år siden, men det er et empirisk og etnografisk spørgsmål, hvilke forandringer der er på spil, og hvordan folk skaber, erfarer og italesætter disse.

(Velfærds)staten - som forestilling og krydsende konfliktlinjer

For at nærme os forskellige folks og gruppers erfaringer af forandringer i velfærdsstaten må vi starte med at spørge, hvad staten er for en størrelse, og i denne sammenhæng særligt, hvordan danskere forstår velfærdsstaten som aktør eller mekanisme til at skabe sammenhæng, og hvilke forestillinger der knytter sig til velfærdsstaten.⁷ I antropologien har det været en vigtig pointe, at staten ikke kan iagttages som en helhed eller kan anskues fra ét strategisk analytisk udkigspunkt, men at staten udgør et kompleks af magtudøvelse, forskellige styringspraksisser og aktører, der ikke nødvendigvis fungerer med ét fælles rationale og formål. At det er notorisk svært at identificere staten (eller for den sags skyld velfærdsstaten), blev allerede påpeget af Radcliffe-Brown i hans berømte udsagn om staten som filosofernes fiktion: „Staten eksisterer ikke i denne betydning i den fænomenale verden; det er filosofernes fiktion“ (Radcliffe-Brown 1940:xxiii). Mange antropologer har et grundlæggende kritisk og skeptisk blik på staten, måske fordi faget tidligere definerede sig selv ved at studere samfund, politik og magt uden stat (jf. Clastres 1987). I samme tradition sammenligner sociolog Phillip Abrams staten med en maske, i den forstand at det er en term, der „skjuler den virkelige historie og undertrykkelse bag en ahistorisk maske, der er en legitimerende illusion“ ([1977] 1988:77).⁸ Flere forfattere i nærværende temanumre af *Tidsskriftet Antropologi*

argumenterer i samme tradition for, at den monolitiske velfærdsstat er en skrøne, og at staten snarere er et konglomerat af teknologier, aktører og praksisser, der konstant til- og afkobles hinanden. Dette betyder, at man ikke kan tale om staten som helhed eller én (ny type) stat.

I 1990'erne udkom der en bølge af antropologiske studier af staten.⁹ Akhil Gultas arbejde var skelsættende med „Blurred Boundaries“ (1995), hvor han rettede antropologiens søgelys mod „lokale bureaukratiers *hverdagspraksisser* og den *diskursive konstruktion* af staten i den offentlige kultur“ (op.cit.375). Thelen, Vettters og Benda-Beckmann (2014) argumenterer for, at der reelt er to adskilte korpusser af litteratur og to typer studier af staten, som trænger til at blive forbundet med hinanden: på den ene side studier af „interfaces“ (grænseflader) mellem borgere, embedsmænd og eksperter, oftest i statens periferier (fx Long 1989), og på den anden side studier af kulturelle repræsentationer af staten (fx Hansen & Stepputat 2001).

Førstnævnte type studier har i en dansk sammenhæng ofte været inspireret af Michael Lipskys (1981) arbejde med „street-level bureaucrats“ eller frontlinjemedarbejdere, som i mødet mellem sagsbehandlere, klienter og minoriteter kropsliggør staten og dens politikker. Ligesom Thelen, Vettters og Benda-Beckmann (2015:5-6) påpeger, er denne type studier i Danmark vokset ud af en sektorbaseret anvendt antropologi, og med nogle nævneværdige undtagelser (Shore & Wright 1997; Järvinen & Mik-Meyer 2003; Jöhncke 2007; Shore, Wright & Però 2011; Vaaben 2014) er de ikke blevet diskuteret samlet som etnografier om velfærdsstaten.

Hvad angår studier af kulturelle repræsentationer af staten, har Steffen Jöhncke fremhævet vigtigheden af livslang generaliseret reciprocitet for „Velfærdsstaten som integrationsprojekt“ (2007), mens Mikkel Rytter har påpeget, hvordan specifikke slægtskabsbilleder som fx „familien Danmark“ knytter statens borgere sammen (Rytter 2007). Den danske velfærdsstat hænger sammen med danskernes forestillinger om samfundet som en naturligt eksisterende enhed og integreret helhed, hvor befolkningen er forbundet gennem fælles forestillinger og solidariske velfærdsordninger, der i sig selv er blevet en del af danskernes identitet og selvforståelse. Det kræver imidlertid bestemte former for deltagelse og samhørighed at være en del af fællesskabet, og de er de seneste årtier blevet udfordret af indvandring og andre former for globalisering. Ligesom Gullestad (1989, 1992b) peger både Jöhncke (2007) og Rytter (2007) på, hvordan eksklusions- og inklusionsmekanismer og grænsedragninger bidrager til oprettholdelsen af forestillingen om en „naturlig“ helhed.

I *Konkurrencestaten* skriver Pedersen (2011) på lignende vis om en bestemt opfattelse af forholdet mellem stat, samfund og økonomi, som han kalder „den samfundsøkonomiske forestilling“. Den er vokset frem sammen med vel-

færdsstaten og er blevet en selvfølge i den danske politiske debat. Den samfundsøkonomiske forestilling er „en bestemt opfattelse af mennesket og dets motiver for at søge socialt samvær, men også en bestemt opfattelse af samfundet som et økonomisk eller organisk hele, hvor husholdningernes beslutninger anses for at have konsekvenser for statens, og hvor staten omvendt pålægges den opgave at skabe ligevægt, hvor markedet ikke kan« (op.cit.17-18). Overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat er ifølge Pedersen markeret ved en overgang fra moralisme til økonomisme, det vil sige fra velfærdsstaten som et moralsk til et økonomisk projekt. Ud fra substantivistisk økonomisk antropologi er alle økonomiske systemer imidlertid også samtidig moralske; alle samfundsøkonomiske forestillinger er således både moralske og økonomiske. Dette er et centralt argument i Maja Hojer Bruuns artikel, der beskriver de sidste årtiers udvikling i den danske andelsboligsektor. Det forhold, at det i dag primært er økonomi, som definerer, hvem der kan få adgang til eftertragtede andelslejligheder i københavnsområdet, er i sig selv en moralsk økonomi, der af andelshaverne stadig omtales som et fællesskab, blot et økonomisk fællesskab med mere indskrænkede former for udveksling og gensidighed. Vi vil senere vende tilbage til, hvordan ideen om selvstændighed vinder frem i velfærdssamfundets moralske økonomi.

I forhold til de to korpuser af antropologisk litteratur om staten – staten som praksis og staten som forestilling – foreslår Thelen, Veters og Benda-Beckmann (2014) en „relationel antropologi om staten“, hvor antropologer skal være analytisk opmærksomme på „boundary work“ eller grænsedragning. Grænsedragning er „den konstante forhandling af forestillinger om staten i og igennem sociale relationer, som også etablerer staten“ (op.cit.8). Men hvor man i statskundskaben ofte betegner stat, marked og civilsamfund som forskellige sfærer, der styres efter forskellige principper, peger nyere forskning også på det særegne ved de skandinaviske stater: For det første var staterne administrative enheder allerede i tidlig moderne tid, før demokratiets indførelse, men havde dog en direkte relation til befolkningen via skatteopkrævning (Papakostas 2001). For det andet blev den særlige form for offentlig administration et historisk resultat af en sammenvævning mellem et relativt rationelt og upersonligt system – med en vis uafhængighed i forhold til både det politiske og „det civile“ liv – og de sociale bevægelers (fx fagbevægelsens) repræsentation af grupper af menneskers kollektive interesser i forhold til staten (op.cit.38). Dette har betydet, at velfærdsstaten har kunnet optræde som noget upersonligt og upartisk, samtidig med at den kan gribe ind folks hverdag og personlige liv, uden at der sættes spørgsmålstegn ved dette.

I en skandinavisk sammenhæng har Halvard Vike (2015) bemærket, at stat og samfund typisk ikke ses som hinandens modsætninger. Han betvivler an-

vendeligheden af bestemte forestillinger om stat og civilsamfund, som præger angelsaksisk og centraleuropæisk politisk filosofi. Vike fremhæver, at „det sivile samfund i Norden knapt har eksisteret. Størstedelen af det frivillige organisationslivet har aldrig haft som et vigtigt mål at stå udenfor staten, og fællesskabet de forvalter er som oftest en integreret del af statlig regulerings- og fordelingspolitik. Organisationsformene har været uhyre like og gensidigt kompatible« (op.cit.11). I de kulturelle forestillinger om velfærdsstaten er der ofte ikke nogen klar afgrænsning i forhold til samfundet som helhed. Richard Jenkins går så vidt som til at foreslå, at danskerne betragter staten som „den gode nabo“ (Jenkins 2011:199).

I stedet for en analytisk opdeling i sfærer som stat, familie og civilsamfund foreslår Vike (2015) en tværgående analytik til at forstå forholdet mellem folks værdier og forestillinger om staten og de politiske institutioner og alliancer. Han understreger, at velfærdsstaten skabes lokalt, og undersøger, hvordan statsmagten og effekten af nye policyinitiativer afstemmes og afbøjes lokalt af forskellige loyaliteter, interesser, værdier og alliancer mellem mennesker på tværs af roller og institutioner, i det han kalder „krydsende konfliktlinjer“. I de seneste år er der dog kommet en øget linjeledelse og mindre institutionel autonomi i Norge, og dette indebærer ifølge Vike større problemer med at afbøde de regler og procedurer, som ikke fungerer i praksis.

Fra et antropologisk perspektiv er der altså ikke tale om en ny type stat, men snarere at velfærdsstaten i nogen grad praktiseres på nye måder i en kamp om velfærdssamfundets goder, hvilket blandt andet giver sig udslag i reviderede mekanismer for inklusion og eksklusion. Hvis vi godtager ideen om, at velfærdsstaten skabes lokalt – det vil sige både i centraladministrationen, i konkrete offentlig-private samarbejder, i frivillige organisationer, i børnehaven og på bistandskontoret – kan man med rette spørge, om der ikke også er tale om forskellige måder at erfare og forstå forandring på, herunder hvor hurtigt folk oplever, at forandring sker. Dette vil vi vende tilbage til efter en diskussion først af spændingsfeltet mellem individ og fællesskab, dernæst af krydsende tidsligheder og acceleration samt slutteligt af nye mekanismer for inklusion og eksklusion. Disse er vores bud på tre centrale spændingsfelter, der indfanger konturerne af velfærdsstatens forandringsprocesser og belyser den samfundsmæssige diskurs om konstant forandring.

Spænding mellem individ og fællesskab

Ove Kaj Pedersen beskriver i *Konkurrencestaten*, at det enkelte menneske siden 1990'erne i højere grad er gjort ansvarligt for sit eget liv. I velfærdsstatens tidsalder

(1950-1990) var individet bærer af rettigheder, mens det i konkurrencestaten er den almindelige opfattelse, at mennesket først og fremmest bærer egne behov, som det har frihed til at realisere gennem rationelle, selvstændige og opportunistiske handlinger (Pedersen 2011:12). Hvor den danske velfærdsstats tiltag før skulle forme og sikre eksistensen af moralske medborgere, demokrati og fællesskab, betragtes borgerne i dag som personer, der med de passende incitamenter vil handle rationelt.

Antropologiske studier af de skandinaviske samfund peger på, at dette i nogen grad er en falsk modstilling. Mennesket er ikke enten socialt eller selvstændigt, moralsk eller opportunistisk. Der er ikke entydigt sket en bevægelse fra det ene til det andet, men der har gennem hele det 20. århundrede været en spænding og forskellige sammenkoblinger mellem disse træk. Den antropolog, som har vovet sig længst i en sådan karakteristik, er den norske Marianne Gullestad (1992a) med sin beskrivelse af en særlig norsk, og skandinavisk, modernitet. Hun beskriver en hel række spændingsforhold mellem forskellige værdier: mellem lighed og selvstændighed; mellem fællesskab og uafhængighed; mellem social involvering, prestige og dynamik på den ene side og tryghed, nærhed og stabilitet på den anden (op.cit.197). I dansk sammenhæng har studier også peget på spændinger omkring „rummelighed“ i betydningen inklusion og plads til forskellighed (Anderson 2008; Krøijer & Sjørlev 2011). Egalitær individualisme er det begreb, Gullestad bruger til at udtrykke det forhold, at individet er ideologisk i forgrunden, mens den sociale helhed (samfundet og fællesskabet) udgør den baggrund, som ikke lader sig ignorere (Gullestad 1992a:183). Gullestad skriver: „At være et individ indebærer et ansvar over for og tilpasning til fællesskabets sociale regler og dermed en vis konformitet“ (op.cit.198). Der er ikke tale om enten-eller, men forskellige konfigurationer af både-og – altså modsætningspar, der står i konstant relation til hinanden (se Strathern 2009).

Laura Gilliam sætter i sin artikel, „Nødvendighedens pædagogik. Optimeringskrav og det gode fællesskab i velfærdssamfundets skole“, spørgsmålstegn ved *Konkurrencestatens* tese om en stigende „individualisering“ i folkeskolen. Hun fremhæver, hvordan moralsk dannelse til fællesskab – at lære „at være social“ – fortsat er et vigtigt anliggende i folkeskolen. Gilliam karakteriserer snarere den nye udvikling som præget af standardisering og formalisering af de adfærdskrav, der stilles til den enkelte for at passe ind i samfundet. Oline Pedersen fremhæver i sin artikel, „Sundhedspleje, børnehave og konkurrencestat“, at individet længe har været formet af den anerkendende og kritiske pædagogik. Hendes feltarbejde blandt sundhedsplejersker på familiebesøg viser, at allerede nyfødte børn „tages alvorligt“ som individer, og at kravet om villighed til at arbejde med sig selv starter tidligt. En særlig form for „individualisering“ er altså ikke et fænomen, som er

kommet til Danmark med konkurrencestaten. Flere af tidsskriftets artikler viser, at det ikke er konkurrence individerne imellem, som betones i og af velfærdsstatens institutioner, men derimod kravet om forandring og selvstændighed.

Det centrale her synes at være, at den skandinaviske version af egalitær individualisme indebærer en særlig form for spænding mellem lighed og individualisme forstået som *selvstændighed*. Mens „individualitet“ ifølge Gullestad ikke er noget positivt begreb som sådan, kan skandinavisk kultur alligevel beskrives som ekstremt individualistisk, fordi selvstændighed, uafhængighed, selvhjulpenhed og det at man kan „klare sig selv“ værdsættes meget højt (Gullestad 1992a:198). Flere antropologer og etnologer har trukket historiske linjer helt tilbage til bonde- og fiskersamfundet og peget på, at denne særlige form for individualisme er forbundet med „det fri liv“ blandt selvejende fiskere og bønder. Her går selvstændighed, uafhængighed og det „at kunne klare sig selv“ hånd i hånd med samhørighed og „et aktivt liv i fællesskab“, hvor man indgår i og kalder på fællesskabet i bestemte felter og til visse opgaver (Barnes 1954; Ekman 1991; Gullestad 1991; Korsgaard 2001, 2004; Lien 2001; Bruun 2011). Inger Anneberg og Nils Bubandts artikel, „Dyrevelfærdsstaten. Grisens krop, velfærdens historie og selve livets politik i Danmark“, giver et indblik i „det frie liv“ som landmand i dag. Stordrift i dansk svineproduktion er et erhverv i behård national og international konkurrence, og romantiske forestillinger om det frie liv dækker reelt over et hårdt arbejdsliv fyldt med kompromisser og bekymringer, hvor grisenes og landmændenes velfærd står i et spændingsforhold til hinanden.

Temanumrenes artikler viser også nye aspekter ved en anden af de spændinger, som Gullestad skrev om. Således afviser Katrine Schepelern Johansen og Julie Rahbæk Møller, at der skulle være sket en entydig bevægelse fra fællesskab og stabilitet til frihed og dynamik. Velfærdsstaten bygger grundlæggende på, at borgere kan hjælpes og skal udvikle sig. Kort sagt står øgede krav til individet ikke i et modsætningsforhold til at være indfældet i fællesskaber. Det lader snarere til, at det, som umiddelbart kan iagttages som øget individualisering, i lige så høj grad består i en standardisering, formalisering og synliggørelse af samfundets adfærdskrav til den enkelte. Disse krav om selvstændighed – som både indebærer økonomiske krav til at kunne „klare sig selv“, forventninger til uafhængighed og „at ville selv“ samt stadig øget selvregulering og selvhjulpenhed – aftegner en ny balance mellem individ og fællesskab. Det nye består ikke som sådan i kravet om dynamik, men i standardisering, omhyggelig monitorering og synliggørelse af bestemte forandringsprocesser. Denne form for „audit culture“ (revisionskultur) synes at have løsrevet sig fra det finansielle område og bredt sig til andre dele af institutionernes liv (Strathern 2000:2), hvilket ikke bare har sociale konsekvenser, men også konsekvenser for erfaringer af tid.

Krydsende tidsligheder og acceleration

Jonas Frykman og Orvar Löfgren har i *Den kultiverede människan* (1979) argumenteret for, at middelklassens dannelse (mellem 1880 og 1910) indbefattede en ændret opfattelse af tid, herunder en ny opfattelse af sig selv som progressiv og med planer for fremtiden.¹⁰ For middelklassen, der i perioden som Frykman og Löfgren analyserer, blev tæt forbundet med det administrative lag i staten (se også Papakostas 2001), var „omgangen med tiden“ og det at planlægge for fremtiden et særligt kendetegn, som adskilte dem symbolsk og praktisk fra både bøndernes liv med årstidernes gang og overklassens lette og bekymringsløse liv. Med dannelsen af velfærdsstaten kom middelklassens modernitet til at repræsentere en ny normalitet, og middelklassens rationelle omgang med tiden blev gjort til et fælles anliggende og statslig politik. Med yderligere fremskrivning vil vi foreslå, at den moralske omgang med tiden inden for rammerne af velfærdsstaten stadig er udtryk for middelklassens værdier, både hvad angår fordømmelsen af de fattige og uvirksomme og glæden ved nye planlægningsværktøjer.¹¹ For at have ret til velfærdssamfundets ydelser er det i dag endnu vigtigere end tidligere at være fuldtidsbeskæftiget eller i det mindste arbejds- eller uddannelsesparat og klar med en plan for jobsøgning og personlig udvikling. Glæden ved forandring, dynamik og selvudvikling er blevet stadig mere intens og „et mål i sig selv – det vil sige noget, som alle må forholde sig til i deres hverdagsliv.

Velfærdsstaten har lige siden sin begyndelse været et socialt projekt, der har progression, forandring og dynamik som omdrejningspunkt. Velfærdsstaten er grundlagt på en idé om, at den skal skabe velstand for alle (Jöhncke 2007). Social forandring, dynamik og mobilitet er iboende velfærdsstatens institutioner på en sådan måde, at de fleste tiltag bør pege frem mod det fremtidige punkt, hvor de har gjort sig selv unødvendige. I vores samtid kan vi iagttage, at effekten af forskellige velfærdstiltag måles i forhold til denne indbyggede utopi, men at det samtidig indebærer, at de ønskede forandringer aldrig synes store eller hurtige nok, eller tilmed må betragtes som mislykkede. Dette gælder fx bekæmpelsen af arbejdsløshed, hvor denne ene plan for aktivering, arbejdsprøvning, etablering af akutjob m.v. afløser den anden uden at skabe fuld beskæftigelse, eller ved den tilsyneladende uendelige række af integrationsprojekter, der både karakteriserer en konkret proces og forandring af nyankomne og et endemål og en samfundsmæssig ideal tilstand (jf. Olwig & Pærregaard 2011). Denne dynamik er beskrevet som et „transformationens tyranni“ (Clarke & Newman 1997) og virker gennem en hegemonisk diskurs, der på en og samme tid legitimerer, naturaliserer og nødvendiggør ændring og fornyelse. Det er således ikke blot sproget, men også selve ideen om forandring, der er i forandring. Tilsvarende beskriver Halvard Vike i „Utopian Time and Contemporary Time“ (2013) et skift i velfærdsstatens

tidsorientering fra „utopisk tid“ – forstået som en tidslig horisont, hvor alle kollektivt arbejder frem mod en række mål, som motiverer og indgyder håb på en sådan måde, at folk er villige til at ofre noget på vejen til gavn for en bedre fremtid – til „samtidig tid,“ forstået som en markedstid, hvor der forventes forbedringer her og nu (op.cit.36-37).¹²

I flere af artiklerne i de to temanumre finder vi imidlertid tidslige orienteringer mod fremtiden, som indebærer en ny slags utopisk tid. Karen Lisa Salamon, Simon Lex og Torbjörn Friberg beskriver i deres artikel, „Konvergens på tværs af velfærdsstaten“, et nyt fænomen i velfærdsstatens udvikling, nemlig den såkaldte funktionskonvergens. Konvergens opstår, når forskellige parter eller funktioner smelter sammen i nye multifunktionelle enheder: posten, som nu skal servicere borgerne bredt og fx bringe medicin ud, universiteterne, som foruden forskning og uddannelse skal skabe vækst og innovation, samt biblioteker, som også er kulturhuse og yder borgerservice. Denne tendens skal skabe større fleksibilitet, omkostningseffektivitet og øget produktivitet ved at efterligne forhold på det private marked. Konvergens og offentlig-private partnerskaber, hvor effekten af offentlige midler menes at kunne mangedobles i samspil med private midler, er en form for magisk tænkning, hvor helheden er mere end summen af delene. Denne tænkning indebærer også en tidslig figur, nemlig forventningen om, at et sammenløb vil intensivere og accelerere forandring. Den øgede produktivitet og de evige reformer af det offentlige system giver kun mening, hvis man stadig ser dem i lyset af den oprindelige målsætning om velfærd til alle i fremtiden. Det offentlige skal „vækste sig ud af krisen“ eller få mere ud af mindre (jf. Vaaben 2014).

Konvergenstænkningen minder om det, som Jane Guyer (2007) beskriver som „det langsigtede perspektiv“ i makroøkonomisk planlægning. Hvor økonomisk politik i den vestlige verden i efterkrigsårene fokuserede på genopbygningen af samfundene i det korte perspektiv, er neoliberal og monetaristisk tænkning i dag orienteret mod det lange perspektiv, hvor frie markeder vil skabe vækst og med tiden regulere sig selv. I dansk sammenhæng giver det sig fx udslag i modellen DREAM (Danish Rational Economic Agent Model), der er udviklet med det formål at forudsige de langsigtede effekter af forskellige økonomiske tiltag.¹³ Eksempelvis anbefalede modellen af hensyn til de langsigtede effekter for beskæftigelsen at forøge arbejdsudbuddet i begyndelsen af 2010'erne, til trods for at man på det tidspunkt befandt sig i en periode med høj arbejdsløshed. Imens makroøkonomisk tænkning forholder sig „profetisk“ og „evangelisk“ til det langsigtede perspektiv, er der ifølge Guyer (2007) sket en „tømning af den nære fremtid“. Klassisk planlægning af den umiddelbare, nære fremtid er blevet erstattet af „afbrudt tid“ (*punctuated time*) med tidsstyring gennem benchmarks,

terminer og kvartalsregnskaber. Nutiden reduceres på denne måde til en række situationer, begivenheder og datoer, som skal „håndteres“ (op.cit.416).¹⁴

Der synes med andre ord at være flere tidsligheder på spil i velfærdsstaten, men disse er ulige fordelt. Med afsæt i Halvard Vikes idé om krydsende konfliktlinjer (Vike 2015) vil vi tale om krydsende tidsligheder med det formål at beskrive tidslighedernes landskab i velfærdsstaten. I centraladministrationen og blandt andre policyudviklere drives nye ændringer og tiltag frem med stadig større hastighed, og forandring er blevet en positiv værdi i sig selv. Samtidig registrerer andre aktører i velfærdsstaten ikke, at der sker nogen nævneværdig ændring. I Laura Gilliams artikel afbøder og omskaber skolelærere de utilsigtede konsekvenser af politiske tiltag, og hos Salamon, Lex og Friberg har medarbejderne i de organisationer, som skal konvergere, deres egne måder at gøre tingene på. Der er afstand mellem styringslogikkernes idealer og den faktiske, daglige praksis, og når medarbejderne hos postvæsenet forsøger at „regne baglæns“ fra den forestillede fremtid til nødvendige handlinger i nutiden, er resultatet ikke nødvendigvis innovation, men reproduktion af eksisterende organisationsstrukturer. Et noget anderledes eksempel kan ses i universiteternes langsigtede mål om internationalisering og optag af flere udenlandske studerende på deres uddannelser. Ifølge Lisanne Wilken og Mette Ginnerskov Hansens artikel om internationale studerende i Danmark, som oplever, at de danske studerende ikke har særlig megen omgang med eller interesse for deres udenlandske medstuderende, udebliver den planlagte internationalisering i praksis.

Set fra politikernes, centraladministrationens og policyudviklernes perspektiv er fremtidssikringen af velfærdsstaten betinget af medarbejdernes, borgernes og brugernes villighed til at udvise dynamik, foretagsomhed og konstant „newness“. I bogen *Alienation and Acceleration* (2010) peger sociolog Hartmut Rosa på acceleration som særkende ved den aktuelle senmodernitet. Øget tempo og acceleration findes i både arbejdslivet og de intime sociale relationer, i digitalisering, på de finansielle markeder og i politiske beslutningsprocesser. Nina Vohnsen beskriver i sit bidrag, „Evidensbaseret politikudvikling. Brudflader mellem forskning og bureaukrati“, hvordan en embedsmand i centraladministrationen „lige fik skrevet ti nye forslag over en kop te“. Hendes artikel beskriver, hvordan embedsmændenes arbejdspraksis tilsidesætter tid til eftertænksomhed og offentlig debat, mens kontrakter og nye strategiske tiltag skifter med lynets hast, ofte motiveret af politikernes eller embedsmændenes behov for at håndtere konkret kritik eller udvise passende handlekraft her og nu.¹⁵ I lyset af de etnografiske bidrag i de to temanumre er det væsentligt at spørge, om det langsigtede perspektiv og den samtidige acceleration skaber større effekt eller blot mere tomgang?

Ifølge Rosa fører accelerationen uvægerligt til stigende udbrændthed, stress og fremmedgørelse blandt mennesker.¹⁶ Selv om vi ikke nødvendigvis deler Hartmut Rosas sammenknytning af acceleration og fremmedgørelse med dette begrebs indbyggede normativitet og generalisering, er det påfaldende, at statens frontmedarbejdere og brugerne af de nye offentlige „servicetilbud“ ofte ikke forstår meningen med de krav om forandring, som de kontinuerligt pålægges. Dette misforhold er i Johansen og Møllers artikel, „Spændingsfeltet mellem dynamik og stabilitet. Udvikling og behandling af mennesker med sindslidelser i det danske velfærdssamfund“, sat på spidsen og personificeret af den skizofrene misbruger Thomas Jensen. Hverken han eller hans behandlere forstår, hvorfor han „skal udfases“ af sin nuværende behandling. I Københavns Kommunes socialforvaltning blev Forandringskompasset indført i som et „effektstyringsredskab“, men i praksis blev proceduren ofte meningsløs, fik uønskede effekter, og ingen kunne forklare, hvordan embedsmændene brugte det, eller hvad de økonomiske konsekvenser var.

Der er forskellige tidlige orienteringer og erfaringer af forandring på spil hos velfærdsstatens forskellige aktører, og forandring udfolder sig i forskellige, nogle gange modsatrettede, tempi. Spørgsmålet er, hvad der er effekten af de krydssende tidsligheder, og hvad det betyder for, hvem der står inden for og uden for det kollektive velfærdsprojekt.

Inklusion/eksklusion: velfærdsstaten som „begrænset gode“

Historikeren Søren Mørch har beskrevet velfærdsstaten som et inkluderende projekt, der favnede hele befolkningen og sigtede mod at løfte alle ind i velstand – bedst indfanget med sloganet „Danmark for folket“.¹⁷ Mange samfundsvidenskabelige studier har imidlertid påpeget, at velfærdsstatens inklusionsprojekt også altid har indeholdt en række eksklusionsmekanismer. Antropologer har beskrevet, hvordan kulturelle værdier såsom lighed forstået som enshed (Gullestad 1992a) har fungeret som en særlig mekanisme til at skelne imellem dem, som står henholdsvis inden for og uden for samfundets forskellige fællesskaber (fx Olwig, Larsen & Rytter 2011). Flere artikler i de to temanumre peger imidlertid på, at borgernes evne til at imødekomme forventningen om selvstændighed, selvudvikling og et aktivt liv udgør en ny mekanisme for inklusion og eksklusion, der føjer sig til ideen om kulturel enshed.

De etnografiske analyser af inklusions- og eksklusionsmekanismer skal sammenholdes med en anden udvikling i den danske velfærdsstat: Hvor velfærdsstaten blev skabt under økonomisk opsving i efterkrigstiden – det kendte slogan var, „at få har for meget og færre for lidt“ – er der i de senere år opstået en diskurs om

økonomisk „knaphed“ på velfærdsydelser. Den offentlige debat er kommet til at handle om, hvordan velfærdsydelserne skal fordeles, og om ydelserne stadig bør være for alle: Skal nyligt ankomne flygtninge have adgang til de samme universelle ydelser som borgere, der er født og opvokset i landet? Er „dovne Robert“ og „fattig-Carina“ lige så berettiget til at modtage offentlige ydelser som de, der er villige til at tage et arbejde eller ikke bruger penge på cigaretter?

Denne udvikling kan begribes med teorien om begrænsede goder. George Foster (1965) introducerede begrebet „limited good“ i et klassisk feltarbejdsbaseret studie fra Mexico til at beskrive en model for økonomisk tænkning i traditionelle bondesamfund. Ifølge Foster oplevede hans informanter at leve i en verden med knappe ressourcer, hvor der følgelig var en stadig konkurrence om goderne, misundelse og skiftende alliancer mellem beboerne. Fosters økonomiske teori om begrænsede goder tenderer således mod et nulsumsspil. Man kan sige, at velfærdsstaten og dens ydelser opleves og italesættes af mange som et begrænset gode – hvis nogle borgere modtager goderne, er der mindre til andre.

Lisanne Wilken og Mette Ginnervskov Hansens artikel, „Internationalisering og ulighed på videregående uddannelser i Danmark“, afspejler aktuelle diskussioner i den danske offentlighed om „velfærdsturisme“, og hvem der skal have del i velfærdsstatens ydelser, i forhold til en analyse af udenlandske studerendes forhold på danske universiteter. Hvor international mobilitet offentligt italesættes som et middel til at forfølge egne muligheder, oplever mange udenlandske studerende i Danmark isolation og social udstødelse i et studiemiljø, hvor de danske studerende med deres økonomiske råderum og svingende flid virker forkælede og dovne.

Inger Anneberg og Nils Bubandt bruger i deres artikel, „Dyrevelfærdsstaten. Grisens krop, velfærdens historie og selve livets politik i Danmark“, dyrevelfærd som en analogi til at pege på de eksklusionsmekanismer, der løbende tager form, selv når velfærd skabes som et tilsyneladende inkluderende projekt. Gennem dyrevelfærd er produktionsdyr blevet genstand for statslig styring og forsorg, og dyrene er – ligesom borgerne – blevet skabt som bestemte konfigurationer: Nogle dyr må ofres, så andre dyr kan få flere rettigheder. En tilgang inspireret af studier af videnskab og teknologi (STS) gør det muligt at fremanalysere modsætningerne mellem velfærd og profit, selvbestemmelse og „governmentality“, inklusion og eksklusion, som ikke kun strukturerer landbruget, men også velfærdsstaten af i dag.

I forhold til opbygningen af det danske velfærdssamfund og dets institutioner er deltagelse på arbejdsmarkedet en vigtig markør og inklusionsmekanisme.¹⁸ I Danmark er pligten til at arbejde grundlovsfæstet sammen med sondringen mellem den arbejdsduelige og den ikke-duelige borger (Pedersen 2014).¹⁹ Danske borgere kan ikke uden videre „melde sig ud“ af det danske arbejdsmarked,

medmindre man ikke er i stand til at udføre et arbejde; så har man til gengæld ret til at blive forsørget af det offentlige. Dette afspejler sig i Bodil Ludvigsens artikel, „Når ældre mennesker bliver gamle. Betydningen af velfærdsstaten og medborgerskabet“, hvor de gamle kan „trække ældrekortet“ og dermed har mulighed for at trække sig ud af arbejdsmarkedets ret-og-pligt-relation, uden samtidig at blive helt ekskluderet af samfundet. Det er en interessant observation, at de forventes fortsat at gøre en aktiv indsats for at holde sig i gang, tage deres medicin og efter bedste evne pleje deres krop, selv om de ikke længere er del af arbejdsmarkedet. Man kan sige, at inklusion i samfundet gennem deltagelse på arbejdsmarkedet udvides til et bredere krav om kropslig aktivitet, engagement og villet selvstændighed for at have legitim adgang til ydelser som pension, der tidligere blev set som „passiv forsørgelse“. Noget tyder på, at „passiv forsørgelse“ er på vej ud af velfærdssamfundet. I Johansen og Møllers artikel, „Spændingsfeltet mellem dynamik og stabilitet. Udvikling og behandling af mennesker med sindslidelser i det danske velfærdssamfund“, skal psykisk syge, som tidligere „på godt og ondt“ blev opbevaret i anstalter og på forsorghjem nu inkluderes og leve op til samfundets krav om dynamik og selvudvikling.

Nina Vohnsens artikel, „Evidensbaseret politikudvikling. Brudflader mellem forskning og bureaukrati“, vidner om vigtigheden af „aktivitet“ i forhold til inklusion, og om, hvor høj politisk prioritet det har at få folk på sygedagpenge tilbage på arbejdsmarkedet igen. Artiklen beskriver forsøget „Aktive – hurtigere tilbage“, hvor folk tilskyndes til at være aktive under deres sygdom, så de kan komme hurtigere tilbage til arbejdsmarkedet. Endelig viser Oline Pedersen i sin artikel, „Sundhedspleje, børnehaver og konkurrencestat?“, hvordan moralsk ansvarlige forældre forventes at lave diverse aktiviteter med henblik på at stimulere deres babyer, så de nyfødte ikke sækker bagud i udviklingstrin. Senere trænes børn i selvbevidsthed, selvkontrol og selvrefleksion. De bliver således gjort bevidste om, at de besidder et udviklingspotentiale.

Det overlades med andre ord ikke til tilfældighederne, om og hvordan ældre, psykisk syge, sygemeldte og småbørn udvikler sig og udviser kropslig aktivitet. En lang række redskaber – og andre måder at skabe evidens for udvikling på – er udviklet til at måle fremskridtene og tilskynde folk til at udvikle sig, være aktive og blive en accepteret del af samfundet. Samtidig italesættes ressourcerne i det danske velfærdssamfund i stigende grad som et begrænset gode, og det diskuteres, hvordan disse skal fordeles. Disse forhold skaber nye konfigurationer af inklusion og eksklusion.²⁰ Velfærdsstatens krav om at „være med på forandringer“ og være indstillet på tempoet, hvormed de introduceres, er blevet en ny grænsedragning, der føjer sig til portvagsbegrebet om „lighed som (kulturel) enshed“.

Konklusion

I denne indledning har vi udforsket artikelbidragenes forskellige bud på, hvordan værdier, omgangsformer, individ- og fællesskabsopfattelser ændrer sig, i takt med at den danske velfærdsstat og dens virke antager nye former. Dertil kommer en interesse for, hvordan forandring og dynamik er et politisk anliggende, som i sig selv må underkastes etnografisk undersøgelse.

Temaet om velfærdsstaten var oprindeligt ansporet af en undren over det tilsyneladende misforhold mellem den regionale etnografi, der har kredset om begreber som lighed, enshed, fællesskab og egalitær individualisme, og Ove Kaj Pedersens (2011) beskrivelse af overgangen til en ny type stat kendetegnet ved internationalisering, konkurrence og optimering af borgerne, som i stigende grad søger at realisere egne behov. Ved at „kigge ind i institutionerne“ ønskede vi at diskutere, i hvilket omfang Pedersens diagnostik viser sig i etnografiske studier, og hvorvidt der er sket et skred i centrale værdier, så antropologer må forkaste eller videreudvikle gældende portvægtsbegreber i den skandinaviske regionale etnografi.

Disse spørgsmål svarer temanumrene ikke udtømmende på, men forfatterne kommer med en række vigtige bud på, hvordan nye reformer, styringsværktøjer og -logikker påvirker samfundets moralske økonomi. Selvstændighed, dynamik og forandringsparathed er ikke bare abstrakte kendetegn ved en ny type stat, men virker som mekanismer til at sondre mellem dem, som bør have del af de fælles goder, og dem, som ikke bør. Når bondesamfundets, og senere velfærdsstatens, forestillinger om „begrænsede goder“ føres videre, skabes ikke alene mistro, mistillid og misundelse, men også nye mekanismer for inklusion og eksklusion.

Når man ser på de tre udviklinger – 1) spændingsfeltet mellem individ og fællesskab, der giver sig udslag i en fornyet betoning af selvstændighed og selvudvikling, 2) acceleration og krydsende tidsligheder, hvor øget dynamik skaber en, nærmest magisk, forventning om at få mere ud af mindre, samt 3) samfundets in- og eksklusionsmekanismer i lyset af forestillinger om velfærd som et begrænset gode – peger de tilsammen frem mod et polariseret samfund, et samfund, der er splittet mellem dem, der er del af arbejdsmarkedet og udviser passende selvstændighed, og dem, der ikke har arbejde eller ikke „udviser tilstrækkeligt initiativ“ til at indgå i arbejdsmarkedets ret-og-pligt-relation. Hvor velfærdsstaten sigtede mod at udligne forskelle via omfordeling, drives forandringsstaten frem af en eksklusiv solidaritet med en fortsat udgrænsning af de grupper, der er „gået i stå“ – såsom hjemløse, arbejdsløse, sindslidende, stressede, handicappede, misbrugere, flygtninge og beboere i udkantkommuner. Frem for at fokusere på en stigende individualisering og konkurrence har vi beskrevet, hvordan fordringen

om selvstændighed er blevet forstærket og virker som forudsætning for at deltage i samfundets fællesskaber og opnå anerkendelse og livsmuligheder.

Som alternativ til begrebet konkurrencestat har vi foreslået begreberne forandringsstaten og selvstændighedssamfundet. Forandringsstaten er en dynamisk stat, der er kendetegnet ved, at forandring ikke blot er et middel til at opnå et højere mål om bedre velstand for alle, men er blevet mål i sig selv. Forandring er på én gang statens etos og selve genstanden for de statslige politikker. Ideen om forandringsstaten kan samtidig åbne for videre undersøgelser af forskellige forestillinger om forandring, og hvordan disse i sig selv er i opbrud. Det er svært, men nødvendigt for antropologer, der laver etnografiske studier af deres eget samfund, at underkaste begreber som forandring, som er en højt skattet kulturel værdi, et distanceret antropologisk blik.

Selvstændighedssamfundet beskriver den moralske økonomi, der ligger til grund for forandringsstaten. Pedersen (2011) beskriver en overgang fra moralisme til økonomisme – men økonomismen indebærer også en bestemt moralitet om selvstændighed og evne til at klare sig selv, som artiklerne tegner konturerne af. Dette er forventninger, som ikke entydigt kommer udefra eller oppefra, men som den enkelte også indoptager og forventer af sig selv. Selvstændighed indebærer en særlig, ofte uudtalt, balance mellem individ og fællesskab med rødder tilbage til bonde- og fiskersamfundets idealer om selvbestemmelse og økonomisk uafhængighed, men som er blevet tilføjet nyere ideer om modenhed – evnen til at kunne tænke, føle og handle tilsyneladende uafhængigt af andre samt stå i opposition til autoriteter – og selvstyring i forhold til at træffe tilsyneladende frie valg og lægge planer for fremtiden.

Noter

Tak. Vi er taknemmelige for de mange kommentarer og konstruktive forslag til forbedringer, som vi fik fra deltagerne ved det såkaldte „Kitchen table seminar“ på Moesgaard den 20. maj 2015, hvor vi præsenterede de første ideer til denne indledning. Tak til Halvard Vike, Steffen Jöhncke, Hanne Veber, Dorthe Brogård Kristensen samt Julie Rahbæk Møller for at læse og kommentere på forskellige udgaver af denne indledning.

1. Esping-Andersens (1990) andre to velfærdsmodeller er henholdsvis den såkaldte liberale, begrænsede velfærdsmodel, hvor økonomisk understøttelse alene sker i enkelte tilfælde, fx ved massiv fattigdom. Denne model kendes i forskellige variationer i fx USA og Storbritannien. Dernæst findes den konservative, korporative velfærdsmodel, hvor familieinstitutionen tildeles et stort ansvar, og hvor borgerne må have udvidede forsikringsordninger. Denne model kendes blandt andet fra Tyskland.
2. Begrebet „politisk kultur“ opstod i 1960'ernes USA i feltet mellem antropologi og statskundskab (Pye & Verba 1965 i Togeby 1987) og omfatter således fællesskaber, kollektive værdier og ræsonnementer, der praktiseres i mange forskellige sociale sammenhænge.

3. Denne pointe er særligt kommet frem i studier af danskernes forhold til flygtninge og indvandrere (Olwig, Larsen & Rytter 2012).
4. Den tidligere socialdemokratiske regerings (2011-2015) beslutning om at frasælge aktier i det danske energiselskab DONG i 2014 er et illustrativt eksempel på en proces, hvor forestillingen om konkurrence, tilpasning og fleksibilisering antages at sikre selve grundlaget for fremtidens velfærdsstat.
5. Diskussioner af forandringen af velfærdsstaten i dag er på mange måder parallelle med interessen for globalisering og globale forandringsprocesser i antropologien i 1990'erne (Gupta & Ferguson 1997; Hannerz 1989; Friedman 1994). Hvor antropologer tidligere havde været bekymrede for, „at der ikke ville være noget tilbage at studere“, når kolonialisme, kapitalisme, kristendom og anden kulturel påvirkning havde gjort en ende på verdens mangfoldighed, pegede en række nye studier af global cirkulation af mennesker, varer og ideer dengang på, at den øgede udveksling ikke umiddelbart førte til større kulturel og social ensretning eller enshed (Appadurai 1996; Wilk 1999; Gaonkar & Povinelli 2003). Studierne viste, at der ikke var tale om simpel påvirkning, men at mennesker i mødet med nye økonomiske, politiske og kulturelle strømninger formulerer nye identiteter og udvikler nye former for kultur og økonomisk udveksling.
6. For knap ti år siden påpegede Joel Robbins (2007), at antropologer har en tendens til at fremhæve kulturel kontinuitet og analytisk at udgrænse diskontinuitet og brud. Robbins' hypotese var, at antropologer bevidst eller ubevidst afviser, at kultur sådan lige står til at forandre, til trods for at forandring i nogle sociale fællesskaber og sammenhænge må betragtes som en dominerende idé. Blandt kristne konvertitter i Papua Ny Guinea, hvor Robbins har gennemført sit feltarbejde, er radikal forandring, diskontinuitet og brud en indgroet del både af hverdagslivet og af synet på fremtiden. Folk mener, at de lever et nyt liv, eller at de potentielt lever et helt andet liv i morgen. I det lys argumenterer Robbins for, at der er behov for at tænke over, hvordan folk erfarer og praktiserer forandring samt forholder sig til nye ideer og brud.
7. Andre antropologer har i de senere år beskæftiget sig med begrebet velfærd, herunder også former for velfærd eller „well-being“, som ikke udgår fra staten eller er forbundet med statslige institutioner og deres virke (Edgar & Russel 1998; Corsín Jiménez 2008; Langer & Højlund 2011; Gulløv & Højlund 2015).
8. I en nyere analyse af den danske velfærdsstats omfattende interventioner i udsatte palæstinensiske flygtningefamilier bosat i Gellerupparken i Aarhus foreslår Mette-Louise Johansen (2013) tilsvarende, at vi kan begribe og analysere den danske stats fremtrædelsesformer som havende fem forskellige ansigter afhængigt af situationens konkrete mål og midler. Johansen diskuterer således „the trust-me state“, „the uncertain state“, „the trickster-state“, „the prying state“ og „the police-state“.
9. Mange antropologiske studier af staten omhandler krig, overvågning, tvang og den umiddelbart synlige del af statens magtanvendelse, men efterhånden som flere antropologer har vendt blikket mod moderne velfærdssamfund, er der også kommet flere studier af bureaukrati og velfærdsydelser.
10. Dette skal ses i forlængelse af Max Webers udlægning af *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* (1995 [1904]), hvor han peger på den protestantiske arbejdsetik med dens særegne kombination af nøjsomhed og et positivt syn på hårdt arbejde og verdslig akkumulation.
11. Velfærdsstaten og dens modernisme har dog set flere modbevægelser gennem tiden, hvor mennesker eller sociale grupper har følt sig hægtet af, selv har valgt at „koble sig af ræset“ eller blot drømmer om et langsommere liv. Dette italesættes fx for tiden i den offentlige debat som udfordringerne i „udkantsdanmark“.
12. Tilsvarende påpeger historiker Michael Böss i *Det demente samfund. Historieløshed i nutidskulturen* (2014), hvordan samtidens her-og-nu-fokus på aktuelle begivenheder leder i retning af en stat og et samfund, der mister sin historiske hukommelse og følgelig ikke kan tage ved lære af fortidens fejltagelser.

13. Modellen er baseret på ideen om, at mennesker udviser rationel økonomisk adfærd, og dannede blandt andet grundlag for Velfærdskommissionens arbejde, der blev nedsat i 2003 i Anders Fogh Rasmussens regeringstid og skulle komme med anbefalinger til sikring af et „velfungerende velfærdssamfund i fremtiden“ og skitsere „nødvendige“ reformer.
14. Dette bringer Robbins' spørgsmål om antropologers villighed til at beskrive bestemte former for forandring ind igen. Antropologer har haft en tendens til at beskrive forandring med metaforer taget fra lineære tidsopfattelser – som flow, flux og proces – hvilket har den slagside, at antropologien som disciplin har vanskeligt ved at teoretisere radikal forandring og diskontinuitet (Robbins 2007:11-12).
15. Journalist Jesper Tynell viser i *Mørkelygten – embedsmænd fortæller om politisk tilskæring af tal, jura og fakta* (2014), at embedsfolk fra diverse ministerier i flere sager over de senere år på baggrund af personlige ambitioner eller politisk pres oppefra har præsenteret tal og fakta til offentligheden på en måde, så de reelt bliver uforståelige og svære at efterprøve for andre aktører.
16. En tilsvarende diagnose har i dansk sammenhæng fået psykolog Svend Brinkmann (2014) til at udgive en antiselvhjælpshåndbog, hvor han råder læserne til at „stå fast“ ved blandt andet at fyre deres coach og læse romaner i stedet for selvhjælpsbøger.
17. Mørch påpeger dog også, at velfærdsstaten oprindeligt var et nationalt projekt, der sigtede mod at forhindre social uro, konflikt og regulær borgerkrig (Mørch 2003:74-75 i Jöhncke 2007: 51).
18. Økonom Guy Standing (2011, 2014) har foreslået, at vi på globalt plan ser konturerne af en ny international klasse, et såkaldt „prekariat“, der netop er kendetegnet ved, at de ikke kan få fæste på arbejdsmarkedet i den neolibérale økonomi, uagtet deres i nogle tilfælde høje uddannelsesniveauer og forskellige løfter fra skiftende regeringer. Prekariatet er ifølge Standing en ny klasse, der tager form på tværs af klassiske marxistiske opfattelser af industrisamfundets klasser og omfatter både arbejdsmigranter, timeansatte, løsarbejdere samt korttids- og projektansatte, som havner i en permanent oplevelse af at være afkoblet fra de livsmuligheder, der er andre forundt.
19. Ove Kaj Pedersen beskriver i bogen *Markedsstaten* (2014) baggrunden for velfærdsstaten og opbygningen af det danske arbejdsmarked. Grundlovens § 75 af 1849 sikrede, at „den, der ikke selv kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp i det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom påbyder“. Pligten til selvforsørgelse og det offentliges forpligtelse til at forsørge den, der ikke kan forsørge sig selv, har været koblet sammen siden reformationen. Det betyder ifølge Pedersen, at grundloven videreførte en arbejdspligt. De danske politiske debatter om dagpenge, og at danskerne skal arbejde tidligere, mere og længere, er utænkelige i England og USA, hvor borgerne har *ret* til at tage et arbejde, men ikke *pligt* (Pedersen 2014:54).
20. Et aspekt ved forandringsstaten, som vi slet ikke har beskæftiget os med i denne indledning, er den stadig større registrering, overvågning og kontrol af borgerne på alle niveauer af stat og samfund (Lauritsen 2011): digitaliseret borgerservice, kameraovervågede boligområder, netværksbaserede elektroniske kalendere, hvor chefen kigger én over skulderen, og folkeskolens elevplaner og kommunikationsportaler, hvor både elever, forældres og læreres indsats kan monitoreres. Omfanget af overvågningsteknologier tager også form af en sikkerhedsstat, der retter sit upersonlige, men allestedsnærværende blik mod alt fra potentielle børnelokkere og skattesnydere til medborgere, der måske kan udvikle sig til radikaliserede terrorister (jf. Krøijer 2013; Rytter & Pedersen 2014).

Litteratur

- Abrams, Philip
1988 Notes on the Difficulty of Studying the State. *Journal of Historical Sociology* 1(1): 58-89.
- Anderson, Sally
2008 *Civil Sociality: Children, Sport, and Cultural Policy in Denmark*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Appadurai, Arjun
1986 Theory in Anthropology: Center and Periphery. *Comparative Studies in Society and History* 28(2):356-61.
1996 *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Barnes, John A.
1954 Classes and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations* 7:39-58.
- Brinkmann, Svend
2014 *Stå fast. Et opgør med tidens selvudviklingstrang*. København: Gyldendal Business.
- Bruun, Maja Hojer
2011 Egalitarianism and Community in Danish Housing Cooperatives. Proper Forms of Sharing and Being Together. *Social Analysis* 55(2):62-83.
- Bruun, Maja Hojer, Gry Skrædderdal Jakobsen & Stine Krøijer
2011 Introduction. The Concern for Sociality. Practicing Equality and Hierarchy in Denmark. *Social Analysis* 55(2):1-19.
- Böss, Michael
2014 *Det demente samfund: Historieløshed i nutidskulturen*. København: Kristeligt Dagblads Forlag.
- Clarke, John & Janet Newman
1997 *The Managerial State: Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare*. London. Sage Publishing.
- Clastres, Pierre
1987 *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*. New York: Zone Books.
- Corsín Jiménez, Alberto (ed.)
2008 *Culture and Well-Being: Anthropological Approaches to Freedom and Political Ethics*. London: Pluto Press.
- Edgar, Iain R. & Andrew Russell
1998 *The Anthropology of Welfare*. London: Routledge.
- Eisenstadt, Shmuel Noah
2000 Multiple Modernities. *Dædalus* 129(1):1-29.
- Ekman, Ann-Kristin
1991 *Community, Carnival and Campaign: Expressions of Belonging in a Swedish Region*. Stockholm: Stockholm Studies in Social Anthropology.

- Englund, Harri
1996 Witchcraft, Modernity and the Person: The Morality of Accumulation in Central Malawi. *Critique of Anthropology* 16(3):257-79.
- Esping-Andersen, Gøsta
1990 *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Foster, George
1965 Peasant Society and the Image of the Limited Good. *American Anthropologist* 67(2): 293-315.
- Friedman, Jonathan
1994 *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren
1979 *Den kultiverade människan*. Lund: LiberLäromedel.
- Gaonkar, D.P. & Elizabeth Povinelli
2003 *Technologies of Public Forms: Circulation, Transfiguration, Recognition*. *Public Culture* 15:385-97.
- Gullestad, Marianne
1989 Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society. *Annual Review of Anthropology* 18:71-93.
1991 The Transformation of the Norwegian Notion of Everyday Life. *American Ethnologist* 18(3):480-99.
1992a Egalitarian Individualism. In: M. Gullestad: *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Pp. 183-200. Oslo: Scandinavian University Press.
1992b Symbolic Fences. In: M. Gullestad: *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Pp. 165-182. Oslo: Scandinavian University Press.
- Gulløv, Eva & Susanne Højlund
2015 At fare vel. Antropologiske refleksjoner over velfærd. *Jordens Folk* 50(1-2):44-51.
- Gupta, Akhil
1995 Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics and the Imagined State. *American Ethnologist* 22(2):375-403.
- Gupta, Akhil & James Ferguson (eds)
1997 *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham & London: Duke University Press.
- Guyer, Jane I.
2007 Prophecy and the Near Future: Thoughts on Macroeconomic, Evangelical, and Punctuated Time. *American Ethnologist* 34(3):409-21.
- Hannerz, Ulf
1989 Notes on the Global Ecumene. *Public Culture* 1(2):66-75
- Hansen, Thomas Blom & Finn Stepputat (eds)
2001 *States of Imagination: Ethnographic Explorations of the Postcolonial State*. Durham, NC: Duke University Press.
- Hastrup, Kirsten
2004 *Kultur: Det fleksible fællesskab*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger (eds)
1983 The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Illeris, Knud (red.)
2014 Læring i konkurrencestaten. København: Samfundslitteratur.
- Jenkins, Richard
2011 Being Danish. Paradoxes of Identity in Everyday Life. København: Museum Tusulanum Press.
- Johansen, Mette-Louise
2013 In The Borderland: Palestinian Parents Navigating Danish Welfare State Interventions. Upubliceret ph.d.-afhandling. Aarhus: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Järvinen, Margaretha & Nanna Mik-Meyer (red.)
2003 At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jöhncke, Steffen
2007 Velfærdsstaten som integrationsprojekt. I: K.F. Olwig & K. Pærregaard (red.): Integration. Antropologiske perspektiver. Pp. 37-62. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Korsgaard, Ove
2001 Poetisk demokrati: om personlig dannelse og samfundsdannelse. København: Gads Forlag.
2004 Kampen om folket: et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år. København: Gyldendal.
- Krøijer, Stine
2013 Security Is a Collective Body: Intersecting Temporalities of Security around the Climate Summit in Copenhagen. In: M. Holbraad & M.A. Pedersen (eds): Times of Security: Ethnographies of Fear, Protest and the Future. Pp. 37-62. New York: Routledge.
- Krøijer, Stine & Inger Sjørslev
2011 Autonomy and the Spaciousness of the Social in Denmark: The Conflict between Ungdomshuset and Faderhuset. Social Analysis 55(2):84-105.
- Langer, Susanne & Susanne Højlund
2011 An Anthropology of Welfare: Journeying towards the Good Life. Anthropology in Action 18(3):1-9.
- Lauritsen, Peter
2011 Big Brother 2.0: Danmark som overvågningssamfund. København: Informations Forlag.
- Lien, Marianne
2001 Likhet og verdighet. Gavebytter og integrasjon i Båtsfjord. I: M. Lien, H. Lidén & H. Vike (red.): Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge. Pp. 86-205. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lien, Marianne, Hilde Lidén & Halvard Vike (red.)
2001 Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge. Oslo: Universitetsforlaget.

- Lipsky, Michael
1980 Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services.
New York: Russel Sage Foundation.
- Long, Norman
1989 Encounters at the Interface: A Perspective in Social Discontinuities in Rural
Development. Wageningse Sociologische Studies 27. Wageningen: Wageningen
Agricultural University.
- Olwig, Karen Fog, Birgitte Romme Larsen & Mikkel Rytter (eds)
2012 Migration, Family and the Welfare State: Integrating Migrants and Refugees in
Scandinavia. London & New York: Routledge.
- Olwig, Karen Fog & Karsten Pærregaard (eds)
2011 The Question of Integration: Immigration, Exclusion and the Danish Welfare
State. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Papakostas, Apostolis
2001 Why Is There No Clientelism in Scandinavia? A Comparison of the Swedish
and Greek Sequences of Development, i Clientelism, Interests, and Democratic
Representation. In: S. Piattoni (ed.): The European Experience in Historical and
Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Ove Kaj
2011 Konkurrencestaten. København: Hans Reitzels Forlag.
2014 Markedsstaten. København: Hans Reitzels Forlag.
- Politiken
2013 Corydon: Konkurrencestat er den nye velfærdsstat. 23. august.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald
1940 Preface. In: M. Fortes & E.E. Evans-Pritchard (eds): African Political Systems.
Oxford: Oxford University Press.
- Robbins, Joel
2007 Continuity Thinking and the Problem of Christian Culture: Belief, Time, and the
Anthropology of Christianity. *Current Anthropology* 48(1):5-37.
- Rosa, Hartmut
2010 Acceleration and Alienation: Towards a Critical Theory of Late-Modernity.
Aarhus: Aarhus University Press.
- Rytter, Mikkel
2007 „Familien Danmark“ og „de fremmede“: Slægtskabsbilleder i dansk
integrationspolitik. I: K.F. Olwig & K. Pærregaard (red.): Integration.
Antropologiske perspektiver. Pp. 63-86. København: Museum Tusulanums
Forlag.
- Rytter, Mikkel & Marianne Holm Pedersen
2014 A Decade of Suspicion: Islam and Muslims in Denmark after 9/11. *Ethnic and
Racial Studies* 37(13):2303-21.
- Shore, Chris & Susan Wright (eds)
1997 Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power, EASA.
London: Routledge.

- Shore, Chris, Susan Wright & Davide Però (eds)
2011 Policy Worlds. Anthropology and the Analysis of Contemporary Power. Oxford: Berghahn Books.
- Standing, Guy
2011 The Precariat. A New Dangerous Class. London: Bloomsbury Academic.
2014 A Precariat Charter: From Denizens to Citizens. London & New York: Bloomsbury Academic.
- Strathern, Marilyn
2000 Introduction: New Accountabilities. In: M. Strathern: Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy. London: Routledge.
2011 Binary License. Common Knowledge 17(1):87-103.
- Thelen, Tatjana, Larissa Vetter & Keebet von Benda-Beckmann
2014 Introduction to Stategraphy: Toward a Relational Anthropology of the State. Social Analysis 58(3):1-19.
- Togeby, Lise
1987 Politik som kultur. Politica 19:246-49.
- Tynell, Jesper
2014 Mørkelygten. Embedsmænd fortæller om politisk tilskæring af tal, jura og fakta. Roskilde: Samfundslitteratur.
- Vike, Halvard
2013 Utopian Time and Contemporary Time: Temporal Dimensions of Planning and Reform in the Norwegian Welfare State. In: S. Abram & G. Weszkalnys (eds): Elusive Promises: Planning in the Contemporary World. New York & Oxford: Berghahn Books.
2015 Likhetens natur. Norsk Antropologisk Tidsskrift 26(1):6-21.
- Vaaben, Nanna
2014 Da arbejdet i samarbejdet forsvandt: Økonomiske kosmologier som optimeringslogikker i jagten på mere for mindre. Tidsskriftet Antropologi 70:113-31.
- Weber, Max
1995 [1904] Den protestantiske etik og kapitalismens ånd. København: Nansensgade Antikvariat.
- Wilk, Richard
1999 Real Belizean Food: Building Local Identity in Transnational Caribbean. American Anthropologist 101(2):244-55.

EVIDENSBASERET POLITIKUDVIKLING

Brudflader mellem forskning og bureaukrati

NINA HOLM VOHNSEN

I USA og de europæiske velfærdsstater har det gennem længere tid været en central ambition for regeringerne at basere politiske beslutninger på grundig research (Bason 2010; Cartwright et al. 2009; Mulgan 2009; Nilsson et al. 2008). Promoveret under betegnelser som „evidence-based policy-making“, „good analysis“ og „better governance“ (Nilsson et al. 2008) tager denne aspiration sit afsæt i det styringsparadigme, som refereres til som *new public management* (Hartley 2005) – og dermed i bestræbelsen på at skabe en offentlig sektor, som på én gang er effektiv og økonomisk rentabel (se også Rod 2010). Hvor samfundsvidenskabernes direkte indflydelse på offentlig politikudvikling mindst kan spores tilbage til det tidlige 1900-tal (Miller & Rose 2008:26ff.), blev bestræbelsen på at udvikle egentlig evidensbaseret politik først for alvor – i Europa – sat i gang med valget af New Labour i Storbritannien i 1997. Med USA som referencepunkt spredte ambitionen om en evidensbaseret praksis sig herefter til resten af de nord- og vesteuropæiske lande i løbet af det følgende årti (Nilsson et al. 2008).

Den helt centrale tanke i det evidensbaserede paradigme er, at frem for at lade sig lede af ideologiske overbevisninger eller rent forestillede løsninger på komplekse samfundsmæssige problemstillinger, bør lovgivning og anden politik baseres på et solidt vidensgrundlag fremskaffet gennem research eller ved anvendelse af komplekse effektvurderingsredskaber (appraisal tools). Alt dette i en bestræbelse på at fastslå, hvilken type indsats der *faktisk* vil afstedkomme en ønsket samfundsændring. Selv om denne ambition synes fornuftig, har de artikler og rapporter, som har analyseret brugen af evidens, påpeget en række problematiske forhold (fx Boden & Epstein 2006; Cartwright et al. 2009; Elliott & Popay 2000; House of Commons 2006; Nilsson et al. 2008; Whitty 2006; Rod 2010; Vohnsen 2011, 2013). Nogle advarer om, at begrebet „evidensbaseret“ bruges alt for skødesløst og ofte i tilfælde, hvor evidensen ikke har bidraget direkte til policyudviklingen, men snarere er blevet nøje udvalgt og mobiliseret, efter at

en politisk kurs allerede er blevet udstukket (House of Commons 2006; Nilsson et al. 2008). Andre advarer om, at politik og forskning er svært – om ikke umuligt – at forene (fx Boden & Epstein 2006; Vohnsen 2013; Whitty 2006).

I denne artikel vil jeg undersøge, hvori gnidningspunkterne mellem politikudvikling og forskningspraksis består. Jeg vil undersøge et konkret forsøg på at lave evidensbaseret politik på det arbejdsmarkedspolitiske område mellem 2007 og 2010. Hovedfokus er på embedsværket i Beskæftigelsesministeriet og dets arbejde hen imod en trepartsaftale om sygefravær som formuleret i „Konklusionspapir om handlingsplanen om sygefravær“ (vedtaget i efteråret 2008), og på et af dens centrale forslag – forslaget om at gennemføre et randomiseret, kontrolleret forsøg – som slutteligt blev implementeret i 16 kommuner i første halvdel af 2009. Hvad denne analyse særligt ønsker at fremhæve, er, at den umiddelbart fornuftige evidensbaserede ambition udfordrer embedsmandsarbejdet i en grad, der ikke synes forenelig med dets ekspertise. En slagside ved dette er, at når embedsmændene går til den evidensbaserede politikudvikling, som de ville gå til ethvert andet stykke policyarbejde, kommer det til at fremstå, ikke som godt embedsmandsarbejde, men som illegitimt og manipulerende.

Kritikken af den „evidensbaserede“ politikudvikling

Bestræbelserne på at udvikle evidensbaseret politik i Europa begyndte for alvor med valget af New Labour i Storbritannien i maj 1997 (Whitty 2006). Med USA som forbillede opfordrede den britiske premierminister Tony Blair sin centralregering og dermed de tilknyttede administrationer til at gøre bedre og mere systematisk brug af analyse og „appraisal tools“ i deres arbejde med at udvikle politikker og lovgivning (Nilsson et al. 2008). Den britiske regering ønskede at finde frem til det, „som virkede“, på de forskellige politikområder. Det medførte en vækst i finansieringen af anvendte forskningsprogrammer og forskningscentre (Whitty 2006:163). Ambitionen var hermed på den ene side at tilskynde til en type forskning, som var direkte relevant for politikudviklingen og dennes praktiske udmøntning, og på den anden side at sammenfatte eksisterende forskning til gavn for politikudviklerne (op.cit.164). Forholdet mellem ambitionen om at arbejde evidensbaseret og den faktiske politik, som blev vedtaget, blev fra starten fulgt nøje fra det britiske forskningsmiljø. De efterfølgende analyser af forholdet havde det til fælles, at de alle identificerer et mismatch mellem, hvordan forskning hævdes at blive brugt inden for det evidensbaserede paradigme, og den faktiske måde, den blev bragt til anvendelse på i konkrete sager.

I et tidligt studie analyserede Heather Elliott og Jennie Popay (2000) brugen af forskning i det britiske sundhedsvæsen. De konkluderede, at når politiske

beslutninger skulle træffes og retninger udstikkes, var forskning blot én af en lang række informationskilder, som beslutningstagerne trak på. Andre væsentlige kilder var budgettrammer, organisatoriske målsætninger samt personlige erfaringer (op.cit.465ff.). I 2006, da det britiske underhus publicerede en rapport om regeringens brug af videnskabelig rådgivning og evidens i relation til politikudvikling, var rapportens primære konklusion, at regeringen burde nedtone det evidensbaserede „mantra“ og mere åbent anerkende de store huller, der ofte var i dens evidensgrundlag (House of Commons 2006:3). Mens komiteen bag rapporten gav sin fulde støtte til bestræbelserne på at integrere den videnskabelige tilgang i politikudviklingsarbejdet, understregede den sin bekymring over tendensen til at anvende ordet „evidensbaseret“ for letsindigt og i tilfælde, hvor det ofte var helt andre bevæggrunde, der drev politikker frem, „... det være sig politiske hensyn, [...] moralske standpunkter [...] eller vigtig respons på omstændigheder eller politikområder, hvor der er sparsom eller ingen evidens at trække på“ (House of Commons 2006:164, min oversættelse, NHV).

Komiteen bag rapporten advarede i særlig grad imod to relaterede praksisser, den havde dokumenteret, dels en særdeles selektiv udvælgelse af evidensgrundlag til støtte for eksisterende politik, dels bestilling af research med det formål for øje at retfærdiggøre allerede planlagte indsatser. Disse praksisser blev i rapporten omtalt som „politikbaseret evidensudvikling“ i modsætning til evidensbaseret politikudvikling (op.cit.164, min oversættelse, NHV). Denne vending havde de hentet fra Rebecca Boden og Debbie Epsteins kritiske diskussion af relationen mellem det britiske forskningsmiljø og dét, de refererede til som „neoliberale sandhedsregimer“ (Boden & Epstein 2006:223, min oversættelse, NHV). Med „neoliberalt sandhedsregime“ henviser de til tendensen blandt vor tids regeringer til at anvende såkaldt „objektiv viden“ tilvejebragt via forskning eller research som primær kilde til at legitimere beslutninger (op.cit.233f.; se også Tynell 2014).

Med denne sprogbrug skriver Boden og Epstein sig ind i samme kritiske foucauldianske forskningstradition, som Peter Miller og Nikolas Rose repræsenterer. I deres klassiske artikel „Governing Economic Life“ (2008) undersøger Miller og Rose, hvordan samfundsvidenskaberne har haft indflydelse på regeringsstrategier op gennem det 20. århundrede. De viser, hvordan videnskabelig forskning siden de første årtier af 1900-tallet i stigende grad er blevet brugt til at retfærdiggøre indsatser og lovgivning af dem, som udvikler politik (op.cit.44f.), hvilket har muliggjort, at store reformer og indsatser kan fremstilles som politisk neutrale (for relaterede argumenter, se Ferguson 1994; Li 2007). Måns Nilsson og hans forskerhold (Nilsson et al. 2008) når en lignende konklusion i deres omfattende sammenligning af brug og manglende brug af forskning og komplekse effektvurderingsredskaber i en række europæiske regeringer og offentlige institutioner. Også de dokumenterer en tendens til primært at gøre brug af research, når der

skal mobiliseres støtte til allerede planlagte indsatser og lovgivningsændringer. Både Nilsson og hans forskerhold (2008), Elliot og Popay (2000) og Whitty (2006) har haft analytisk gavn af den typologi, som Carol Weiss fremlagde for mere end 30 år siden på baggrund af sin analyse af de forskellige måder, hvorpå forskning kan få indflydelse på politiske beslutninger (Weiss 1979). Weiss opstillede syv modeller, som skal forstås som nedslag i et kontinuum af varierende praksis, der strækker sig fra dét, hun kaldte „problemløsningsmodellen“, hvor „research bidrager med empirisk evidens og konklusioner, som hjælper til at løse et politisk problem“ (Weiss 1979:427, min oversættelse, NHV), over „den interaktive model“, hvor research „blot er ét element i en kompliceret beslutningsproces, som også trækker på erfaring, politisk indsigt og pres, sociale teknologier, og dømmekraft“ (op.cit.428, min oversættelse, NHV), og videre til den „politiske model“, hvor research håndplukkes som „ammunition for den part, der finder dens konklusioner anvendelige“ (op.cit.429, min oversættelse, NHV).

Opsummerende kan man sige, at analytikerne af den evidensbaserede praksis i nutidig europæisk sammenhæng er enige om, at evidensbaseret politikudvikling er en illusion i det omfang, den præsenteres af regeringerne og deres administrationer i „problemløsningsudgaven“. Politikker og lovgivninger bliver, ifølge ovenstående praksisanalyser, simpelthen ikke til som resultat af omhyggelig og udtømmende forskningsgennemgang (research), som følge af egentlig forskning (som kontrollede forsøg) eller efter anvendelse af de komplekse beregningsmodeller (appraisal tools), som regeringerne og deres administrationer ellers hylder. I stedet synes praksis at korrespondere langt bedre med „den interaktive model“, hvor forskning eller analyser blot udgør ét element blandt mange i beslutningsprocesserne forud for vedtagelse af politik, eller med „den politiske model“, hvor forskning håndplukkes efter forgodtbefindende, som det fx dokumenteres i rapporten fra det Britiske Underhus (House of Commons 2006). Alligevel, trods bevis for det modsatte, er det fortsat „problemløsningsmodellen“ for forskningsbrug, som hævdes at være anvendt, og som holdes frem som gylden standard af de nordeuropæiske regeringer (Elliott & Popay 2000:462; Nilsson et al. 2008:337; Vohnsen 2011).

Forskning og politikudvikling - brudflader mellem ekspertisefelter

I det følgende vil jeg se nærmere på dette paradoks – at regeringerne og deres embedsværk vedbliver at hylde og efterstræbe en praksis, der i forskningsmiljøerne er bred enighed om, er illusorisk og umulig. Det vil jeg gøre ved at videreudvikle en idé, som blev fremsat af Geoff Whitty (2006), forhenværende præsident for British Educational Research Association. Ideen er enkel, nemlig at relationen

mellem forskere og politikudviklere er kendetegnet ved gensidig mangel på forståelse eller decideret ved misforståelser.¹ I al sin enkelhed giver denne idé os en mulighed for at forstå den aktuelle brug af evidens som resultat af en beslutningsproces, der er karakteriseret ved at bevæge sig langs brudfladerne mellem to fundamentalt forskelligt konstituerede discipliner (videnskab og politikudvikling), snarere end blot som resultat af manglende vilje eller endog manipulation. Hvor det allerede er blevet grundigt dokumenteret, at evidens sjældent, hvis nogensinde, bidrager direkte til politikudviklingen, er mit ærinde her at undersøge, *hvordan* dette sker: Hvordan går det altså til – ofte trods de bedste intentioner – at evidens *ikke* anvendes i politikudviklingen?

I min bestræbelse på at besvare dette spørgsmål vil jeg i det følgende beskrive tilblivelsen af et konkret stykke politik, „Handlingsplanen om sygefravær“, og dernæst definere og beskrive de brudflader, der er mellem forskningsmiljøerne og politikudviklingsmiljøerne, og hvor de altså, med Whittys ord, støder sammen i en række gensidige misforståelser. Disse misforståelser drejer sig om forskellen på akademisk og politisk tekstproduktion og om, hvad en policy faktisk er. Det drejer sig også om, hvilken status *debat* og *kritik* indtager i de to domæner, samt endelig om, hvad genstanden for det *håndværk*, embedsmænd og -kvinder udøver, er. I overensstemmelse med de danske embedsmænds og -kvinders sprogbrug vil jeg i det følgende anvende samlebetegnelsen „policyudvikling“ om den udfærdigelse af handlingsplaner, lovtekster, projekter og strategiske retningslinjer, som udgør kernen i deres arbejde.

Første brudflade: evidensbasering versus policyudvikling

Da finansloven for 2009 skulle forhandles på plads i november 2008 indtog „Konklusionspapir om handlingsplanen om sygefravær“ (Beskæftigelsesministeriet 2008a) en helt central position. Aftalen skulle være et redskab til ikke bare at forhindre og forebygge permanent afgang fra arbejdsmarkedet for de langtidssygemeldte, men også til at reducere de offentlige ydelser til sygedagpenge og overførselsindkomster og dermed samlet set bidrage til at lukke et væsentligt hul i de offentlige budgetter (for detaljer, se Vohnsen 2011). Helt afgørende for at opnå dette mål var handlingsplanens forslag 32 „Forsøg med forebyggende og afklarende tilbud“. Dette forsøg var et af de første eksempler på et kontrolleret forsøg udført af (og ikke på vegne af) en offentlig myndighed i Danmark og det endog på et felt udgjort af en kompleks blanding af arbejds- og helbredsrelaterede samt sundhedsorganisatoriske problemstillinger.

Handlingsplanens tilblivelse var usædvanlig. Det understregede Lea, en højtstående embedskvinde, fra Beskæftigelsesministeriets departement, da jeg

interviewede hende om forsøgets og handlingsplanens forberedende stadier. Normalt, forklarede hun, bliver policy til på en af tre måder. Den ene måde er „strategisk policyarbejde“. Det er policy, som bliver udarbejdet på baggrund af et regeringsprogram (fx at en nyvalgt regering erklærer sin intention om at nedbringe det samlede sygefravær med 20 procent før år 2015). Typisk vil der gå en forholdsmæssig lang udviklingsproces forud for dette arbejde. En anden måde, populært kaldet „responspolitik“, er policy, som bliver udarbejdet som reaktion på kritik rejst i nyhedsmedierne eller i Folketinget (fx kan det dreje sig om utilsigtede bivirkninger ved eksisterende lovgivning, som vil lede til lovændringer) eller som respons på uforudsete begivenheder (fx en finanskrise). Endelig, fortsatte Lea, kan den sidste form for policyarbejde, som embedsværket bedriver, beskrives som en slags proaktivt arbejde, hvor policy udarbejdes i en bestræbelse på at foregribe kritik, som rygtes at være undervejs fra de store interesseorganisationer (såsom Dansk Industri eller Kommunernes Landsforening, KL). De to sidste typer politikudvikling er kendetegnet dels ved deres uforudsigelighed og dels ved, at embedsværket har meget kort tid til rådighed til at udarbejde deres beslutningsoplæg. Det usædvanlige ved „Handlingsplanen om sygefravær“ var derfor, at udviklingsarbejdet blev sat i gang internt i embedsværket på eget initiativ frem for efter anvisning eller ønske fra politikerne.

Det hele begyndte i Arbejdsmarkedsdirektoratet i efteråret 2007, huskede Lea, hvor analytikerne opdagede en atypisk udvikling i udgifterne til sygedagpenge. At udgifterne syntes at være „eksploderet“, er noget, man som embedsværk *skal* reagere på. Ikke så meget udgiftsstigningen i sig selv, understregede Lea, som det, den er udtryk for, nemlig en stigning i antallet af folk, der som følge af sygefravær står uden for den „aktive arbejdsstyrke“ og modtager overførselsindkomster. Udviklingen blev først forelagt Lea, da hendes kollegaer i Arbejdsmarkedsdirektoratet sendte en analyserapport et trin op i det organisatoriske hierarki til departementet, specifikt til Leas kontor, som hører direkte under beskæftigelsesministeren. Denne første analyserapport var udarbejdet på baggrund af det statistiske materiale, som embedsværket havde til rådighed. Det, som primært havde fanget analytikernes opmærksomhed, var det faktum, at udviklingen i det „langvarige sygefravær“ syntes at være hovedansvarlig for udgiftsstigningen. Det langvarige sygefravær var defineret som sygefravær af mere end otte ugers varighed. Otte uger var et vigtigt administrativt tidsrum, idet det var skæringspunktet for, hvornår kommunernes pligt til opfølgning i sagerne begyndte. Det så altså ud, som om en relativt lille gruppe personer – de langtidssygemeldte – var ansvarlige for hovedparten af det samlede danske sygefravær. Da departementschefen blev forelagt denne analyse, besluttede han at holde en række møder, hvor forskellige folk fra ministeriets styrelser og enheder blev inviteret til at diskutere udfordringerne i forhold til det langvarige sygefravær, sådan som de så det.

Departementschefen fortalte mig sidenhen, at de havde stået i en lignende situation tilbage i 2003. Dengang, som i 2007, havde der været generel bekymring for arbejdsudbuddet, og tabet af arbejdskraft grundet sygefravær havde været alarmerende, idet det så ud til at stige støt. Dengang havde de set sig om efter internationale erfaringer på området og havde udfærdiget en indsats på baggrund af disse. Denne gang ønskede han at gå mere grundigt til værks. I sin tid som departementschef i Beskæftigelsesministeriet, fortalte han mig, havde det været en af hans helt centrale ambitioner at udvikle ministeriets analytiske kapacitet og grundlægge en vidensbaseret praksis i forhold til udviklingen af policy. Hans ideal var, at i det øjeblik, politikerne formulerede et ønske eller udstak en strategi, skulle de i embedsværket allerede have forudset, at dette ville blive et fokusområde og allerede have brugt tid på at undersøge forskellige scenarier og deres implikationer. Før i tiden, fortsatte han, blev de fleste politiske beslutninger truffet på meget spinkle vidensgrundlag og ud fra *troen* på, at dette eller hint ville virke. I modsætning til dette var hans ønske, at policy skulle baseres på grundige undersøgelser af, om indsatser virker eller ej, helst på baggrund af kontrollerede forsøg:

Hvis vi kan sige, at vi har undersøgt, at det eller det er den bedste måde at få folk tilbage i arbejde på, og hvis vi har – jeg havde nær sagt videnskabelig – men i det mindste klar dokumentation for, at det er den klogeste måde at gøre det på, jo mere vi kan gøre det, des bedre.

Efter det indledende møde, hvor ministeriets ansatte var blevet inviteret til at dele deres viden og erfaringer vedrørende det langvarige sygefravær, besluttede departementschefen sig for, at tiden var inde til at begynde en undersøgelse af, hvad der kunne gøres for at nedbringe sygefraværet. Lea, som kom til at stå i spidsen for den proces, der fulgte, fortalte mig, at deres input indtil da havde været begrænset til, hvad man vidste internt i administrationen. Nogle havde løbende kontakt med KL og havde i årenes løb oparbejdet en klar idé om, hvad kommunerne efterspurgte på sygedagpengeområdet, og hvad de anså for at være de største hindringer for hurtige raskmeldinger. Andre havde regelmæssig kontakt med både sygemeldte borgere og individuelle sagsbehandlere, som ringede ind til ministeriet for at klage eller stille spørgsmål om bestemte regler i den gældende lovgivning, som de fandt vanskelige eller uhensigtsmæssige. Dertil kom, at beskæftigelsesområdet var under konstant evaluering, og rundt om i ministeriets enkelte styrelser havde man et pænt antal sådanne rapporter. Det var nu Leas opgave at samle og oversætte al denne information til et antal udfordringer og tilhørende løsningsscenarier, som sidenhen skulle forelægges ministeren. Indtil da havde de endnu ikke involveret ministeren i deres planer. Hvad de havde foretaget sig, var simpelthen bare,

sagde Lea, at yde „almindelig god ministerbetjening“. De havde holdt øje med tingenes udvikling, og nu kunne de på baggrund af deres analysearbejde hjælpe ministeren ved at påpege uregelmæssigheder og fremlægge en række forslag til, hvad man kunne tænkes at gøre ved det. Men så skete der noget uforudset, som satte gevaldigt skub i beslutningsprocessen.

I oktober 2007 udskrev statsminister Anders Fogh Rasmussen folketingsvalg og fremlagde i november – efter genvalg – et regeringsprogram, hvoraf det fremgik, at en central målsætning for regeringen var en reduktion af sygefraværet på 20 procent før 2015. Umiddelbart efter valget kastede embedsværket sig derfor over arbejdet med at udfærdige et „bruttokatalog“ med udfordringer og løsninger, som beskæftigelsesministeren kunne tage med hjem på juleferie. Blandt de embedsmænd, som blev bedt om at bidrage til processen, var en af juristerne, Jytte, fra Arbejdsmarkedsstyrelsen. „Jeg havde en god aften der op til jul,“ huskede hun, „hvor jeg lige fik skrevet ti forslag over en kop te. Bare korte forslag, en siders penge eller sådan.“ Hvis det lyder som sjuskearbejde, så var det ikke nødvendigvis tilfældet. Hun kunne gøre det så hurtigt, forklarede hun, fordi hun havde arbejdet på feltet så længe. Inspirationen hentede hun primært fra den nyligt publicerede afbureaukratiseringsrapport fra konsulentfirmaet Deloitte og fra sit netværk i de øvrige skandinaviske landes centraladministrationer. Blandt de forslag, som Jytte tog fra afbureaukratiseringsrapporten, var et ønske fremsat af landets kommuner om at få mulighed for at henvise sygedagpengemodtagere til fysioterapi og psykolog samt at kunne tilbyde andre former for aktivitet, som kunne bidrage til, at folk hurtigere kunne vende tilbage til arbejdsmarkedet efter eller under langvarige sygdomsforløb.

Efter input fra beskæftigelsesministeren udviklede bruttokataloget sig i løbet af det næste halve år. Ministeren understregede over for sin administration vigtigheden af, at alle de store interesseorganisationer fra KL over Dansk Arbejdsgiverforening (DA) og Lægeforeningen (PLO) skulle kunne genfinde deres forslag i det endelige produkt. Han ønskede en indsats, fortalte Lea, som nød bred opbakning fra interessenterne på området. Sideløbende med finpudsningen og offentliggørelsen af den første analyserapport, „Analyse af sygefraværet“ (Beskæftigelsesministeriet 2008b), kondenseredes bruttokataloget gradvist via „Sygefravær – en fælles udfordring“ (Regeringen 2008) i „Konklusionspapir om handlingsplanen om sygefravær“ (Beskæftigelsesministeriet 2008a). Godt hjulpet på vej af det bestilte review „Viden om sygefravær“ (Arbejdsmarkedsstyrelsen 2008) blev central påstand, som flere af handlingsplanens forslag byggede på, snart promoveret og brugt i den offentlige debat, nemlig, at der var evidens for, at folk ville blive hurtigere raske, hvis de holdt sig aktive under sygdom. Mellem den aften i december 2007, hvor Jytte havde skrevet sine forslag over en kop te, og den

formelle fremlæggelse af handlingsplanen i november 2008, havde hendes forslag om muligheden for at yde psykologhjælp og anden aktivitet udviklet sig til en storslået ambition om at føre evidensbaseret politik gennem et randomiseret, kontrolleret forsøg under ledelse af Arbejdsmarkedsstyrelsen. Handlingsplanen blev vedtaget ved trepartsforhandlingerne mellem arbejdsmarkedets parter i september 2008 og dernæst politisk vedtaget via finanslovsforhandlingerne i november.

Det, som bør stå klart efter ovenstående fortælling om oprindelsen til både det kontrollerede forsøg og „Handlingsplanen om sygefravær“, er, at en policy typisk helt fra udgangspunktet tjener en lang række forskelligartede formål. Som David Mosse (2005, 2007) gør opmærksom på, vil arbejdet med at udfærdige en policy være drevet primært af behov for at mobilisere politisk opbakning og få den til at fremstå spiselig for alle parter (Mosse 2007:648). Vi ser det i tilfældet „Handlingsplanen om sygefravær“, hvor til- og fravalg af de enkelte forslag bliver styret dels af overvejelser om, at de store interessenter på området skal kunne se deres egne aftryk i den endelige plan, dels af hensyntagen til, at handlingsplanen som helhed skal kunne betale sig. Den skal altså ikke koste flere penge at udføre, end den på sigt vil spare. Der er forskellige hensyn, som skal tages i en sådan proces, for at en policy fremstår legitim, og for at den er solidt forankret. Mosse beskriver policy som en smeltedigel for agendaer (Mosse 2005:35) og viser, hvordan en policys succesfulde vedtagelse afhænger netop af dens evne til at rumme forskelligartede formål. Ud fra denne optik ser vi i ovenstående, hvordan „Handlingsplanen om sygefravær“ bliver stedet, hvor departementschefens ambition om at arbejde evidensbaseret smedes sammen med Jyttes ensides forslag om at tilgodese kommunernes tilbagevendende efterspørgsel på at kunne henvise visse sygedagpengemodtagere til forskellige aktiviteter.

Det er her i selve formuleringen af policy, at vi finder den første brudflade mellem forskningsmiljøerne og politikudviklingen. Set fra et forskningsmæssigt synspunkt bliver ambitionen om at arbejde evidensbaseret sneget underligt ind ad sidedøren, hvor den burde have været det primære, når vi taler om evidensbaseret. Set fra politikudviklingens ståsted er „Handlingsplanen om sygefravær“ og dens underforslag et stykke solidt udført håndværk. Handlingsplanen medierer og forener forskellige relevante og vigtige agendaer og bliver bredt vedtaget, hvorved den fremstår legitim set fra et demokratisk synspunkt og fornuftig set fra et samfundsøkonomisk synspunkt. Men som vi skal se, havde embedsværket ved at bevæge sig ind på evidensbaseret territorium bevæget sig langt uden for sit ekspertisefelt. Forsøget udviklede sig lynhurtigt til en kontroversiel affære, hvor embedsværk og forskningsmiljøerne tog gensidigt afstand fra hinanden. Ved at se på de punkter, hvor politikudviklingen og forskningen var i clinch, kan vi se, hvordan evidensparadigmet stiller nye krav til embedsværket, som ikke

umiddelbart er forenelige med deres normale arbejdsgang og med det politiske miljø, de arbejder i.

Anden brudflade: bureaukratisk versus akademisk tekstproduktion

Omkring slutningen af november 2008 var jeg på udkig efter et stykke arbejdsmarkedspolitik, som kunne tjene som fokus for min forskning i policy-implemtering. Min forskning var via ErhvervsPhD-ordningen samfinansieret af Beskæftigelsesministeriet og Aarhus Universitet, hvilket gav mig en sjælden adgang til de højeste niveauer i det danske embedsværk. Som følge heraf var jeg interesseret i at se på et af de felter, der havde strategisk relevans for ministeriet. Et sådan område var sygefraværet. Da jeg læste mig igennem Beskæftigelsesministeriets nyligt vedtagne handlingsplan på udkig efter kommende indsatser, vakte forslag 32, „Forsøg med forebyggende og afklarende tilbud“ omgående min interesse. Titlen og undertitlen udtrykte henholdsvis en instruks (aktiv under sygemeldingen) og en hypotese (syge, der er aktive, kan lettere vende tilbage til arbejde). Selve brødteksten fremlagde hovedtrækkene i indsatsen, hvis implementering skulle foregå i en ekstremt kompleks kontekst (målgruppen kunne være i arbejde, gå til forskellig behandling, være under udredning, have gang i egne aktiviteter) og ville blive påvirket af mange forskellige aktørers samarbejde (de praktiserende læger, eventuelle arbejdsgivere, „anden aktør“, sagsbehandlerne og den sygemeldte selv).

Aktiv under sygemeldingen 29. september 2008

Syge, der er aktive, kan lettere vende tilbage til arbejde

Forsøg med forebyggende og afklarende tilbud (forslag 32)

- Arbejdsmarkedsstyrelsen iværksætter et kontrolleret forsøg med en tidlig aktiv indsats med kontaktførelse, aktive tilbud og med enkeltstående forebyggende og afklarende tilbud for sygemeldte og fleksjobvisiterede (uanset ydelse).
- Forsøget har til formål
  - At afprøve, hvordan anvendelse af aktive tilbud efter lov om en aktiv beskæftigelsesindsats og enkeltstående tilbud af forebyggende og afklarende karakter (som fx fysisk træning, kostvejledning, psykologhjælp, mestring af smerter og kroniske lidelser) kan fremme arbejdsfastholdelse og hurtig tilbagevenden.
  - At give viden om hvilken indsats, der virker.
- Målgruppen for projektet er nytilkomne sygedagpengemodtagere og fleksjobvisiterede.
- Indholdet i de aktive forløb tilpasses i det enkelte jobcenter til målgruppen under hensyntagen til, at målet med indsatsen er at få deltageren hurtigt tilbage i job og med en entydig betoning af, at fokus i indsatsen skal være på job, herunder gradvis tilbagevenden til job.
- I forhold til den enkelte sygemeldte er det jobcenteret, der tager stilling til hvilke tilbud, der er behov for. Tilbud skal være rimelige. Der skal således være tale om relevante tilbud, som tager højde for borgerens forudsætninger og behov.
- Projektet gennemføres i 2009 i et eller flere jobcentre i de fire beskæftigelsesregioner. Der sigtes på i alt 10-12 jobcentre.
- Projektet bliver evalueret.
- Der søges afsat ca. 20 mio. kr. til det samlede projekt. Midler kommer fra eksisterende puljemidler og forudsætter satspuljepartiernes godkendelse.

Konklusionspapir om handlingsplanen om sygefravær. Til brug for trepartsdrøftelser. (Beskæftigelsesministeriet 2008a:36).

Forsøget ville ifølge første bullet være et kontrolleret forsøg, hvor de deltagende kommuner – således fremgik det af bullet fire og fem – havde en ret høj grad af metodefrihed til at bestemme indsatsens karakter. Denne paradoksale anvendelse af en af de mest rigide metodologier fra den medicinske verden koblet med metodefrihed skulle altså udføres i en ukontrollerbar kompleks social kontekst med reel tvungen deltagelse (det stod enhver frit at nægte at deltage, men i så fald ville man miste retten til sygedagpenge og dermed sit indkomstgrundlag). Eftersom forsøget altså i udgangspunktet forbrød sig imod de mest basale principper, som sådanne forsøg normalt baserer sig på – metodisk rigiditet samt fravær af tvang – udgjorde det for mig et uimodståeligt forskningsobjekt.

Forsøget var et led i en større tendens i Danmark i de år, hvor „evidens“ begyndte at blive et nøgleord i dansk politik og offentlig administration. På det tidspunkt, i 2007-2008, så Sundhedsstyrelsen i alliance med en række større patientforeninger og det anerkendte Nordiske Cochrane Institut gerne, at sundhedssektoren i Danmark begyndte at arbejde mere evidensbaseret og gøre brug af „best practices“ (Sundhedsstyrelsen 2007). Samtidig vidste jeg fra anden sammenhæng, at nogle af de folk, som havde været tæt inde over udfærdigelsen af forsøget, havde været på studietur i USA planlagt af konsulentvirksomheden Rambøll Management, som samtidig tog sig af en pæn del af Beskæftigelsesministeriets evalueringer. Der havde været en del af disse studieture, hvor det „randomiserede kontrollerede forsøg“ blev holdt frem som gylden standard for at vurdere offentlige interventioners effektivitet. Ifølge en af deltagerne havde omkring 200 topledere fra den offentlige sektor i Danmark på daværende tidspunkt deltaget i disse ture, og evidensbaseret blev generelt anset for at være det nye paradigme for politikudvikling i det offentlige (se desuden Rieper & Hansen 2007). Bortset fra disse kontekstuelle informationer, som jeg læste ind i det tyndt beskrevne „forslag 32“, var der ikke så meget at hente i handlingsplanen, og da jeg – af akademisk vane – bladrede frem til sidste side efter en referenceliste, fandt jeg ingen.

På daværende tidspunkt var jeg først ved at lære, at der – trods sammenfald i retorik og sprogbrug – er markant forskel på akademiske og bureaukratiske dokumenter (se også Riles 2006). I en akademisk skrivelse vil forfatterens navn tjene til at kommunikere ansvar for og ejerskab til data og analyse (fx Biagioli 2006). Med bureaukratiske skrivelser forholder det sig omvendt sådan, at deres forfattere hverken kan eller skal hævde ejerskab. Vejen til at blive et politisk dokument (en policy) er præcis konstitueret ved, at ejerskabet skridt for skridt overgives fra aktør til aktør – fx fra individuel embedsmand til kontor, fra kontor til styrelse, fra styrelse til ministerium, nogle gange fra ministerium til regering og ultimativt i tilfælde af lovgivning fra regering til Folketinget. På denne rejse

bliver de enkelte dokumenter ikke blot destilleret for personlig involvering, de renses også for de konkrete henvisninger og argumentationskæder, der på tidligere stadier i dokumenternes liv har ligget til grund for deres påstande og normative udtalelser. Som Annelise Riles (2006) påpeger i sit studie af policyproduktion i FN: Det officielle bureaukratiske dokument er ikke optaget af at overbevise sin læser om soliditeten af en argumentation eller en konklusion, men om at fastslå, hvad man er blevet enige om. Hvor de indledende analyserapporter, som embedsværket udarbejdede i processen frem imod vedtagelsen af ”Handlingsplanen om sygefravær“, var fulde af referencer til undersøgelser med relation til sygefraværet, var der ikke en eneste reference og ikke et eneste argument at finde i det politiske slutprodukt, som handlingsplanen var. Tilbage i november 2008, da jeg første gang stødte på handlingsplanen og forsøget, begyndte jeg derfor, med hjælp fra min forskningsassistent Rasmus Kolding, at lede efter de undersøgelser og den evidens, som indsatsen hævdede at bygge på.

Vi koncentrerede vores fokus på det kontrollerede forsøg samt på et forslag om at erstatte „lægeerklæring om uarbejdsdygtighed“ med en „mulighedserklæring“. Sidstnævnte forslag betød, at lægerne fremover ved sygdom ikke skulle beskrive begrænsningerne i en persons arbejdsevne, men i stedet for skulle beskrive de punkter, hvor vedkommende person – trods sygdom – fortsat ville kunne passe sit arbejde. I tilfældet „mulighedserklæring“ sporede vi begrebet til Storbritannien (her kaldet „fit note“) til Dame Carol Black. Black var på det tidspunkt den britiske regerings nationaldirektør for det tværgående organ „Health and Work“ og var i 2007 blevet anmodet af den britiske modpart til den danske beskæftigelsesminister (Secretary of State for Health and for Work and Pensions) om at stå i spidsen for „det første review nogensinde af helbredet blandt den britiske befolkning i den arbejdsduelige alder“ (Black 2008a, min oversættelse, NHV). I oktober 2007 havde hun udsendt et „call for evidence“, hvor hun efterspurgte svar på otte spørgsmål i relation til samspillet mellem helbred, sundhedssystemets tilbud og briternes arbejdsliv (op.cit.3). Den følgende indsendte „evidens“ blev analyseret og sammenfattet af Dame Carol Black. „Evidensen“ udgjorde en blanding af holdninger fremsat af interessenter, personlige beretninger fra sundhedspersonale, videnskabelig forskning og forslag fra tænketanke. I Blacks review „Working for a Healthier Tomorrow“ (Black 2008b) figurerede forslaget om at erstatte den eksisterende „sick note“ med en „fit note“ som en ud af ti endelige anbefalinger (op.cit.17). Den nøgleudfordring, Black havde identificeret i sin evidensgennemgang, var, at den eksisterende „sick note“ institutionaliserede „troen på, at det er upassende at gå på arbejde, medmindre man er 100 procent rask, og at det at gå på arbejde udgør en hindring for helbredelsen“ (Black 2008b: 16, min oversættelse, NHV). En „fit note“, som fokuserede på muligheder frem for sygdom, skulle altså være en løsning på dette.

Hvis en videnskabelig tekst og et policydokument umiddelbart kan minde om hinanden i deres brug af akademisk jargon og opbygning, bliver denne lighed ikke mindre, når policydokumentet hævder at være evidensbaseret. I Blacks rapporter smeltede dele af de to tekstlige genrer sammen: Det var på den ene side ikke den klassiske reference- og argumentationsfrie genre, som policydokumenter ellers udgør, men omvendt var der ingen systematisk brug af referencer til at understøtte de argumenter og antagelser, der blev fremsat. Black angav fx, at „den eksisterende ‘sick note’ udgør en begrænsning“, og at „arbejde faktisk kan fremme helbredelse“ (Black 2008a: 46, mine oversættelser, NHV), men der var ingen referencer, som understøttede disse påstande. De sider, hvor Black opsummerede den indkomne evidens, der specifikt relaterede til „sick note“ og genoptagelse af arbejde under sygdom (op.cit.13f.), efterlod indtrykket af, at den omtalte „evidens“ mere præcist kunne karakteriseres som indtryk, antagelser og erfaringer, fremsat af blandt andet sundhedspersonale. Ikke desto mindre var det præcis disse sætninger, som muliggjorde, at den britiske regering i sit svar på Blacks rapport konkluderede, at „[e]vidensen viser, at generelt betragtet er det godt for helbredet at gå på arbejde“ (UK Government 2008, min oversættelse, NHV).

Da vi var kommet så langt i vores evidenseftersøgning, kunne vi konstatere, at den danske interesse for sygefravær og især ideen om, at det var gavnligt at gå på arbejde trods sygdom, var del af en bredere tendens, men vi var stadig ikke kommet nærmere noget eksempel på den omtalte „evidens“, som beskæftigelsesministeren og arbejdsmarkedets parter blev ved med at omtale i medierne, når de skulle udtalte sig om handlingsplanen (se Madsen 2008). På et tidligere tidspunkt var jeg gået over i Arbejdsmarkedsstyrelsen og havde fundet den medarbejder, som var tovholder for det kontrollerede forsøg, som nu hed „Aktive – Hurtigere tilbage“. Hun havde ikke været tilstrækkeligt involveret i udviklingen af forsøget til at kunne fortælle mig om konkrete studier (det syntes i øvrigt at gøre sig gældende for alle involverede, se også Madsen 2008), men hun henviste mig til den række af analyserapporter, som handlingsplanen byggede på – altså den førømtalte analyse af sygefraværet, som embedsværket havde udarbejdet og bestilt i løbet af 2008. Jeg vendte mig nu mod disse rapporter og begyndte at inspicere rapporternes henvisninger og litteraturlister.

Det viste sig hurtigt, at en central reference, som blev ved at dukke op, var en „hvidbog“ (en politisk bestilt forskningsgennemgang) om sygefravær, hvoraf det fremgik, at hvis man forholder sig inaktiv, hvis man har ryg- eller muskelsmerter, kan det i nogle tilfælde forværre lidelserne (NFA 2008). Det fremgik dog ikke heraf, at der omvendt var evidens for, at det at forholde sig aktiv i alle tilfælde af sygdom ville føre til hurtigere helbredelse, og intet indikerede, at hurtig genoptagelse af arbejdet i tilfælde af fx angst, stress eller depression ville føre til helbredelse. Alligevel blev forsøget „Aktive – Hurtigere tilbage“

promoveret som drevet af evidens. En af hovedtalerne på et opstartsseminar for forsøget i december 2008 udtalte fx, at „nu skal vi have aflivet myterne og fundere indsatsen [nedbringelsen af sygefravær] på videnskab“, og en anden hovedtaler meddelte, at „det er godt at komme tilbage på arbejdspladsen, hvis man har stress eller depression“. Ingen af de tilstedeværende repræsentanter for forsøgskommunerne satte spørgsmålstejn ved disse udsagn, til trods for at debatten om den manglende evidens på det tidspunkt allerede var begyndt at rase i medierne, hvor journalisterne, præcis som jeg, viste sig ude af stand til at finde den omtalte evidens eller en ekspert på området, som ville kendes ved den.

Hvis vi skal forstå, hvordan embedsmændene og de politikere, de rådgav, kunne blive ved med at insistere på evidensbaseringen – trods entydig kritik fra forskningsmiljøet – må vi forstå en af de helt fundamentale forskelle på videnskabelige tekster og policydokumenter: Policy-dokumentet adskiller sig fra den videnskabelige tekstproduktion derved, at det er et autoritativt beslutningspapir. Forud for offentliggørelsen af de endelige dokumenter har de været gennem mange omskrivninger og korrektionsprocesser. På hvert niveau af føromtalt „rensning“ for personligt engagement – altså ved hver oversendelse fra kontor til styrelse, styrelse til departement, departement til minister – er det de relevante embedsmænds ansvar at godkende og garantere for rigtigheden af de oplysninger, som sendes videre. Når vi altså når til vejs ende – ved vedtagelsen af den argumentfrie, referenceløse „Handlingsplanen om sygefravær“ – er det de rene „fakta“, vi sidder tilbage med. At stille spørgsmålstejn ved oplysningerne i dokumentet er at stille spørgsmålstejn ved embedsværkets funktionalitet. Hvis der står, at det er evidensbaseret, må den enkelte embedsmand og politiker stole på, at det er det. Hvis embedsværket overhovedet skal kunne fungere og fremstå legitimt, kan den enkelte politiker og embedsmand ikke sidde og forholde sig kritisk tvivlende til de oplysninger og rapporter, de rekvirerer fra deres kolleger og underafdelinger. Det forholder sig omvendt i forskningsmiljøerne, hvor den kritiske granskning af fagfællers tekstproduktion er en kernekompetence. Dette misforhold peger frem imod yderligere to relaterede brudflader mellem evidensproduktion og policyproduktion, nemlig dels i forhold til den plads, debat og kritik indtager på de to ekspertisefelter, og dels i forhold til det, man kan kalde kernehåndværket: den politiske proces over for en videnskabelig metoderigiditet.

Tredje brudflade: kritikkens rolle i forskning og politikudvikling

At „Handlingsplanen om sygefravær“ og i særdeleshed „Aktive – Hurtigere tilbage“ blev præsenteret som evidensbaserede, havde en signifikant og uventet

implikation for policyudviklerne. Ved at trække på akademisk sprogbrug og portrætter indsatsen som videnskabelig påkaldte beskæftigelsesministeren og hans embedsmænd sig pressens og ikke mindst forskningsmiljøets granskende blik (for en lignende situation i UK, se Boden & Epstein 2006:234). Det betød, at allerede inden forsøget gik i gang, var det under intensiv kritik fra både medier og forskere og fortsatte med at være det i hele sin løbetid, idet ingen på noget tidspunkt viste sig i stand til at opdrive den bemeldte evidens.

En professor med speciale i sygefravær, som i en årrække havde arbejdet i netop den forskningsinstitution (Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø), som ministeriet vedblev at henvise til vedrørende evidens, havde endog skrevet og indgivet en analyserapport til Folketingets arbejdsmarkedsudvalg. Her havde han fremlagt en analyse, som viste, at ikke blot var det danske sygefravær ikke højt sammenlignet med de øvrige lande, man normalt målte sig i forhold til, og det var heller ikke steget hen over de seneste årtier. Desuden, fastslog han, var der ingen evidens, som underbyggede den planlagte indsats (Kristensen 2008). Med andre ord, med sin fagekspertise som indsats påpegede han, at hele grundlaget for „Handlingsplanen om sygefravær“ var misvisende (altså billedet af drastisk stigende udgifter til sygedagpenge og dramatisk stigning i antallet af sygemeldte). Det samme var den såkaldte evidensbaseret. Alligevel blev hans og andres indlæg fra forskningsmiljøerne ignoreret, mens foldere, taler og notater, som uden at gøre brug af kildehenvisninger fastholdt, at indsatsen var evidensbaseret, ivrigt blev cirkuleret og citeret.

Jeg tillader mig at se bort fra den mulighed, at ministeren og hans embedsmænd bevidst manipulerede med fakta, idet mine data ikke underbygger en sådan konklusion (se dog Tynell 2014 for muligheden af dette). I stedet vil jeg fremhæve en anden forklarende omstændighed, som skal findes i forskellen på den rolle, som debat og kritik spiller i henholdsvis et forskningsmiljø og et bureaukrati. Den følgende distinktion er noget groft tegnet, men vil bidrage med en anden ramme at forstå ovenstående praksis inden for. I forskningsmiljøerne begynder den faglige diskussion, når et argument (fx i form af en præsentation eller en artikel) er blevet fremlagt for fagfællerne. Man forventer, at argumentationskæden ses efter i sømmene, og selv om ingen glæder sig over at få udstillet fejl og mangler, er man „fair game“, når man lægger sine argumenter og konklusioner frem. I embedsværket forholder det sig omvendt sådan, at offentliggørelsen af et dokument (en handlingsplan eller en politik på et givent område) markerer, at diskussionen er ovre, og det, som ligger for, er arbejdet med at implementere den valgte kurs. På denne baggrund tog forskerne, som fremsatte kritik af handlingsplanens antagelser, grundigt fejl, hvis de troede, at yderligere input vedrørende enkelte forslag og vedrørende hele fundamentet ville være velkomne. I embedsværket blev deres

indlæg opfattet som personligt motiverede og irrelevante – endog taktløse – indlæg, som ville (om overhovedet) have hørt til på et langt tidligere stadium i politikudviklingsprocessen. Omvendt, set fra forskningsmiljøets og den kritiske del af pressens perspektiv, blev den vedvarende mangel på lydhørhed over for de fagprofessionelle og deres granskning af evidensgrundlaget betragtet som vildledning og i værste fald datamanipulation. Dette leder mig frem til den fjerde brudflade mellem forskningsmiljøerne og policyudviklerne. Dette går nemlig til kernen af deres respektive håndværk, henholdsvis at håndtere og bedømme data versus at håndtere den politiske proces.

Fjerde brudflade: håndværkets genstand - politisk proces versus data

Nogle af de statistikker og konklusioner, som blev citeret i den analyserapport, der lå til grund for handlingsplanen (Arbejdsmarkedsstyrelsen 2008:27-28), synes at modsige hypotesen, som det kontrollerede forsøg var baseret på – altså, at de sygemeldte uanset diagnose ville nyde godt af „aktivitet“. Et sted kunne man fx læse, at der er „tegn på, at brugen af aktive tilbud og delvise raskmeldinger bør doseres nøje ud fra de konkrete diagnoser og deraf afledte behov“ (Arbejdsmarkedsstyrelsen 2008:36), og i en fodnote kunne man læse, at „delvise raskmeldinger [kan] være uegnede for sygemeldte med tungere psykiske lidelser“ (op.cit.28, n. 62). En konsulent, som havde været ansvarlig for udarbejdelsen af selvsamme rapport, fortalte mig, at han i sin forskningsgennemgang ikke var stødt på nogen undersøgelse, der støttede antagelsen om, at psykisk syge ville få det bedre, hvis de vendte hurtigt tilbage til arbejdspladsen. Om noget, sagde han, syntes nogle studier at indikere, at folk risikerede at få det værre, specielt hvis de vendte tilbage til samme stilling. Hertil kom offentliggørelsen af en kontroversiel artikel i *Ugebrevet A4*, hvor samtlige ledende forskere og eksperter på sygefraværsområdet (heraf flere fra Beskæftigelsesministeriets eget forskningscenter – Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø – samstemmigt nægtede kendskab til førømtalte evidensgrundlag (Madsen 2008)). Særligt interessant i den sammenhæng var, at en af medforfatterne på en publikation, som embedsmændene igen og igen fremhævede i deres forsvar af det kontrollerede forsøg, specifikt sagde, at han anså, at forsøg på at få folk, som led af stress eller depression, til at vende tilbage til deres arbejdsplads uden den rette behandling, var dømt til at fejle (ibid.). Et halvt år senere deltog jeg i et møde internt i Arbejdsmarkedsstyrelsen mellem nogle embedsmænd og et eksternt konsulentbureau. Her blev spørgsmålet om „evidensen“ rejst igen omend i en anden kontekst. Embedsmændene ville citere „evidensen“ i en kampagne rettet

mod blandt andre „anden aktør“ (altså de private virksomheder, som varetog indholdsdelen af beskæftigelsesindsatsen). En af konsulenterne afbrød deres diskussion:

Konsulent: Der er *noget* evidens på skelet- og muskelsygdomme, men det er der efter første føler ikke på det psykiske område. Der *er* ingen evidens, og jeg ville holde mig langt væk fra at igangsætte en undersøgelse.

Embedsmand: Men Peter Østergaard² siger, at ...

Konsulent: Ja, han har nogle *erfaringer*, og dem skal vi nok kommunikere, men det er *ikke* forskning. Jeg ville være loren ved at igangsætte en undersøgelse, hvor resultatet kommer negativt tilbage.

Efter denne kontante udtalelse virkede de tilstedeværende embedsmænd oprigtigt forvirrede over den manglende „evidens“ trods al den forudgående kritik fra forskerstanden og trods den omfattende debat i medierne, der havde stået på i mere end et halvt år. På det tidspunkt havde kritikken af forsøget udvidet sig til også at omfatte en stor diskussion, som ledte til flere samråd i Folketinget om, hvorvidt der overhovedet var juridisk hjemmel til at gennemføre forsøget (se Tynell 2014). Som i tilfældet med evidensen var der ingen fra det juridiske forskningsmiljø, som vurderede, at der var hjemmel til at gennemføre forsøget. Nogle mente endog, at det at fratage forsøgsdeltagerne deres ret til sygedagpenge, hvis de nægtede at deltage, var i strid med menneskerettighedskonventionerne (ibid.). Alligevel var troen på evidensbaseringen og på den juridiske legitimitet så forankret i Arbejdsmarkedsstyrelsen, at deres vicedirektør på et møde mellem kommunerne og styrelsen opsummerede den samlede kritik fra forskningsmiljøerne, som „lidt chikane og meget, meget politik“.

Vi kan læse disse eksempler på to måder: Vi kan fortolke det som et lærebogs-eksempel på policybaseret evidensfrembringelse (Boden & Epstein 2006; House of Commons 2006), altså et eksempel på den model for forskningsanvendelse, som Weiss kalder „politisk“, og hvor man håndplukker den forskning og de oplysninger, som støtter ens argument, mens man ignorerer resten (Weiss 1979: 429). Ikke blot har embedsmændene udvalgt den eneste „ekspert“, som i embedsmændenes egen fortolkning og udlægning (og ikke nødvendigvis hans egen!) støtter deres vedholdende påstand om, at evidensgrundlaget findes, ud af et kor på adskillige forskere, som nægter, at den findes. De ignorerer også og forhindrer aktivt modstridende fortolkninger – den faktiske evidens – i at komme frem.

Men vi kan også, og stadig i overensstemmelse med fakta, fortolke situationen som én, hvor embedsmændene har dristet sig ind på et ekspertiseområde (den akademiske forskning), som ligger meget fjernt fra deres eget. De er kommet ud på dybt vand og holder fast i det, de kender og er bedst til, nemlig at navigere i den politiske proces: De embedsmænd, jeg traf, som var involveret i at forberede

og lede det kontrollerede forsøg, havde, (som fremgår af eksemplet ovenfor) absolut ingen faglige forudsætninger for at sortere i, hvad der kvalificerede sig som evidens (fx fagfællebedømte, offentliggjorte forskningsresultater), og hvad der ikke gjorde (fx en privat praktiserende psykiaters kliniske erfaringer). Hvad de forstod sig på og havde rig erfaring med, var derimod at håndtere en kompleks proces, hvor mange forskellige interessenter fremsatte modstridende påstande. På sæt og vis behandlede de kritikken fra forskningsmiljøerne (både feltet omkring sygefraværfsforskning og det juridiske felt) præcis, som de ville have behandlet kritik fra KL eller DI eller oppositionspartierne – nemlig som politisk motiverede partsindlæg. Embedsværket stod måbende over for, hvad de anså for at være en horde af taktløse, politiserende forskere. Omvendt stod forskningsmiljøet måbende over for en aktør (embedsværket), som var trådt ind på deres arena (evidensproduktionen og -håndteringen), men som samtidig overhørte deres faglige indlæg og som havde en uacceptabel og lemfældig omgang med data.

Konklusion

Ved at bevæge sig ind på det evidensbaserede felt havde policyudviklerne fjernet sig fra deres ekspertisefelt. Det kontrollerede forsøg „Aktive – Hurtigere tilbage“, som var flagskib i forsøget på at arbejde på en ny og „evidensbaseret“ måde, udviklede sig omgående til en højst kontroversiel sag, hvor det blev tydeligt, at politikudvikling og evidensudvikling er svært forenelige.

Jeg har i denne artikel argumenteret for, at der er en række fundamentale forskelle på de to håndværk: formålet med den skriftlige produktion (at fremlægge argumentation versus at præsentere konsensus blandt de involverede parter og udstikke en vej fremad), den rolle, kritik og debat indtager (at kvalitetssikre argumenter og udvikle hypoteser versus at være tidlige partsindlæg eller forsøg på politisering), samt hvad genstanden for håndværket er (at sikre valide data versus at forvalte den politiske proces). Disse udfordringer skal ses i lyset af den indledende omstændighed, at de fleste policies er født ud af politiske forhandlinger – hvis ikke mellem politikere, så mellem de store berørte interessentgrupper. Som policy betragtet var „Handlingsplanen om sygefravær“ derfor ikke blot et svar på en bestemt problematik (sygefraværet). Den var en smeltedigel for en række forskellige dagsordener: Den skulle redde de offentlige budgetter, den skulle sikre arbejdsudbuddet, den skulle krone departementschefens ambition om at arbejde evidensbaseret, den skulle sikre bred opbakning til regeringens politik på tværs af interessenterne på arbejdsmarkedsområdet, og endelig skulle den bidrage til de kommunalt ansatte sagsbehandlers følelse af at foretage sig noget meningsfuldt.

På den baggrund kan vi se, at forsøget „Aktive – Hurtigere tilbage“ og „Handlingsplanen om sygefravær“ i mindre grad var den bedst mulige vej til at reducere sygefraværet, men snarere det bedst mulige fundament, hvorpå regeringen kunne mobilisere støtte til sin ambition om at nedbringe sygefraværet. Som sådan betragtet var handlingsplanen i embedsværkets egen optik et solidt udført stykke håndværk. Eller med Leas ord simpelthen bare „almindelig god ministerbetjening“. Men det var de selvsamme klassiske embedsmandsdyder, som gjorde „Handlingsplanen om sygefravær“ til en succes, der kunne vedtages uden ændringer og med bred opbakning, som udgjorde den største udfordring i forhold til dens mulighed for at lykkes som evidensbaseret policyudvikling.

Hvad jeg håber at have kommunikeret her, er en ramme, inden for hvilken vi kan forstå, hvordan det går til, at evidensbaseret politikudvikling langt hen ad vejen forbliver et ideal trods vedholdende vilje og pres fra regeringer og deres administrationer. Den forbliver et ideal, fordi der i ambitionen om at udvikle politik på baggrund af evidens ligger en antagelse om en uproblematisk forening af de to discipliner – forskningen og politikudviklingen. Jeg har her vist, hvordan de er konstitueret forskelligt, og jeg har fremhævet fire brudflader mellem disciplinerne, som den evidensbaserede politikudvikling må udspille sig langs.

Søgeord: evidensbaseret politik, embedsværket, policy, bureaukrati, Danmark

Noter

1. Med Whittys ord: „a site of mutual misunderstanding“ (Whitty 2006:160).
2. En privatpraktiserende psykiater, som turnerede med Arbejdsmarkedsstyrelsen i relation til forsøget. Jeg har tilladt mig at ændre navnet, idet psykiateren blev taget til indtægt for en del udtalelser i embedsværkets favør, som det nok er meget tvivlsomt, han selv ville bakke op.

Litteratur

Arbejdsmarkedsstyrelsen
2008 Viden om sygefravær. København: Mploy.

Bason, Christian
2010 Leading Public Sector Innovation. Co-creating for a Better Society. Bristol & Portland: Policy Press.

Beskæftigelsesministeriet
2008a Konklusionspapir om handlingsplan om sygefravær. 29. september. <http://www.ac.dk/media/31379/aftaletekst-sygefavaer.pdf>
2008b Analyse af sygefraværet. København: Beskæftigelsesministeriet.

- Biagioli, Mario
2006 Documents of Documents: Scientists' Names and Scientific Claims. In: A. Riles (eds): Documents. Artifacts of Modern Knowledge. Pp. 127-57. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Black, Dame Carol
2008a Dame Carol Black's Review of the Health of Britain's Working age Population. Summary of evidence submitted. Publiceret af the Cross-governmental Health, Work and Well-being Programme. 17. marts. Norwich: The Stationery Office.
2008b Dame Carol Black's Review of the Health of Britain's Working Age Population. Working for a Healthier Tomorrow. Publiceret af the Cross-governmental Health, Work and Well-being Programme. 17. marts. Norwich: The Stationery Office.
- Boden, Rebecca & Debbie Epstein
2006 Managing the Research Imagination? Globalisation and Research in Higher Education. *Globalisation, Societies and Education* 4(2):223-36.
- Cartwright, Nancy, Andrew Goldfinch & Jeremy Howick
2009 Evidence-based Policy: Where is our Theory of Evidence? In *Journal of Children's Services* 4(4):6-14.
- Elliott, Heather & Jennie Popay
2000 How are Policy Makers Using Evidence? Models of Research Utilization and Local NHS Policy Making. *Journal of Epidemiology and Community Health* 54(6):461-68.
- Ferguson, James
1994 [1990] *The Anti-politics Machine. "Development", Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho.* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Hartley, Jean
2005 Innovation in Governance and Public Services: Past and Present. *Public Money & Management* 25(1):27-34.
- House of Commons (Science and Technology Committee)
2006 *Scientific Advice, Risk and Evidence Based Policy Making.* Vol. 1. London: The Stationery Office Limited.
- Kristensen, Tage Sønderkov
2008 Arbejdsmarkedsudvalget 2008-09. AMU alm. delbilag 54, offentlig. 22. december. <http://www.ft.dk/samling/20081/almdel/amu/bilag/54/628389.pdf> .
- Li, Tania Murray
2007 *The Will to Improve. Governmentality, Development, and the Practice of Politics.* Durham & London: Duke University Press.
- Madsen, Tanja Nyrup
2008 Syge presses i arbejde på forkert grundlag. Ugebrevet A4. 13. oktober.
- Miller, Peter & Nikolas Rose
2008 *Governing the Present. Administering Economic, Social and Personal Life.* Cambridge: Polity Press.
- Mosse, David
2005 *Cultivating Development. An Ethnography of Aid Policy and Practice.* London & New York: Pluto Press.

- 2007 Is Good Policy Unimplementable? Reflections on the Ethnography of Aid Policy and Practice. In: A.C. Jimenez (ed.): The Anthropology of Organisations. Pp. 451-83. Surrey & Burlington: Ashgate.
- Mulgan, Geoff
2009 The Art of Public Strategy. Mobilizing Power and Knowledge for the Common Good. New York: Oxford University Press.
- NFA, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø.
2008 Hvidbog om sygefravær og tilbagevenden til arbejde ved muskel- og skeletbesvær. Årsager og handlemuligheder. København: Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø.
- Nilsson, Måns et al.
2008 The Use and Non-use of Policy Appraisal Tool in Public Policy Manking: An Analysis of Three European Countries and the European Union. Policy Sciences 41(4):335-55.
- Rambøll
2010 Evaluering: Aktive – Hurtigere tilbage. Udarbejdet for Arbejdsmarkedsstyrelsen. København: Rambøll.
- Regeringen
2008 Sygefravær – en fælles udfordring. Regeringens handlingsplan for at nedbringe sygefraværet. København: Beskæftigelsesministeriet.
- Rieper, Olaf & Hanne Foss Hansen
2007 Metodedebatten om evidens. København: AKF Forlaget.
- Riles, Annelise
2006 [Deadlines]: Removing the Brackets on Politics in Bureaucratic and Anthropological Analysis. In: A. Riles: Documents. Artifacts of Modern Knowledge. Pp. 71-94. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Rod, Morten Hulvej
2010 Forebyggelsens momenter. En antropologisk analyse af evidens of etik i tiltag rettet mod unges brug af alkohol. Ph.d.-rækken nr. 59. København: Institut for Antropologi. Københavns Universitet.
- Sundhedsstyrelsen
2007 Evidens i forebyggelsen. København: Sundhedsstyrelsen. <http://sundhedsstyrelsen.dk/~media/2005D73969F948B9B247D43AB7BD29D7.ashx>
- Tynell, Jesper
2014 Mørkelygten. København: Samfundslitteratur.
- UK Government
2008 Improving Health and Work: Changing Lives. The Government's Response to Dame Carol Black's Review of the Health of Britain's Working-age Population. Norwich: The Stationery Office
- Vohnsen, Nina Holm
2011 Absurdity and the Sensible Decision. Implementation of Danish Labour Market Policy. Ph.d.-afhandling. Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
2013 Evidence-based Policy: Some Pitfalls in the Meeting of Scientific Research and Politics. Anthropology Today 29(5):3-5.

Weiss, Carol H
1979 The Many Meanings of Research Utilization. *Public Administration Review* 39(5):
426-31.

Whitty, Geoff
2006 Education(al) Research and Education Policy Making: Is Conflict Inevitable?
British Educational Research Journal 32(2):159-76.

ENQUETE

REFORM OG DEN ANDEN I-D-I-O-T OM KONKURRENCESTATENS MONOPOL PÅ TID THOMAS DEREK ROBINSON

Nyttige I-D-I-O-Ter

„Vi“ er hele tiden ved at miste utopien. Derfor bliver passivitet artikulert som uansvarlighed. Den eneste respons på denne risiko er reform af det eksisterende for at opnå „Fremtiden“. I Ove K. Pedersens *Konkurrencestaten* (2011) bliver reformer belyst gennem den nyttige, pragmatiske og funktionalistiske I-D-I-O-T-model. Her bevæger reformer sig gennem en række fastsatte stadier, hvor I’et handler om ideer som kilde til forandring. D’et henleder til den aktuelle diskurs, det andet I henviser til institutioner og O’et til organisationer, mens T’et drejer sig om transformation, det vil sig evnen til omstilling. Pedersen bringer dermed ideer i stilling som absolut nødvendige, hvad angår fremtiden og den forandring, der skal skabe den. Men den funktionalistiske tilgang i I-D-I-O-T-modellen kan ikke bære sin egen vægt uden støtte fra et kulturanalytisk niveau. For fremtiden er ikke, hvad den har været, og ser forskellig ud fra land til land (Koselleck 1985; Robinson 2015), hvilket implicerer, at konkurrencestaten er indskrevet i en tidlig kultur om, hvad man kan forvente sig. I dette korte bidrag anbefaler jeg derfor en anden analytisk model. I-D-I-O-T-2-modellen belyser konkurrencestatens nødvendige indlejring i en tidlig kultur. En tentativ karakteristik af denne anden idiot ser således ud: *Imagination*, der benyttes med henblik på *Disciplin* i en *Instrumentaliserende* italesættelse af *Ontologiske* forudsætninger, der fundamentalt set handler om *Tid* som den afgørende vare i samfundet. Mere specifikt er min påstand, at der bag konkurrencestatens reformiver ligger en stat, der, frem for voldsmonopol, søger monopol på tid.

I: IMAGINATION

Industrisamfundets store fortælling om velfærdsstaten er gået tabt, og nu må konkurrencestaten redde stumperne gennem teknokratiske interventioner. Den pragmatiske tilgang kan midlertidigt ikke legitimere sig selv, men må trække på imaginationen. Ikke forestillingen om noget, vi har haft, men noget, vi kan få. Første trin for teknokratiet består, som Lyotard påpeger, dermed i at glemme fortiden (Lyotard 1986:28). Reformernes udgangspunkt bliver først og fremmest at undergrave gamle velfærdstatsidealer. Det, der nu orienteres imod og handles på i konkurrencestatens reformer, er derimod netop forestillingen om fremtiden. Dette er *imaginationen* om en forventet progression i tid. Den faktiske fremtid, som den bliver, er jo ukendt. Den imaginære fremtid er derimod noget, vi skaber i nuet. Staten er derfor, ligesom mennesket, hele tiden forud for sig selv eller „ahead-of-itself“, som Heidegger formulerer det (Heidegger 2010: 228). Konkurrencestatens reformer bygger således på en permanent spænding mellem vores erfaringsrum og forventningshorisont (Koselleck 1985). Her er reformerne del af det, som litteraturforskeren og samfundsteoretiker Elana Gomel i sin diskussion af vor tids fremtidsorientering kalder „en voldsom eksplosion af tidslig imagination“ (Gomel 2010:147), altså en eksplosiv italesættelse af konkurrerende og uforenelige forventninger til fremtiden, som man ikke kan unddrage sig. Imaginære fremtider og forventninger disponerer for bestemte handlinger, hvorfor de i konkurrencestaten dermed *også* har en disciplinerende effekt.

D: DISCIPLIN

Den primære kilde til social disciplin stammer således fra forventningsdefinition. Her kunne D'et også stå for definitionsmagten omkring vores fremtid. Daniel Rodgers, der er idéhistoriker ved Princeton University, påpeger i *The Age of Fracture*, at vores tidsalders fokus på friheden til at vælge ikke bare bygger på forventningen om flere forbrugsgoder, men om flere ideer, scenarier og fremtidige verdener at vælge imellem og arbejde frem imod (Rodgers 2010:270). Her *skal* vi konstant intervenere for at få del i disse fremtider. Derfor bliver den allestedsnærværende og fragmenterede fremtid og dens udsigt til forøget og forbedret konsum, indtægt, ejerskab, velfærd osv. en vigtig komponent i at forstå, hvordan konkurrencestaten overhovedet kunne opstå og bestå. Konkurrencestatens aktiviteter er således nøje forbundet med at definere forventninger, der indvirker dispositivt, eller disponerende (Foucault 1998) på borgere, forbrugere, organisationer og institutioner. Aktører agerer jo netop hen imod den fremtid, som de

forventer, hvilket gør intentionelle handlinger meningsfulde (Ricœur 2004). Fremtiden optager os i en sådan grad, at den har koloniseret nutiden som en optik eller diskurs, og den påvirker alt fra det mest banale til de helt store beslutninger. Definitionsmagten i forhold til den forventede fremtid bliver på alle niveauer afgørende for den instrumentelle orientering mod fremtiden og for bevarelse af det eksisterende system.

I: INSTRUMENTALITET

En meget stor andel af de aktiviteter, der udføres i dagens Danmark, er indskrevet i en instrumentaliseret, fremtidsorienteret diskurs. Fremtiden bliver således allestedsnærværende og kan ses i alt fra en tur i SuperBrugsen, hvor vi kan få „Lav pris på økologi. NU og i fremtiden“, til et hurtigt kig ind på Undervisningsministeriets hjemmeside, hvor man kan konstatere at „Uddannelse sikrer fortsat job i fremtiden“.¹ Futurismen vil ingen ende tage. Forældre må efter folkeskole-reformen også tage stilling til „Fremtidens fritidstilbud“.² Dertil kommer 2020-reformerne, så „vi også i fremtiden kan fastholde det danske velfærdssamfund“.³ Med denne epidemi af fremtidsorienteringer i spil giver det også god mening, at der knap findes et politisk parti med respekt for sig selv, der ikke som Venstre er „For fremtiden“⁴ eller som de Radikale, der stolt proklamerer at „Vi tror. På fremtiden“.⁵ Selv Enhedslisten er med, når partiet deklarerer: „Ud med fossilerne, ind med fremtiden“,⁶ mens Dansk Folkeparti interesserer sig for „Danmark i fremtiden“.⁷ Alle kæmper indædt om at udtrykke sig som repræsentanter for en instrumentaliseret, fremtidsorienteret bevægelse, der er bredt funderet i befolkningen, erhvervslivet og politik, og som omstiller samfundet til en ny alder, hvor man bevarer ved at forandre. I den forstand bliver forventninger til fremtiden definerende for snart sagt alle centrale politiske temaer: forbrug, bæredygtighed og miljø, sundhed, uddannelse, forskning og innovation, indvandring og integration, „ældrebomben“ og finanspolitik. Samtidig bliver fremtiden som begreb en uspecifik samlebetegnelse for alt, hvad der er godt, og som samtidig kræver forandring af det eksisterende. Med instrumentaliseringen bliver fremtiden kilde til legitimitet, da det er i fremtiden, at konsekvenserne af nutiden findes. Dette er konkurrencestatens politiske landskab: altings instrumentalisering for at opnå den gode fremtid. Her kunne man tænke, at konkurrence også antyder altings individualisering, men den bygger derimod netop på en kollektiviserende ontologi om tidslighed og det individuelle.

O: ONTOLOGI

Hvis konkurrencestaten er blevet anklaget for at ville udvikle „det opportunistiske privatmenneske“ (Petersen & Petersen 2015:10), er det ironisk, at dette på mange måder er udtryk for en ontologi, hvor alle kollektivt orienterer sig mod det individuelle. Vi er med andre ord blevet mere ensartede ved at blive individualiserede. Ingen kan unddrage sig prædikatet: „individ“. Ligeledes med den fremtid, der handles hen imod. Dette er ikke individets fremtid, men vores fælles forestillinger om fremtiden. Mennesker og organisationer kan tale med hinanden om fremtiden, fordi vi deler symboler og diskurser om den. Formålet med narrativer om fremtiden i konkurrencestatens reformorientering er netop at koordinere deltagernes aktiviteter over for hinanden som en social teknologi. Ontologien eller den grundlæggende væremåde trækker dermed på en fælles diskursiv og narrativ infrastruktur om fremtiden. Dette betyder, at der ikke bare er frit spil med henblik på at artikulere det, der forventes, hvis andre skal kunne forstå dig. Fremtiden er derimod indskrevet i en tidslig kultur (Wartofsky 1979:272-74, 282) eller en „social imaginary“ (Ricœur 2004; Castoriadis 1987:167-220). Tidens ontologi er kulturbaseret og ikke individuel: Det er en fælles, samfundsbaseret, meningsgivende ramme eller hermeneutik, en kollektiv semantik, der strukturer tidslig adfærd (Eriksen 2001:4). Den måde, vi taler om det temporale i reformer på, er med andre ord ikke ahistorisk, men et produkt af den historiske situation – af den givne „historiske a priori“ (Foucault 2010:142-48). I denne tidslige kultur er tiden selv den vigtigste ressource i samfundet.

T: TEMPORALITET

Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen påpeger, at: „Velfærdsstaten vil solidarisere sig med de afhængige, de udsatte, de sårbare.“ Konkurrencestaten solidariserer sig med de arbejdende og skattebetalende (Petersen & Petersen 2015:10). Bag dette fokusskift fra de svage til de arbejdende ligger en større transformation af, hvorledes staten forholder sig til tiden som en fundamental værdi eller ressource i samfundet. Baudrillard påpeger fx, at der i moderne forbrugersamfund er en ressource, der er vigtigere end alle andre, og det er tiden selv. Tid får status som den mest kostbare „vare“, da det er den vare, som det er vigtigst at have en overflod af. Efterspørgslen på tid er dermed lige så stor som alle andre goder tilsammen (Baudrillard 2002:151-52). Borgerens tid får derfor et særligt fokus i alle konkurrencestatens reformer: fremdriftsreform, dagpengereform, kontanthjælpsreform, uddannelsesreform, arbejdsmarkedsreform, førtidspensionsreform, arbejdsprøvning. Disse peger alle som en på et overhængende imperativ: Du *skal* markedsføre eller sælge al den tid,

du har nu, for at redde fremtiden. Den enkelte borgers tid skal derfor anvendes mest rationelt set ud fra et markedsperspektiv, så Staten kan profitere. Mens en klassisk definition på staten handler om voldsmonopol, er konkurrencestaten og dens reformiver et udtryk for en statsmagt, der påberåber sig monopol over al forhåndenværende tid, og ingen individer kan unddrage sig dette krav.

KONKLUSION: I-D-I-O-T 2

Den unge Marx skriver, at fremmedgørelse opstår, når de ting, der eksisterer for at gøre livet bedre for mennesket, bliver et mål i sig selv (Marx 1962:107-11). Dette gælder også fremtiden. Hvis I-D-I-O-T-2-analysen af reformiveren i konkurrencestaten har en indsigt, som det er værd at viderebringe, er det, at man skal vogte sig for en gryende og fremmedgørende temporal totalitarisme, hvor fremtiden bruges til at begrunde enhver intervention som et mål i sig selv og ikke for at gøre ting bedre for virkelige mennesker, samfund og kulturer lige nu. Vi har uden tvivl brug for fremtiden, men dette udgør også en særlig udfordring. Diskursen om tidslighed er netop totaliserende, da det er noget nær umuligt at finde et sted, der unddrager sig dens logik. For hvordan kan man ikke være for fremtiden? Ulig den klassiske totalitarisme, med dens hemmelige politi, overvågning og mure, som man muligvis kunne flygte fra eller blot tænke sit om, er dette et styre, der indlejrer sig disciplinerende helt ind i den menneskelige forestillingsevne, i imaginationen. Denne styring af vores forestillinger om tid har stærkt disciplinerende og instrumentaliserende konsekvenser. Måske kan vi først rigtigt blive frie, når vi tillader os selv at miste utopien og tør tro på, at fremtiden nok også bare bliver banal.

Noter

1. <https://www.ug.dk/flereomraader/videnscenter/vcartikler/temaer/uddannelse-sikrer-fortsat-job-i-fremtiden>.
2. <http://folkeskolereformen.kk.dk/indhold/fremtidens-fritidstilbud-0>.
3. Http://www.stm.dk/publikationer/Reformpakken_2020_pjece_11/grafik/Reformpakken_2020_pjece_web.pdf.
4. <https://www.venstre.dk/nyheder/for-fremtiden>.
5. <https://syddanmark.radikale.dk/sites/default/files/styles/460x240/public/ViTror.png?itok=qqV1ghQv>.
6. <http://enhedslisten.dk/files/Ud%20med%20fossilerne%20og%20ind%20med%20fremtiden.pdf>.
7. http://www.danskfolkeparti.dk/pictures_org/fremtid-brochure%281%29.pdf.

Litteratur

- Baudrillard, Jean
2002 The Consumer Society. Myths and Structures. London: Sage.
- Castoriadis, Cornelius
1987 The Imaginary Institution of Society. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Eriksen, Thomas Hylland
2001 Small Place, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Antropology. 2. udgave. London: Pluto Press.
- Foucault, Michel
1998 The History of Sexuality. Vol 1. London: Penguin
2010 The Order of Things. London & New York: Routledge.
- Gomel, Elana
2010 Postmodern Science Fiction and Temporal Imagination. London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Heidegger, Martin
2010 Being and Time. Albany: Suny.
- Koselleck, Reinhart
1985 Futures Past: One the Semantics of Historical Time. New York: Columbia University Press.
- Lyotard, Jean-Francois
1984 The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester: Manchester University Press.
- Marx, Karl
1962 Økonomi og filosofi. Ungdomsskrifter. Redigeret af Villy Sørensen. København: Gyldendal.
- Pedersen, Ove K.
2011 Konkurrencestaten. København: Gyldendal Akademisk.
- Petersen, Jørn Henrik og Klaus Petersen
2015 Historie. Fra velfærdsstat til konkurrencestat. 25. september. Politiken, sektion 2: 10.
- Ricœur, Paul
2004 The Phenomenology of Action. In: G. Robinson & J.F. Rundell (eds): Rethinking Imagination: Culture and Creativity. London: Routledge.
- Robinson, Thomas
2015 Chronos and Kairos: Consumer Temporality and the Destruction of Meaning. Research in Consumer Behavior 17:129-54.
- Rodgers, Daniel T.
2010 Age of Fracture. Belknap Press.
- Wartofsky, Marx W.
1979 Picturing and Representing. In: C.F. Nodine & D.F. Fisher (eds): Perception and Pictorial Representation. Pp. 272-83. New York: Praeger.

SPÆNDINGSFELTET MELLEM DYNAMIK OG STABILITET

Udvikling og behandling af mennesker med sindslidelser i det danske velfærdssamfund

JULIE RAHBÆK MØLLER OG KATRINE SCHEPELERN JOHANSEN

Denne artikel handler om, hvordan det danske velfærdssamfund gennem forskellige standardiserede tiltag – diagnostiske, evaluerende, behandlingsmæssige og bureaukratiske – forsøger at udvikle mennesker med sindslidelser. Disse tiltag bliver implementeret i forsøget på at skabe en form for styret udvikling og social orden hos individet og i velfærdssamfundet, men de er i fare for at skabe ubalance i og omkring de mennesker, som skal have gavn af dem.

Overordnet set kan tiltagene ses som værende spændt ud mellem på den ene side velfærdssamfundets ønske om at skabe mulighed for udvikling og forandring hos mennesker med sindslidelse og på den anden side disse menneskers ønske om at få lov at være i fred og leve deres liv på egne præmisser og med egne ønsker til behandling. Det vil sige som en spænding imellem på den ene side dynamik og på den anden side stabilitet.

Velfærdsstatens tidligere fokus på fællesskab er ifølge politolog Ove K. Pedersen nu forandret til et fokus på frihed for individet til at realisere egne behov. Pedersen introducerer begrebet konkurrencestat som afløser for velfærdsstaten for at beskrive denne forandring. Og hvor velfærdsstaten søgte at fremme stabilitet, fremmer konkurrencestaten i stedet dynamik. Dette kommer især til udtryk i de sidste mange års politiske reformer (Pedersen 2011:12), hvis formål, ifølge Pedersen, er at ændre vores idealer, værdier, menneskesyn og fællesskab, som hidtil har været væsentlige karakteristikker af den danske velfærdsstat (op.cit.33). Stabilitet bliver i dag ofte betragtet som noget negativt og som et illegitimt ønske om at fastholde mennesker i et afhængighedsforhold til behandlingssystemet. Men hvilke konsekvenser har dette for de mennesker, for hvem frihed er ensbetydende med ensomhed, utryghed og galskab? I vores empiriske felter er spændingsfeltet mellem dynamik og stabilitet – og særligt arbejdet med at skabe udvikling – tæt forbundet med en række dokumenterende praksisser, som personalet udfører.

Artiklen er bygget op af følgende afsnit: Først præsenteres det psykiatriske system i Danmark og vores forskellige undersøgelser, som danner baggrund for analysen. Derefter argumenterer vi for, at de udviklings- og dokumentationsredskaber, som man arbejder med i psykiatrien i dag, kan forstås som styringsteknologier, der sigter på at forandre den måde, som både patienter/beboere og personale har opfattet mennesker med psykisk sygdom på. Vores analyse peger på, at det psykiatriske system frem for at søge at skabe stabilitet nu skal skabe forandring. Derefter går vi videre og viser, at et centralt forhold ved disse styringsteknologier er, at de observerer og beskriver patienternes/beboernes liv og væren stadig mere detaljeret for på denne måde at kunne dokumentere den ønskede forandring. Dette forhold betyder også, at medarbejdernes arbejde bliver meget styret, og at rum til refleksion formindskes. Afslutningsvis vender vi tilbage til begrebsparret dynamik og stabilitet for at påpege, at dette begrebspar beskriver et vigtigt spændingsfelt, når vi skal forstå velfærdssamfundets tiltag i forhold til mennesker med alvorlig psykisk sygdom.

Kort introduktion til socialpsykiatrien og behandlingspsykiatrien i Danmark

Artiklen bygger på empiri fra den danske socialpsykiatri og behandlingspsykiatri. Psykiatriområdet i Danmark i dag er organisatorisk opdelt imellem *behandlingspsykiatri* (regioner) og *socialpsykiatri* (kommuner). Behandlingspsykiatrien har primært ansvaret for den medicinske behandling af psykisk syge, som i denne kontekst kaldes for *patienter*, og har både sengeafsnit og ambulans behandling, også kaldet *distriktspsykiatri*. Kommunerne har ansvaret for at yde psykisk syge støtte og behandling i form af bolig, beskæftigelse og socialfaglig støtte i eget hjem. I kommunalt regi omtales mennesker, der bor på et socialpsykiatrisk botilbud, som regel som *borgere* eller *beboere*. Mennesker med alvorlig psykisk sygdom, som vores informanter, vil ofte være tilknyttet både behandlingspsykiatrien og socialpsykiatrien.

Denne indretning af det psykiatriske system er et resultat af en lang historisk proces. Igennem århundreder er mennesker med sindslidelser blevet spærret inde i „houses of corrections“, fattiggårde og senere store anstalter (Foucault 1988a [1965]), som nutidens psykiatriske afdelinger og hospitaler er de moderne arvtagere af. Skiftet væk fra disse anstalter kom i 1950'erne med udviklingen af medicin, som kunne dæmpe nogle af de voldsomme symptomer i forbindelse med psykotiske sindslidelser. Det gjorde det muligt at udskrive en del af de patienter, der ellers havde levet store dele af deres liv på de psykiatriske hospitaler. Dette var starten på de-institutionaliseringen af sindslidende fra psykiatriske afdelinger

til egne hjem med ambulant behandling, en proces, som i Danmark har været i gang siden 1970'erne (Brandt 2004). For sindslidende, der alligevel ikke kan klare sig selv i egen bolig, blev der etableret socialpsykiatriske bosteder. Fra fysisk adskillelse og indespærring af individer, som ikke passer ind i og bidrager til samfundet, har måden at styre sindslidende på ændret sig til mere subtile styringsmæssige mekanismer i form af fx udredninger og behandlingsplaner.

De-institutionalisering som dominerende ideologi blev i Danmark omkring årtusindskiftet erstattet af en ny ideologi kaldet „recovery“. Principperne bag recovery er selvhjælp og empowerment – at gøre borgeren/patienten til ekspert i sit eget liv og i sin egen behandling. Med recovery forandredes synet på sindslidelse som en kronisk tilstand til, at sindslidende kan komme sig. Således kan man i både den nationale politik for behandling af mennesker med sindslidelser og i kommuners politikker på socialpsykiatriområdet læse, at recovery skal have en central plads (se fx Københavns Kommune 2008:16-17). Som vores analyse viser, bliver recoveryideologien dog ofte brugt som en form for argument for, at der hos mennesker med sindslidelser skal skabes en dynamisk udvikling, snarere end at det enkelte individs perspektiv skal respekteres.

Antallet af psykisk syge på landsplan er vanskeligt at fastslå præcist. Ifølge Psykiatrifondens hjemmeside (2015) og Den Offentlige Sundhedsportal (2015) får hver tredje dansker på et tidspunkt en psykisk sygdom, og 700.000 danskere har psykiske problemer i form af stress, angst og depressioner. Gruppen af mennesker med skizofreni, som flertallet af vores informanter lider af, omfatter mellem 15.000 og 25.000 mennesker i Danmark. Af disse får ca. 25 procent et kronisk, livsvarigt forløb, hvor de vil have behov for medicinsk behandling og psykosocial støtte i lange perioder af deres liv. I Københavns Kommune er ca. 1.000 borgere for psykisk dårlige til at leve i egen bolig og bor derfor på et socialpsykiatrisk bosted (Københavns Kommune 2008:7).

De mennesker, der på forskellig vis har været en del af vores studier, har stort set alle lidt eller lider af alvorlig psykisk sygdom med langvarige eller kroniske forløb. De fleste har haft en psykosesygdom, som regel skizofreni. Det betyder blandt andet, at de i perioder – for nogen det meste af tiden – lider af vrangforestillinger, hvor de oplever verden anderledes end vi andre. Mange er også præget af *negative symptomer*, det vil sige af manglende evne til at relatere og skabe kontakt til andre mennesker, samt manglende motivation og energi. Der er tale om nogle af de mest alvorligt psykisk syge mennesker i Danmark. Nedenfor vil vi præsentere vores to empiriske eksempler, der foregår på henholdsvis et ambulant behandlingstilbud og i socialpsykiatrien

Felter og metode

Julie Rahbæk Møller har i perioden fra 2010 til 2013 udført et langvarigt feltarbejde på to socialpsykiatriske bosteder i København og blandt embedsmænd i Københavns Kommunes socialforvaltning. Feltarbejdet foregik således på tværs af forskellige bureaukratiske niveauer, som ved første øjekast synes afkoblet fra hinanden, men et nærmere eftersyn viser, hvordan niveauerne betinger og betinges af hinanden. Tværsnittet viste også, hvordan dokumentations- og kontrolredskaber og metoder etc. er produkter af indviklede bureaukratiske procedurer og ændrer karakter i implementeringsprocessen fra det politiske niveau, gennem embedsmandsniveauet til de mennesker, de skal virke hos.

Katrine Johansen har udført flere langvarige feltarbejder i forskellige psykiatriske behandlingsinstitutioner i perioden 2001-2012, blandt andet seks måneder på en retspsykiatrisk afdeling, seks måneder på et lukket akut sengeafsnit og to år på et dagspsykiatrisk tilbud til mennesker, der både lider af en alvorlig psykisk sygdom og et alvorligt stof- og/eller alkoholmisbrug.

Artiklen bygger på to cases. Den første beskriver udslusningen af en patient med skizofreni og et voldsomt hashmisbrug. Udslusningen foregår fra et intensivt, integreret¹ dagbehandlingstilbud, som vedkommende havde været tilknyttet igennem flere år, til mindre intensiv behandling i henholdsvis den regionale distriktspsykiatri og den kommunale misbrugsbehandling. Det intensive behandlingstilbud traf beslutning om at „afslutte ham“ med to begrundelser. Den ene var, at han nu havde gået i tilbuddet meget længe, og at man ikke kunne se, at man ville kunne flytte ham mere – det vil sige, at der ikke var mere forandringspotentiale hos ham. Den anden var, at det kunne være godt, at patienten kom et nyt sted hen, og at nogle friske øjne så på ham og forløbet – underforstået, at det er muligt, at der var et videre forandringspotentiale, men behandlingstilbuddet kunne ikke (længere) få øje på det. I forhold til denne artikels formål illustrerer casen, hvordan behandlingspersonalet er nødt til at arbejde ud fra en forandringsmodel, hvor manglen på forandring bliver brugt som anledning til at sende patienten videre. Den viser også, hvordan patienten ikke er parat til at anskue sig selv i forhold til denne forandringsmodel.

Den anden case viser en flig af socialpsykiatriske frontlinjemedarbejderes betingelser i arbejdet med sindslidende. I casen mødes embedsmænd og socialarbejdere til en workshop om implementeringen af forandringskompasset, som har til formål at monitorere Socialforvaltningens borgere i forhold til en række faste dimensioner over tid for at kunne dokumentere borgernes frem- og tilbageskridt og hermed, om de sociale indsatser virker. Disse dimensioner er: sociale kompetencer, netværk og de betydningsfulde andre, det betydningsfulde andet (fritidsinteresser), beskæftigelse, økonomi, praktisk hverdagsliv, misbrug,

fysisk trivsel, bolig og mestringsstrategier. Socialarbejderne skal med jævne mellemrum vurdere beboerne på en skala fra 1 til 10 på alle dimensioner, således at man kan følge deres udvikling. Denne viden skal bruges i organiseringen og økonomistyringen i Socialforvaltningen.

Nedenfor præsenteres de to eksempler mere udførligt. Den første case er skrevet af Katrine Schepelehn Johansen, den anden af Julie Rahbæk Møller.

Afslutningen af Thomas Jensen²

KASA er et dagbehandlingstilbud til mennesker med en dobbeltdiagnose, det vil sige samtidig psykisk sygdom og misbrug. Mennesker med en dobbeltdiagnose har ofte svært ved at få en god behandling af deres problemer, da psykiatrien i udgangspunktet kun behandler den psykiske sygdom, og misbrugsbehandlingen i udgangspunktet kun behandler misbruget. Behandlingsanbefalingerne er, at begge dele skal behandles sammen og samtidig, også omtalt som integreret behandling. KASA er et behandlingstilbud, der tilbyder integreret behandling. I KASA kan patienterne blive udredt, få stillet diagnose og igangsat behandling. Tanken er, at det skal være et midlertidigt, intensivt tilbud, og at patienterne efterfølgende kan udsluses til mindre intensiv behandling, evt. opdelt mellem psykiatrien og misbrugsbehandlingen.

Thomas Jensen havde været tilknyttet KASA igennem flere år, da jeg (KSJ) startede mit projekt i KASA i 2005 om udfordringer og muligheder i dobbeltdiagnosebehandling. Han var en mand på ca. 35 år og havde røget hash, siden han var meget ung. Han røg stadig meget, selv om det var blevet mindre, efter at han var kommet i behandling. I perioder røg han 5-6 gram om dagen, i andre perioder lidt mindre. På et tidspunkt, da han var i starten af 20'erne, var han begyndt at blive psykisk syg. Han fik vrangforestillinger og hørte stemmer. Han var indlagt på psykiatrisk afdeling mange gange og fik på et tidspunkt stillet diagnosen skizofreni. Han hørte altid stemmer, og i perioder, hvor han røg meget hash, blev de psykotiske symptomer som regel værre, og hans vrangforestillinger kom til at fylde mere.

Thomas var meget glad for at være i behandling i KASA. Han sagde selv, at det var første gang, han havde fået ordentlig behandling, for her arbejdede de både med hans hashmisbrug og hans skizofreni. Thomas var både i antipsykotisk behandling og i samtaleforløb om sine problemer. På trods af behandlingen var Thomas' forløb meget svingende – i nogle perioder havde han det bedre og i andre perioder dårligere – og det var ofte svært for både personale og Thomas selv at identificere, hvorfor disse udsving kom. Efter yderligere et år begyndte personalet at diskutere, om det var ved at være på tide, at Thomas skulle videre til et andet

og mindre intensivt tilbud. Der var en oplevelse hos behandlingspersonalet af, at man ikke kunne gøre mere for ham. Definitionen af KASA som et midlertidigt behandlingstilbud blev pludselig nærværende for personalet. „Han har været her rigtig længe nu. Og det har han haft brug for. Vi er nået rigtig langt med ham, men nu tror jeg, at vi skal til at kigge på, at han skal videre. Vi skal jo ikke blive som en familie for ham“, er et eksempel på de udsagn, der begyndte at dukke op om Thomas, når personalet diskuterede de forskellige patienter. En anden medarbejder formulerede det sådan til et morgenmøde: „Nu har han været hos os i over tre år, så det, vi kan gøre for ham, det har vi gjort.“ Hvortil en tredje svarede: „Det er sikkert også godt nok, at der komme nogle nye øjne på. Det kan være, at de kan se noget, som vi ikke længere ser.“

Thomas syntes til gengæld ikke, at det var nogen god idé. Han fortalte sin kontaktperson, at han ikke ville afsluttes i KASA, og at han tidligere havde prøvet det, som de nu foreslog: at komme i distriktspsykiatrien for at få sin antipsykotiske medicin og i misbrugsbehandlingen for at få samtaler om sit misbrug. Og at han ikke syntes, at det havde været godt. Han slog også på, at det var vigtigt for ham at være et sted, hvor de kendte ham godt, og hvor han følte sig tryk. I et forsøg på at overbevise ham om, at der ikke var mere, som KASA kunne gøre for ham, gennemgik kontaktpersonen de seneste par års behandlingsplaner med Thomas. Behandlingsplanen er et dokument, som patient og kontaktperson udfylder sammen cirka hver tredje måned, og hvor man beskriver, hvad der er målet for behandlingen den næste periode, hvordan man skal opnå målet/målene, og hvem der er ansvarlig for at gøre hvad. Behandlingsplaner bruges overalt i psykiatrien, og det er lovpligtigt, at alle patienter får udarbejdet en. En behandlingsplan i KASA har typisk tre til fem mål. Derudover er der et felt afslutningsvis, hvor patientens drømme og mål på langt sigt noteres. Thomas' behandlingsplan havde været udfyldt med stort set de samme ord de seneste to år. For Thomas var det et udtryk for, at han stadig havde brug for behandling i KASA, men for kontaktpersonen blev det en illustration af, „at man ikke kunne nå længere“ med ham.

Det blev på behandlingskonferencen besluttet, at der skulle planlægges et langt overgangsforløb for Thomas, så han kunne føle sig tryk ved de nye behandlingssteder og langsomt vænne sig til tanken om, at hans tid i KASA var slut.

Forandringskompasset

Det er en torsdag morgen i december 2011, og jeg (JRM) sidder på PH Caféen på Halmtorvet til en workshop om et nyt effektstyringsredskab, forandringskompasset, som skal implementeres på alle socialpsykiatriske bosteder i København. I

forvejen arbejder socialarbejderne med den pædagogiske handleplan, som indeholder både en sundhedsfaglig monitorering og et socialfagligt perspektiv på beboernes udvikling. Den skal opdateres hver fjerde måned ligesom det kommende forandringskompasset. I et notat om forandringskompasset, udarbejdet af embedsmænd, har jeg forinden læst:

Socialforvaltningen har besluttet, at effektstyring skal være et af de bærende styringsprincipper i forvaltningen, og implementeringen af forandringskompasset er et middel til udredelsen heraf. Forandringskompasset er et monitoreringsværktøj, der gør det muligt at følge med i, hvordan det går forvaltningens borgere på en række faste dimensioner over tid. Det bliver således, i vid udstrækning, muligt at dokumentere kortsigtede effekter af forvaltningens indsatser hos enkelte borgere og hos grupper af borgere. Denne viden skal bruges til at kvalificere beslutninger og prioriteringer og i sidste ende sikre, at forvaltningen opnår bedre resultater for borgerne.

Alle bosteder under Københavns Kommune er repræsenteret ved to socialarbejdere, som i dag skal høre om forandringskompasset og teste det, så arbejdsgruppen kan arbejde videre på det. Stemningen er god. Vi sidder i baglokalet ved seks runde borde med fem-seks medarbejdere ved hvert bord. Peter,³ en embedsmand fra centralforvaltningen, er en del af arbejdsgruppen. Han byder velkommen og siger:

Det, vi ikke skal diskutere i dag, er, hvorvidt forandringskompasset skal tages i brug. Der er tre præmisser, som vi ikke kan komme uden om, fortæller Peter og peger på tre sætninger, han har skrevet på et whiteboard:

- Vi skal arbejde med effektstyring ...
- ... i form af forandringskompasset ...
- ... og forandringskompasset skal være udtryk for en faglig vurdering.

I løbet af dagen taler jeg med flere socialarbejdere, som ikke har forstået, hvem det er, der har bestemt, at de skal arbejde med forandringskompasset. De er i tvivl om, hvor meget indflydelse de har på form og indhold – og det viser sig, at de har meget mindre indflydelse, end de tror. Dagen går med en præsentationsleg, oplæg om forandringskompasset fra flere medlemmer af arbejdsgruppen, frokost og øvelser.

I en pause taler jeg med Bodil, som er en af mine informanter fra Thorupgården (et socialpsykiatrisk botilbud). Hun siger, at hun ikke „kan komme i tanke om nogen beboere, som ville gide [at blive målt gennem forandringskompasset]“ – „ikke mere af det pædagogiske pis“ ville de sige. En socialarbejder fra mit bord stiller et spørgsmål i plenum: „Hvilke kriterier påvirker, når vi skal vælge mellem 3 eller 4? Vi skal lave en objektiv måling. Ellers giver det ikke mening at sætte et

menneske ind på nogle parametre i forhold til økonomisk måling.“ Embedsmanden Peter svarer, at en stor del af pointen er at bruge det som et værktøj til at diskutere, om beboeren er en 3'er eller en 4'er snarere end selv at beslutte, hvad beboeren er. „Hvad betyder tallet, for hvad der skal arbejdes på?“ spørger Peter retorisk. Socialarbejderen indvender: „Det har vi haft i 20 år i handleplanen.⁴ Det kender vi godt. Vi savner helheden.“ Peter svarer, at det er en pointe i sig selv, at hun siger, at hun har gjort sådan i 20 år: „Det er bare det samme, I skal gøre.“ Han tegner et billede af den stjerne, som forandringskompasset skal visualiseres i – der er ti takker for hvert af de ti emner:⁵

Man skulle gerne få et overblik, man ikke har haft før, selv om man har taget vurderingen. Det gør, at man kan tage en snak på tværs af bosteder eller medarbejdergrupper. Fx: 'Jeres borgere kommer i beskæftigelse – vores gør ikke.'

En af mine informanter, socialarbejderen Tamara, spørger:

Hvem laves det for? Jeg ved som kontaktperson, hvor mine beboere er. Jeg har fokusark over det hele. Hvem skal vurdere stjernen? Det lyder som ekstra arbejde, ekstra papir. Vi har i forvejen rigtig mange papirer. Er det endnu mere dokumentation for at tjekke os? Jeg kan ikke se, at det er mit redskab.

Peter svarer, at han overvejer, om han skal tage diskussionen, eftersom der *skal* arbejdes med forandringskompasset – eller om han skal forsvare forandringskompasset. Han gentager, at intentionen med forandringskompasset er, at det kan give en ny anledning til at snakke sammen på tværs og tænke det ind i det løbende udviklingsarbejde.

En anden af mine informanter, socialarbejderen Per fra Tranchavegård (et andet socialpsykiatrisk botilbud), spørger: „Hvordan støtter vi folk i at vedligeholde? Det kommer I ikke ind på her.“ Peter svarer, at kontaktpersonerne gør det store stykke arbejde, men modellen kan give et overblik over arbejdet på en ny måde. Per spørger igen, om det er i stedet for handleplaner, og han får svaret, at forandringskompasset kan få det dynamiske og processuelle med i forhold til at ændre beboernes udvikling.

Jeg fornemmer, at nogle socialarbejdere er positivt stemt over for det nye tiltag, mens andre finder det absurd. De positive taler allerede om forandringskompasset som et pædagogisk redskab til at synliggøre beboernes udvikling over for beboerne selv, men det kan også bruges til at synliggøre, at socialt arbejde ikke bare handler om at drikke kaffe og snakke.

Staten, kroppen og sindet

De to cases giver eksempler på, hvordan både embedsmænd, socialarbejdere og behandlingspersonale handler pragmatisk i forhold til at løse presserende problemstillinger her og nu, men også at de samtidig har brug for at handle *hen imod* en potentielt bedre tilstand – i forhold til både organisering og administration af mennesker med sindslidelser, udførelsen af det sociale og behandlingsmæssige arbejde og sindets op- og nedture.

Styringen af borgerne i forhold til forskellige dominerende forestillinger af individet har sociologen Nikolas Rose beskæftiget sig med. Han tager i artiklen „Biopolitics in the Twenty First Century – Notes for a Research Agenda“ (2001) udgangspunkt i Foucaults begreb om „biopolitics“:

Fra et sådant perspektiv skjuler den biomedicinske og bioteknologiske retorik, som handler om potentialet for at forbedre helbred, velfærd og livskvalitet hos individer, en politisk kontrol, der vil tvinge, begrænse og endda eliminere de individer, hvis uforandrede, naturlige biologiske tilbøjeligheder truer kollektivets velvære (Rose 2001:26, vores oversættelse).

En central pointe hos Rose om, hvordan disse biopolitikker fungerer (se også Rose & Nova 2005; Rose 2003), er, at mennesket lærer at tænke om sig selv på nye måder, blandt andet gennem indførelsen af nye teknologier og nye måder at betegne fænomener på. I artiklen „Neuro-chemical Selves“ (2003) giver Rose som eksempel, at fremkomsten af den biologiske psykiatri har betydet, at mennesker med psykisk sygdom er begyndt at forstå sig selv som neurokemiske individer, det vil sige som mennesker, hvis følelser og perceptioner styres af neurokemi. Man taler altså om psykisk sygdom som fejl i signalstoffer illustreret med scanninger af hjernen, der viser hvor fejlene sidder (op.cit.46).

Ud fra Roses perspektiv kan man forstå indførelsen af forandringskompasset og behandlingsplaner som en måde at lære mennesker med alvorlig psykisk sygdom (og det personale, der arbejder med dem) at tænke på sig selv som subjekter, der kan og skal forandres, og på, at livet er en kontinuerlig forandringsproces, der aldrig stopper. Frem for at tænke på sig selv som alvorligt, kronisk syg med behov for hjælp, hvilket tidligere har været budskabet til mennesker med alvorlig psykisk sygdom (Johansen 2009), skal de nu i stedet se sig selv som mennesker, der skal behandles og forandres. Det gælder Thomas Jensen, hvor de gentagne behandlingsplaner dokumenterer en manglende fremdrift, hvorfor han skal sendes videre i behandlingssystemet til et andet behandlingstilbud, der måske bedre kan få øje på hans forandringspotentiale (når han nu endnu ikke selv kan se det). Det gælder også beboere i socialpsykiatrien, der gennem forandringskompasset bliver mindet om, at de helst skal „flytte sig“, og at de i øvrigt ikke er det sted i deres liv, hvor de forventes at være.

Indførelsen af disse teknologier, der benyttes i relationen mellem borger og velfærdsstat, har også den konsekvens, at stadig større dele af de psykisk syge borgers liv beskrives og dermed blotlægges for velfærdsstaten og velfærdsstatens udøvere. Frem for at være „selvteknologier“ (Foucault 1988b) bliver der tale om „governmentalityteknikker“ (Foucault 2000), som har en række konsekvenser for borgerne. I det følgende afsnit vil vi se nærmere på denne tendens til at synliggøre stadig mere intime dele af de syge menneskers liv.

Synliggørelsens tyranni

Den britiske antropolog Marilyn Strathern skriver i sin artikel „The Tyranny of Transparency“ (2000), at når man gør det usynlige synligt og italesætter det som et moralsk imperativ, overser man de problemer, synliggørelsen samtidig kan afføde. Stratherns analyse er baseret på studier af universiteter, og den viser, hvordan en søgen efter gennemsigtighed i universitetsansattes arbejdsmæssige udvikling kan have utilsigtede konsekvenser for netop den tillid, der tidligere karakteriserede det professionelle råderum. Det kommer til udtryk i tiltag som fx de studerendes evalueringer samt optællinger af publikationer, men disse tal fortæller intet om den læring, der sker i samspillet mellem undervisere og studerende på længere sigt eller om kvaliteten i forskningen. Strathern kritiserer ikke, at der på universiteter skal være dynamik. Hun tager den for givet og kritiserer i stedet de måder, hvorpå man i dag måler på den. I nærværende artikel kobler vi Stratherns argumenter til den synliggørelse af symptomer, problemer og eventuelle fremskridt, som man arbejder med i behandlingspsykiatrien og socialpsykiatrien.

Den gængse opfattelse af synliggørelse som et gode er relevant at diskutere for den måde, hvorpå man i samfundet tager for givet, at psykisk syge menneskers udvikling skal måles, dokumenteres og dermed synliggøres for at påvise, at de økonomiske midler er placeret det rigtige sted, og at en given behandling er den rigtige.

Gennem synliggørelse af disse menneskers udvikling forsøger psykiatrisk personale, embedsmænd og socialarbejdere at hjælpe beboerne/patienterne med at tænke på sig selv som mennesker, der skal et andet sted hen, og få dem til at tage større ansvar for eget liv. Men disse indsatser, der har til formål at målrette, udvikle og styre personlig udvikling, er i fare for at blive et teknisk anliggende, som skaber snævre rammer for refleksivitet. De fastsatte procedurer og metoder levner mindre tid til, at udøverne kan reflektere over de dele af deres komplekse praksis, som ikke lader sig styre i form af fx et forandringskompas. En socialarbejder fra det ene bosted skrev i en personlig besked til antropologen:

Og forandringerne, du spørger til? Intet er jo helt sort-hvidt, men jeg har aldrig i mit arbejdsliv følt mig så meget som et nummer og i så høj grad oplevet, at hvis jeg ikke 'retter ind', er det ikke et problem at erstatte mig. Der er ikke interesse for, hvad vi som personale mener, føler, oplever, eller hvad vi har af erfaringer – kun i forhold til den afstukne akkrediteringsramme, og det giver en kraftig beskæring. Alt skal ensrettes, uanset hvem der er involveret, og argumentet er altid det samme: sikkerhed. Det sundhedsfaglige er blevet opprioriteret, læs: hospitalsfaglige. Det er udpræget 'top-down'-styring, og der er nedskrevne procedurer og instrukser for alt, der bare tikker ind på mailen og skal huskes, når man har brug for dem (der er så mange ændringer, at man ikke kan huske dem alle og bliver selv i tvivl om dem, man kan huske – 'var det nu også sådan det var?'). Refleksionstid er der meget lidt af, og det, der bliver kaldt 'drøftelser', opleves som instrukser. Personalets hovedarbejdsplads er helt klart kontoret, og computeren er en særdeles central samarbejdspartner.

Den skriftlighed, som er en naturlig del af embedsmænds arbejde, er for socialarbejderne en ny måde at udføre socialt arbejde på. Meget af deres arbejde bliver nu udført på et kontor foran computeren eller med kuglepen i beboerens mappe. De socialarbejdere, som har en sundhedsfaglig uddannelse, synes i højere grad positivt indstillet over for dokumentation, mens de med en pædagogisk baggrund primært anser dokumentationsarbejdet for ekstremt tidskrævende, udfordrende og ikke befordrende for det relationsarbejde (Grünenberg & Johansen 2013), som de mener, er en væsentlig del af beboerens recoveryproces. Nogle af beboerne omtaler endvidere socialarbejderne som „administrativt personale“ og beklager sig over den manglende kontakt til dem i hverdagen. På feltarbejde i personalerummet blev det da også tydeligt for antropologen, at der er meget papirarbejde at holde styr på, og når en beboer bankede på døren for at få hjælp eller spørge om noget, greb vedkommende forstyrrende ind i socialarbejdernes arbejde. Som observatører fik vi det indtryk, at det ville være lettere for socialarbejderne at udføre deres arbejde, hvis beboerne ikke var der.

Men ikke alle socialarbejdere stiller sig kritiske over for dokumentationen og procedurer udviklet længere oppe i systemet. I en anden personlig besked på Facebook skrev en socialarbejder, Tina:

Nå, men angående forandringskompasset er det først, efter at jeg har lavet nogle stykker, at jeg kan bruge det som egentligt redskab til at få overblik over mine beboeres udviklingsudslag. Jeg arbejder samtidig med CCS [et elektronisk dokumentationsredskab] og forandringskompasset med et socialpædagogisk design og visualisering af beboernes forandringsprocesser, herunder også det digitale billede her over for mine studerende. Det er meget interessant. Det, der er udfordringen, er at få beboerne med, da de næsten ikke kan klare mere.

Tina tilhører ikke den del af socialarbejderne, som er imod nye metoder eller dokumentationstiltag. For hende er det vigtigt at dokumentere beboernes udvikling, da det afspejler hendes professions faglighed. Dog møder hun vanskeligheder i hverdagen, da beboerne „næsten ikke kan klare mere“. Med dette udtryk mener hun, at de er blevet udviklingstrætte, da de foruden forandringskompasset har en pædagogisk handleplan med dertilhørende fokusark, en social handleplan hos deres sagsbehandler, en behandlingsplan på det psykiatriske center, de er tilknyttet, og evt. yderligere en behandlingsplan i det kommunale misbrugscenter. Desuden bliver de fysisk vejret på bostedet.

Usynliggørelse af refleksion

Det er karakteristisk for behandlingen af mennesker med sindslidelser, at det først er i retrospektive refleksioner, at man kan forstå fremskridt eller tilbageskridt – og selv her er denne afgørelse en udfordring, fordi en sindslidelse netop er karakteriseret ved at være utilregnelig og vanskeligt lader sig styre af fremadrettede tiltag. Forandringskompasset er et forsøg på at synliggøre udviklingen (eller afviklingen) af beboerne, og det giver en overordnet forståelse af beboernes frem- og tilbageskridt, men ikke en forklaring på disse. For at man kan arbejde med beboerens udvikling, kræver det en personlig og professionel relation til dem, og denne relation kan ikke forklares udtømmende inden for de bureaukratiske definerede rammer. Socialarbejdere og beboere lægger selv mærke til små udviklingsfremskridt og anser dem for positive, men medmindre de kan fortolkes som et skridt i den bureaukratiske definerede rigtige retning, bliver de irrelevante inden for de bureaukratiske rammer (Møller 2013:156). Derfor fortolker socialarbejderne disse indsatser, så de giver mening for dem i deres daglige praksis, eller indsatserne bliver en del af dagens gøremål, som skal overstås uden megen tid til refleksion, fx forandringskompasset, som skal opdateres hver fjerde måned. Det fremstår som et paradoks, at øget refleksion er et af de formål, der bliver brugt til at argumentere for øget dokumentation, men samtidig levner initiativerne ikke tid til refleksion. Embedsmændene efterspørger ikke resultaterne af refleksionen, ligesom der sjældent levnes rum til at dokumentere refleksionerne i de forskellige værktøjer. Dermed ændrer indsatserne karakter i forhold til det, de var tænkt som (jf. Mosse 2004; Vohnsen 2011; Siiger 2009; Hammen 2006).

Forandringskompasset er sat i verden for gennem dokumentation at skabe en personlig udvikling hos mennesker med sindslidelser, således at de med tiden kan flytte ud af bostedet og opnå mere uafhængighed af velfærdsstaten. Men for at kunne gennemgå personlig udvikling kræver det en form for stabilitet

hos beboerne – en stabilitet, som ikke imødekommes af forandringskompasset. Snarere minder kompasset beboerne om, at de ikke er det sted i livet, som de burde være.

Beboernes udvikling og dagligdag skal passe ind i en bestemt skabelon eller måde at tænke udvikling på, som usynliggør andre aspekter af beboernes udvikling, som for beboerne selv er relevante for at udvikle sig. Samtidig bliver beboere, som har fået det bedre, fastholdt i skabelonen igennem dokumentation. Selv om en beboer har styr på sin egen medicin, skal socialarbejderne stadig dokumentere medicinindtaget. Under et interview med lederen af det socialpsykiatriske botilbud Tranehavegård slog han opgivende ud med armene, mens han sagde:

Bo: Jeg har lige siddet ved en visitationssamtale [med en kommende beboer] og bralret op om, at det er midlertidigt, og du skal blive så selvstændig som muligt, og her forsøger vi at motivere dig til at komme videre i dit liv, og første dag personen står her med sine flyttekasser, skal kontaktpersonen sige: ‘Jeg vil gerne tilbyde dig at blive vejet og i øvrigt få målt blodtryk, hvis det kunne passe dig.’

Julie: Hvornår er det blevet ...?

Bo: Hvornår? Det kan jeg ikke svare på.

Julie: Det er bare et fænomen, jeg ikke har hørt om, mens jeg har været her. Der er ingen, der har talt om vejning.

Bo: Jeg har lavet en opdateret tjekliste ved indflytning, hvor vejning er med.

Julie: Hvorfor er vejning vigtig?

Bo: Det er et godt spørgsmål.

Strathern (2000) viser, hvordan kravene til undervisningsvurderinger, institutionelle kontroller og revisioner usynliggør det, der i virkeligheden udspiller sig i en uddannelsesorganisation. I vores eksempler er det refleksioner, der er centrale, men som forsvinder på grund af de formaliserede dokumenterende praksisser, som netop ikke levner plads til sådanne refleksioner.

Pointen er, at jo mere information man får, jo mindre forstår man, og jo mindre tillid flyder igennem institutionen (op.cit.313-14). Strathern peger på, at stigende information og jagten på målbare resultater har konsekvenser, som ikke nødvendigvis er synlige, da de netop ikke er målbare. Det paradoksale ved Stratherns argument er, at disse processer samtidig usynliggør usynliggørelsen – eller som Strathern udtrykker det: „Transparensens retorik synes at skjule netop denne fortielsesproces, men da ‘alle for så vidt ved det’, er det vanskeligt at sige, at den faktisk gør det“ (op.cit.315, vores oversættelse). I den danske behandlingspsykiatri og socialpsykiatri ved alle, at når man vender et bureaukratisk, behandlingsmæssigt og socialfagligt blik mod en bestemt måde at udvikle sig på, vender man blikket væk fra noget andet. At personalet frustreres over manglende tid til beboerne/patienterne, er heller ikke noget nyt. Men det, at „alle ved det“, er

i realiteten med til at skjule dets relevans. Når personalet beklager sig over, at de mangler tid til at udføre deres arbejde tilfredsstillende, er svaret fra embedsværket, at det beklager de sig altid over, og deres bekymring bliver dermed reduceret til en kommentar til organiseringen af psykisk syge.

Arbejdet med at synliggøre sindslidendes udvikling (og ofte mangel på samme) tager tid fra det, personalet – eller med Michael Lipskys term: „street-level bureaucrats“ (Lipsky 2010 [1980]) – opfatter som deres egentlige formål: at skabe en relation til patienten/beboeren, som kan hjælpe vedkommende til at få det bedre psykisk og få et greb om fremtiden. Denne relation er vanskelig, for ikke at sige umulig, at beskrive udtømmende inden for bureaukratisk fastsatte rammer for dokumentation. Ikke kun personalets ord til og om beboerne/patienterne, men også blikket, tonefaldet og kropssproget har indflydelse på, hvad der sker i relationen. Alt dette er for detaljeret til at være nyttig viden for embedsmænd og politikere, som har brug for viden, der kan systematiseres for at effektivisere behandlingsformerne.

Hvad er værd at vide?

Når beboeren/patienten ikke følger ønsket om udvikling, synes svaret ofte at være, at der er behov for mere viden om vedkommende. Personalet har ikke nok viden eller den rigtige viden om beboeren/patienten – hvis man havde det, ville man være i stand til at hjælpe vedkommende på rette vej, synes at være rationalet. De forskellige handleplaner og behandlingsplaner samt diverse screenings- og diagnostiske redskaber, der i disse år indføres mange steder, indeholder forsøg på at afdække den rigtige slags viden. Alternativt kan foretages yderligere diagnosticering og udredning af patienten, fx i form af supplerende neuropsykologisk testning, der potentielt kan afdække kognitive vanskeligheder hos patienten og forklare den manglende udvikling. Det kan være vanskeligt for personalet at acceptere, at det måske slet ikke er viden og behandlingsplaner, der mangler, men at de har at gøre med mennesker, der ikke vil eller kan udvikle eller ændre sig, sådan som personalet – og i et bredere perspektiv samfundet – ønsker det.

En af de indbyggede grundkonflikter i velværdssamfundet er, at det på den ene side skal hjælpe mennesker, der har det svært med at få det bedre, og dermed på sigt gøre sig selv overflødig og afvikle sig selv – og på den anden side legitimere sig selv over for skatteyderne. Derfor er det vigtigt for politikere og embedsmænd, at de kan vise, at der i organiseringen og behandlingen af mennesker med sindslidelser sker en fremgang, og dermed bliver det vigtigt for socialarbejdere/behandlingspersonale at legitimere deres institutioner. Halvandet

år efter workshoppen om forandringskompasset fortæller en socialarbejder, Maria, at det er hårdt at arbejde med forandringskompasset og de andre dokumentationsformer. På spørgsmålet om, hvordan hun mener, at det hjælper, svarer hun, at det kan hjælpe dem til at udvikle nye metoder, som kan skaffe dem flere penge. Hun stopper sig selv og spørger, om jeg mente, om det hjælper beboeren? „Nej, nej, overhovedet ikke. Det skal bare gøres“ Men måske kan det på sigt synliggøre, hvad bostedet kan, og dermed skaffe dem flere penge, så de vil kunne opnormere personalet og dermed hjælpe beboerne, fortsætter hun. Mødet med mennesker, der vil blive, hvor de er, udfordrer således ikke bare personale og administratorer, men mere grundlæggende præmisserne i den måde, hvorpå vi har indrettet vores samfund.

Der synes at være en diskrepans imellem den neoliberale opfattelse af individet som selvstændigt og så vidt muligt uafhængigt af velfærdssamfundet på den ene side og overvågningen, kontrollen og styringen (screening og dokumentationsformer) af individet på den anden side. Diskrepansen knytter an til velfærdssamfundets grundkonflikt om, at patienterne/beboerne skal afvikles, samtidig med at de er med til at legitimere systemets opretholdelse. Men snarere end at føre til en større uafhængighed af velfærdsstatens sociale ydelser fører det til en afhængighed, og derfor bliver systemerne medskabere af de tilstande, de forsøger at behandle (Møller 2013:214). For eksempel kom en ung mandlig beboer, Thor, ind på kontoret en dag, hvor socialarbejderne var på kursus, og bostedet derfor var bemandet af en vikar. Han bad vikaren skrive i sin mappe, at han havde en god dag: „Solen skinner, fuglene synger og alt det dér.“ Senere adspurgt om, hvorfor han fandt det vigtigt at få dokumenteret sit humør, svarede han (og viste med hånden), at han „går meget op og ned i bølger“. Han havde lige set i tv, at det gør ADHD'ere, og han ville gerne have, at det blev dokumenteret, så personalet bedre kunne følge ham. Det rejser spørgsmålet, om beboerne er blevet vant til at få monitoreret og dokumenteret deres udvikling og således er blevet institutionaliseret i betydningen klientgjorte. Mange beboere har en forståelse af, hvad institutionalisering er, og at de ikke skal institutionaliseres, men tværtimod blive mere selvstændige, men samtidig mener de, at de har brug for hjælp til at komme videre. En aften i en lejlighed på det ene bosted, havde antropologen selskab af forskellige beboere i løbet af aftenen. Her blev forholdet mellem beboere og socialarbejdere diskuteret, og en yngre beboer, Camilla, sagde grinende:

Man skal hele tiden være opmærksom på, at man ikke skal have for *meget* hjælp, og man skal heller ikke have for *lidt* hjælp. Fordi hvis man får for meget hjælp, underminerer man ... så bliver man sådan institutionaliseret og klientgjort og sådan noget, ikk'? Men hvis det er, at man får for lidt hjælp, så sejler tingene, ikk'?

For beboerne er relationen til socialarbejderne således en balancegang i forhold til, hvad de har brug af hjælp til, og hvad de kan klare selv. Men socialarbejderne mærker samtidig, hvordan mange beboere er afhængige af, at der er personale til stede. De forsøgte fx at lukke fælleslokalet af i nogle timer for at få beboerne til at aktivere sig selv, men det lykkedes ikke. De forsøger på den ene side at få beboerne til at reflektere over de valg, de står over for, og selv tager ansvar, men det er vanskeligt, når de på den anden side skal monitorere og styre beboerne igennem forskellige dokumentationsredskaber.

Dilemmaet mellem udvikling og afvikling leder frem til næste afsnit, som handler om, hvordan der i behandlingen og den sociale støtte til sindslidende er en spænding imellem kravet om en dynamisk fremgang på den ene side og individets ønske om en form for stabilitet på den anden side.

Spændingen mellem dynamik og stabilitet

Pedersen skriver i *Konkurrencestaten* (2011), at hvor velfærdsstaten tidligere var kritiseret af både venstre- og højrefløjen, er der i dag ingen, der sætter grænser for velfærdsstatens ansvarsområder og indgriben i det enkelte individs liv (op.cit.12). Velfærdsstatens ydelser er så at sige blevet grænseløse, og et af de store problemer i velfærdsstaten er den afstand, der er mellem beslutningstagere, dem, der udfører ydelserne, og dem, der modtager ydelserne. Der er også en modsætning imellem de ydelser, som velfærdsstaten har pligt til at udføre, og den kapacitet, der er til rådighed. Denne modsætning kan lettere håndteres af embedsmænd, fordi de sidder langt fra borgerne, mens personalet skal håndtere dem praktisk i mødet med borgeren (Vike et al. 2007 [2002]:12).

Pedersen hævder derudover, at konkurrencestaten adskiller sig fra velfærdsstaten ved at have bevæget sig fra en søgen efter stabilitet til en stræben efter dynamik, som kommer til udtryk i statens utallige reformer (Pedersen 2011:12). Dynamikkens imperativ er tydelig inden for administrationen af behandling af og støtte til mennesker med sindslidelser, men i det relationsnære arbejde med disse mennesker viser der sig snarere en higen efter stabilitet. Det være sig både økonomisk og administrativt i forhold til de organisationer, der arbejder for at hjælpe mennesker med sindslidelser, personalets forsøg på at skabe en sammenhængende og velfungerende hverdag og i forhold til de enkelte mennesker, som ønsker stabilitet i hverdagen og et greb om fremtiden.

Hvad der for behandlingspersonale og socialarbejdere virker som stabilitet, er langt mere udfordrende og komplekst for mennesker med sindslidelser (se også Corin 1990): Embedsmænd, behandlingspersonale og socialarbejdere forsøger igennem dokumentation og behandlingsplaner at skabe en form for stabilitet for

mennesker med sindslidelser. Stabilitet skal her forstås som et rum til at skabe udvikling, og derfor kan stabilitet og dynamik i denne optik anskues som to poler i et spændingsfelt, snarere end som hinandens modsætninger. Stabilitet er et nødvendigt skridt på vejen mod en potentiel udvikling. Foruden behandlingsplaner i psykiatrien forsøger man igennem medicinering at skabe stabilitet hos patienterne for derved at forhindre tilbageskridt, som for behandlingspersonalet anskues som et fremskridt på samme måde, som socialarbejdere undertiden opfatter stagnering hos forpinte beboere som en positiv udvikling. Normaltilstanden, hævder Pedersen (2011), opleves i dag som dynamisk frem for statisk eller stabil, og individets autonomi og fleksibilitet er blevet et normativ i samfundet (Petersen & Willig 2004). Man skal være dynamisk for at være normal, synes imperativet at være – selv meget syge mennesker.

I artiklen „Work and Recognition. Reviewing New Forms of Pathological Developments“ (2004) diskuterer Anders Petersen og Rasmus Willig sammenstillingen mellem på den ene side kravene til det enkelte individ på arbejdsmarkedet i dag og på den anden side individets behov for anerkendelse. Artiklen handler om arbejdsmarkedet og generelt det at arbejde i det danske samfund, men vi mener, at man kan drage paralleller til behandlingen af mennesker med sindslidelser i Danmark. Petersen og Willig argumenterer for, at kravene til individet om fleksibilitet og individets ønske om anerkendelse aldrig kan forenes, og dermed får individet aldrig den anerkendelse og respekt, det søger. Med reference til Le Goff skriver Petersen og Willig, at fordi individet ikke kan undslippe kravene om fleksibilitet og mobilitet, betyder det, at individet „[...] er fanget i en pseudoautonomi forårsaget af forcerede selvrealiseringsprojekter, i hvilke hun/han kontinuerligt bliver nødt til at motivere, optimere og undersøge selvet“ (op.cit.347, vores oversættelse). Vores empiri viser, at der i psykiatrien og socialpsykiatrien er forsøgt implementeret en lang række metoder til at identificere problemer og fremme eller måle individers fremgang og forandringspotentiale, men den personlige udvikling – især for sindslidende – er så kompleks, at den sjældent kan rummes af disse metoder. Forandringskompasset viser potentielt en eventuel frem- eller tilbagegang, men ikke årsagen, og så er både personale og beboere lige vidt.

At hverken socialarbejdere eller beboere drager særlig nytte af forandringskompasset betyder ikke, at beboerne ikke ønsker at udvikle sig. „Bevægelse kan være mange ting, det kan også være at gå i ring. Det bedste er dog, når det fremadskrider, så vi atter går mod lysere tider,“ skriver en beboer fra et socialpsykiatrisk bosted på et postkort, som bliver trykt og lagt på cafeer og andre offentlige steder. De fleste beboere har et ønske om at forbedre sig på nogle områder af livet – eller at komme videre i det. På grund af deres sindslidelser har de tidligere taget og tager

måske stadig beslutninger om deres liv, som de selv er kede af, eller som går ud over andre. Derfor mener mange af beboerne på de socialpsykiatriske botilbud, at de har brug for en vis styring i livet. Styringen opleves dog som overvældende og matcher eller fremmer ikke nødvendigvis beboernes egne ønsker. Ingen af dem ønsker umiddelbart at flytte til mere selvstændige boliger. Deres behov for udvikling handler dels om at opleve personlig fremgang og dels om at bidrage til velfærdssamfundet for at kunne føle sig som en del af det.

Konklusion

Igennem artiklen har vi vist, hvordan behandlingspsykiatrien og socialpsykiatrien i dag har øget fokus på forandringspotentialer hos alvorligt psykisk syge mennesker. Vi medgiver, at det er vigtigt, at disse mennesker ikke fastholdes i en kronisk sygerolle, som tilfældet var tidligere, men vores analyse viser, at det nye fokus på dynamik og forandring risikerer at blive lige så dominerende og problematisk for de berørte personer, som den kroniske sygerolle har været tidligere. Visse menneskers behov for stabilitet og stilstand respekteres ikke, men gøres til en del af de problemer, der skal løses (se også Corin 1990).

Sindslidendes ønsker om stabilitet risikerer at blive tilsidesat til fordel for præference for en særlig slags dynamisk udvikling. Sindslidelser er karakteriseret ved uforudsigelighed, og mennesker med psykisk sygdom oplever dermed i forvejen så rigelig dynamik og ønsker derfor stabilitet og – som eksemplet med Thomas Jensen viser – stilstand. Når systemet ønsker, at sindslidende skal udvikle sig, og derfor iværksætter talrige initiativer hertil, er der tale om en ganske bestemt form for bureaukratisk praksis.

Tidligere var visse grupper af velfærdsstatens borgere, heriblandt de sindslidende, ikke på samme måde omfattet af ønsket om forandring og forbedring. Dette er ikke længere tilfældet, da selv mennesker, som lever på kanten af samfundet, og hvis væren i verden er fundamental anderledes end andre menneskers, i dag bliver mødt med normalsamfundets krav om forandringsparathed. Hvis vi analytisk skal forstå de udfordringer, som netop disse mennesker, der tidligere i højere grad var ekskluderet (på ondt, men måske også på godt?), har, bliver spændingsfeltet mellem stabilitet og dynamik relevant. Det er nok ikke gældende for hele samfundet, men er relevant for gruppen af mennesker, der af forskellige grunde marginaliseres – en gruppe, der vokser sig større, i takt med at definitionen af normalitet i højere grad i dag er karakteriseret ved dynamik og udvikling. Velfærdsstaten har altid tilstræbt at bevæge sig mod bedre tilstande og dermed været karakteriseret af dynamik og udvikling, med det hovedformål at skabe en

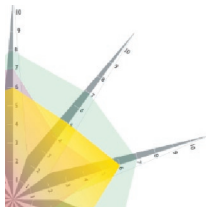
form for stabilitet. Der er således sket en forskydning af mål og middel – dynamik er gået fra at være et middel til at skabe stabilitet til at være målet i sig selv.

På baggrund af vores analyse vil vi pege på, at begrebsparret dynamik-stabilitet fremover vil være vigtigt i analysen af de sociale og behandlingsmæssige tilbud i velfærdsstaten, og at det dermed bliver centralt at undersøge, hvordan man gennem forskellige teknikker forsøger at fortælle behandlere og beboere/patienter, at der skal ske forandring – og hvordan disse grupper forsøger at håndtere disse krav i praksis?

Søgeord: psykiatri, socialt arbejde, velfærdssamfund, udvikling, stabilitet, dynamik, den biopolitiske krop

Noter

1. Integreret behandling betyder i denne sammenhæng, at der foregår en samtidig behandling af personens misbrug og psykiske sygdom.
2. Navnet er et pseudonym.
3. Af hensyn til anonymisering vil Peter være pseudonymet for alle medlemmerne af arbejdsgruppen.
4. Socialarbejderen refererer til den pædagogiske handleplan, som ligeledes måler beboeren på en række parametre inden for nogle fastsatte bureaukratiske og sundhedsmæssige hensyn, fx personlig hygiejne, beskæftigelse, bolig etc. Handleplanen skal opdateres hver fjerde måned, og det er i praksis vanskeligt for socialarbejderne at nå det, da opdateringen ofte foregår over en længere periode på grund af beboernes sindslidelse. De magter ofte ikke at tale om sig selv i så lang tid, som det kræves af dem i handleplanen.
5. Et visuelt billede af forandringskompasset.

På hver tak i stjernen er der ti tal, som beboeren skal scores på. Når man er blevet scoret på alle ti parametre (takker), vil der danne sig en stjerne, som (potentielt) ændrer sig, hver gang man bliver scoret.

Litteratur

Brandt, Preben
2004 Socialpsykiatri. Psykiatri på humanistisk grundlag. København: Munksgaard Danmark.

- Corin, Ellen E.
1990 Facts and Meaning in Psychiatry. An Anthropological Approach to the Life Worlds of Schizophrenics. *Culture, Medicine and Psychiatry* 14(2):153-88.
- Foucault, Michel
1988a [1965] *Madness & Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason.* New York: Vintage Books.
1988b Technologies of the Self. In: L.H. Martin, H. Gutman & P.H. Hutton (eds): *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault.* Pp. 16-49. Amherst: The University of Massachusetts Press.
2000 The Subject and Power. In: J.D. Faubion (ed.): *Power. Essential Work of Foucault 1954-84.* Vol. 3. Pp. 326-48. New York: The New Press.
- Grünenberg, Kristina & Katrine Schepelehn Johansen
2013 Passende og upassende relationer: familien som ideal i socialt arbejde. I: H.O. Mogensen & K.F. Olwig (red.): *Familie og slægtskab – antropologiske perspektiver.* Side 189-206. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hammen, Ida
2006 Sagsbehandlerens kompetencer og arbejdsevnetoden. *Uden for Nummer 13:* 16-35.
- Johansen, Katrine Schlepelern
2009 Et antropologisk blik på psykiatrisk sygdomsforståelse. Sociale og kulturelle aspekter af en sygdomsmodel for skizofreni. *Tidsskriftet Antropologi* 58:85-106.
- Københavns Kommune
2008 Plan for Københavns Kommunes socialpsykiatri 2009-2012. Socialforvaltningen. København: Københavns Kommune.
- Lipsky, Michael
2010 [1980] Introduction. I: M. Lipsky: *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services.* Pp. 2-27. New York: Russell Sage Foundation.
- Mosse, David
2004 Is Good Policy Unimplementable? Reflections on the Ethnography of Aid Policy and Practice. *Development and Change* 35(4):639-71.
- Møller, Julie Rahbæk
2013 Galskabens Bureaucrati. En antropologisk analyse af diskrepansen mellem idealer og betingelser i Socialforvaltningen i Københavns Kommune. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Pedersen, Ove K.
2011 Fra velfærdsstat til konkurrencestat. I: O.K. Pedersen: *Konkurrencestaten.* Side 11-42. København: Hans Reitzels Forlag
- Petersen, Anders & Rasmus Willig
2004 Work and Recognition Reviewing New Forms of Pathological Developments. *Acta Sociologica* 47(4):338-50.
- Rose, Nikolas
2001 Biopolitics in the Twenty First Century. Notes for a Research Agenda. *Scandinavian Journal of Social Theory* 2(3):25-44.
2003 Neurochemical Selves. *Society* 41(1):46-59.

- Rose, Nikolas & Carlos Nova
2005 Biological Citizenship. In: A. Ong & S.J. Collier (eds): Global Assemblages. Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems. Pp. 439-63. Hoboken: Blackwell Publishing.
- Siiger, Charlotte
2009 Politik og praksis i hverdagen. En antropologisk undersøgelse af intentioner og pragmatik i det sociale arbejde på boformer for hjemløse. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Strathern, Marilyn
2000 The Tyranny of Transparency. British Educational Research Journal 26(3):309-21.
- Vike, Halvard, Runar Bakken, Arne Brinchmann, Heidi Haukelien & Randi Kroken
2007 [2002] Introduksjon. Velferdsstaten som mysterium. I: H. Vike, R. Bakken, A. Brinchmann, H. Haukelien og R. Kroken (red.): Maktens samvittighed. Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten. Side 10-21. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Vohnsen, Nina Holm
2011 Absurdity and the Sensible Decision. Ph.d.-afhandling. Aarhus: Afdeling for Antropologi og Etnografi, Aarhus Universitet.

Hjemmesider

- Den Offentlige Sundhedsportal
2015 www.sundhed.dk
- Psykiastrifonden
2015 <http://www.psykiastrifonden.dk/raad-viden/fakta-om-psykisk-sundhed.aspx>
- Københavns Kommune
2012 14 Samlet status for pejlemærker 2012. Socialforvaltningen. <http://subsite.kk.dk/PolitikOgIndflydelse/Moedemateriale/Socialudvalget/22-04-2013/935dc905-b777-43b0-9415-a9ae6766133a/999ed7ee-c181-483b-a736-25503c548dce.aspx>.

ENQUETE

VELFÆRDSEGOISTER?

SUSANNE HØJLUND

Jeg skulle selv medbringe Panodiler, stod der i brevet fra hospitalet. Og jeg måtte ikke tage hjem efter den ambulante operation uden at have en pårørende til at køre mig de mange kilometer. For operationen skulle foregå langt væk, på det hospital, hvor lige netop den slags ekspertise var samlet. Min mand var ikke hjemme, så en bekendt, der var på efterløn, trådte til. Og hvad skulle jeg have gjort uden? Med smerter og utilsigtet blødning og ingen i huset var hendes hjælp altafgørende. Kort tid efter stod jeg med en 85-årig mor på en skadestue en mørk og kold aften. Hun kunne ikke stå på sine ben efter et fald, var blevet undersøgt, men da der ikke var noget brækket, blev hun udskrevet. Udskrevet til sin lejlighed med trapper, hvor hun bor alene – kl. 23 om aftenen. Begge gange blev jeg lidt anfægtet: Jeg havde forventet noget andet – lidt mere omtanke, lidt mere hjælp, nogen, som lige gav sig tid til at sikre, at alt var OK. Jeg fik en fornemmelse af, at vores velfærdssamfund var ved at forandre sig, sikkerhedsnettet blevet mindre. I dag skal man selv tage hovedpuden med, når man skal føde, og man forventes at tage hjem to timer efter fødslen. Da jeg fødte, var jeg på en klinik, hvor der var forældreundervisning, mad og ammfællesskab en hel uge i træk og tilmed fri hovedpude. Det var dengang, man kunne studere, hvad man ville, og først afleverede speciale, når man var færdig. Hvad er der egentlig sket?

Det tog fart omkring 1987, hvor Margaret Thatcher udtalte de berømte ord: „There is no such thing as society.“ Der er staten og individet, fastslog hun. Der er ingen derude, man skal forvente, vil løse ens problemer – man må bare håbe, at man har familie eller naboer, som træder til. I Danmark fulgte Anders Fogh efter i 1993, da han i sin bog *Fra Socialstat til minimalstat* erklærede, at danskerne var blevet „statsslaver“, dvs. slaver af velfærdsstaten: „Slavenaturen har sat sig dybe spor i danskernes tankegang. Det frie menneske tænker: Hvad kan jeg selv gøre for at løse den og den opgave? Statsslaven tænker: Hvad kan staten gøre for at løse opgaven?“ skriver han i bogen. Han ønskede danskerne frisat fra socialstaten

(læs: velfærdsstaten) og i stedet motiveret af markedsøkonomien. Da han år senere blev statsminister, tog han fat på at opdrage borgerne til denne vision. Han sad blandt andet selv for bordenden af Globaliseringsrådet, som i 2005/06 holdt ti møder og udgav en lang række ideologiske skrifter, hvor ord som innovation, effektivisering, privatisering, konkurrenceevne, fremgang, vækst, fornyelse og global økonomi blev brugt igen og igen. Danskerne skulle lære at se sig selv som forbrugsborgere frem for velfærdsborgere. Historien derefter kender vi: „Fratanke-til-faktura“-sloganet, bonuskarakterer til de dygtige og de hurtige unge. Konkurrencestat, forbrugsideologi og enhver-er-sin-egen-lykkes smed.

Løbende har vi debatteret, hvorvidt det skattefinansierede sikkerhedsnet, vi kalder velfærd, påvirker menneskers virketrang. Bliver man passiv af at få dagpenge og førtidspension? Er SU en sovepude? Behøver vi uddele børnepenge til alt og alle? Bekymringen er, at velfærdsstaten producerer tryghedsnarkomaner, der kun er optaget af at få mest muligt ud af den fælles kasse. At folk glemmer at hjælpe sig selv og hinanden, når staten træder til i alle situationer. At for mange nyder uden at yde. Der følger nemlig en mistænkeliggørelse med, når velfærdsstaten skal tales ned: Robert er doven, efterlønnere er egoistiske, og SU er cafépenge. I konkurrencestaten er solidariteten truet og alle, der får penge fra den fælles kasse er under mistanke for at ville ødelægge det for de andre.

En ny gruppe er kommet i søgelyset i denne egoismeretorik: de unge, der hellere vil træne og drikke latte end at få børn. Knald for Danmark! Sådan hed et nyligt tv-program, der udstillede de fødedygtige som egoister, der prioriterer sig selv frem for at få familie. Og det går ud over velfærden, var budskabet. For befolkningspyramiden er blevet usund, der fødes for få børn, i politikersprog: for få skattebetalere. Målet er flest muligt ind i skattepuljen hurtigst muligt, og der skal de blive længst muligt. Og det går egentligt ret godt. Danmark er i top fem, både når det gælder kvinder på arbejdsmarkedet, ældre i arbejde og antal mennesker mellem 15 og 65 på arbejdsmarkedet. Som nævnt fylder danske kvinder godt i statistikken. Siden 1960 er deres andel af arbejdsstyrken fordoblet, og der er få steder i verden, hvor kvinder arbejder så meget uden for hjemmet. Kvinders deltagelse går så godt, at de nu for første gang i historien er højere uddannede end mænd. I 2013 havde 44 procent af de 35-årige kvinder fuldført en videregående uddannelse, mens det kun gjaldt 31 procent af mændene. I takt med denne udvikling er kvindens alder ved første barn steget, fra i 1960 at være 23 er den i 2014 lidt over 29. Imens er fødselstallet naturligt nok faldet.

Så de unge, som beskyldes for ikke at føde børn nok til staten, gør egentlig blot det, de er blevet bedt om. De er ramt af konkurrencestaten: De skal hele tiden skynde sig videre, ind på ungdomsuddannelse eller universitet, inden de fjumrer for meget, afslutte uddannelsen med lydlig fremdrift og til normeret tid,

få sig et arbejde, inden de er blevet langtidsledige. Den generation har travlt, rigtig travlt. Og den bliver hele tiden præsenteret for nye krav, nye deadlines, nye trusselscenarier. Egoisme eller bare de nye „statsslaver“?

Hvis man går bag om politik, retorik, staten og de store linjer og i stedet ser på, hvad folk faktisk gør, er de sjældent så egoistiske, som de fremstilles i medierne. Langt de fleste arbejdsløse vil gerne arbejde – og nej, efterlønnere går ikke nødvendigvis på efterløn for at spille golf i Syden og komme væk fra deres børn. Rigtig mange gør det faktisk for at hjælpe dem. Jeg kender mennesker, der er gået på efterløn for at kunne træde til i de voksne børns travle liv og for at kunne tage sig af børnebørnene ved sygdom. Jeg kender efterlønnere, der har valgt at overlade arbejdspladsen til en anden for at hjælpe med pasning af en handicappet søn, og bedsteforældre, der vælger at flytte tættere på børnene for at kunne være der, når det gælder, for at kunne give tid til dem, der har for lidt af den, hjælpe den skilsmisseramte, den sorgramte eller den stressramte. Og som samtidig passer deres 80-årige forældre, køber ind og gør rent. Og jeg kender travle 60-årige, der både passer egen karriere og samtidig hjælper i begge ender af generationspyramiden. Og nej, det er ikke kun den nære familie, som danskerne er solidariske med. Der er et civilsamfund derude, der gerne vil hjælpe, både ved brandkatastrofer, oversvømmelser og flygtningestrømme.

Jeg savner en debat om de store ressourcer, der ligger imellem mennesker. En bevidsthed om generationernes betydning for hinanden, ikke kun som skattebetalere, men som omsorgsgivere. En mere positiv tilgang til velfærd som en kulturel, mellemmenneskelig værdi, en tilgang, hvor alder ikke betyder byrde, og hvor ekstra tid er en ressource, uanset om den er frivilligt opnået eller tvunget af arbejdsløshed. Vi lever nemlig ikke kun i en velfærdsstat og som del af en global markedsøkonomi. Vi er også mennesker i et samfund, hvor det ikke er pengene, men tiden, omsorgen, bekymringen, værdierne, der omfordeles. Velfærd handler om at fare vel gennem livet og kunne overkomme alle de sårbare situationer, man uvægerligt støder ind i – som nyfødt eller gammel, syg eller handicappet, stressramt eller arbejdsløs. Vi kan alle have brug for hjælp til at takle den midlertidige eller den permanente skrøbelighed og de situationer og overgange, hvor statens regelsæt eller den afmålte hjemmepleje ikke slår til.

Men inden vi overlader velfærdsscenen til de frivillige, efterløunnerne og bedsteforældrene, har vi brug for at stoppe op og reflektere. Vi har brug for analyser, der undersøger, hvad der sker med velfærdssamfundet, når staten forandrer sig, og solidaritet afløses af konkurrence og selvstændighedskultur. En diskussion af, hvordan den offentlige debat har konsekvenser, og hvad sker der med familiedrømmene, når konkurrencestat og fremdriftsreform både bliver økonomisk virkelighed og en del af selvforståelsen. Og ikke mindst en debat om,

hvem der hjælper dem, der ikke har bedsteforældre, søskende, naboer og gode venner, der kan træde til, når sygehusdøren er lukket. Hvilke nye former for ulighed bliver produceret? Vi trænger til at genoplive diskussionerne om forholdet mellem velfærdsstat, velfærdssamfund og marked. For de tre hænger sammen. Vi kan ikke nøjes med en stat og et marked – og ellers overlade alt det „bløde“ til privat initiativ. Vi har brug for en ny debat, der anerkender velfærd som en vigtig kulturel værdi, som genererer hjælpsomme og solidariske mennesker, ikke blot velfærdsegoister. En tænkning og en politik, der kan give rammer for velfærd. Rammer, der både kan tillade sygeplejersken frihed til dømmekraft – måske at kunne give lidt ekstra af sin tid, og muligheder for de mange, der gerne vil gøre en indsats for de andre uden nødvendigvis at blive trukket i dagpenge. Kort sagt politiske visioner, der kan få velfærdssamfundet til at blomstre. Så de unge får tid, lyst og mod til at få børn igen.

INTERNATIONALISERING OG ØKONOMISK ULIGHED PÅ VIDEREGÅENDE UDDANNELSER I DANMARK

LISANNE WILKEN OG METTE GINNERSKOV HANSEN

Debatten om velfærdssamfundets transformationer har i de senere år især handlet om overgang fra velfærdsstat til konkurrencestat. I Danmark har debatten haft omdrejningspunkt i politologen Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011), hvori han argumenterer for, at det danske velfærdssamfund er ved at ændre karakter og menneskesyn. Ifølge Pedersen er det ikke længere statens primære opgave at beskytte borgerne mod globaliseringens følgevirkninger eller at bistå deres udvikling til demokratiske medborgere (op.cit.197). I stedet skal borgerne medvirke til at sikre nationalstatens position i en stadig mere omfattende global konkurrence.

Uddannelsessystemet spiller en afgørende rolle i debatten om konkurrencestaten. I bogen beskæftiger Pedersen sig især med folkeskolen (op.cit.169ff.), mens andre forskere har fokuseret på universiteterne. Politologerne Lise Degn og Mads Sørensen (2015) har fx hævdet, at de seneste 25 års universitetsreformer har transformeret velfærdsstatens universiteter til konkurrencestatsuniversiteter (op.cit.940). Der er næppe tvivl om, at de senere års universitetsreformer og den massive internationalisering af forskning og undervisning kan forstås som kernestrategier, der skal forbedre Danmarks position i den internationale konkurrence. Danske universiteter kan imidlertid ikke kun forstås som konkurrencestatsuniversiteter. De er stadigvæk også velfærdsstatens skattefinansierede uddannelsesinstitutioner, der udbyder gratis uddannelse til nationalstatens borgere – samt til studerende fra EU og EØS. Det danske universitetsfelt fremstår derfor som en arena, hvor forskellige fællesskabsforståelser og samfundsvisioner mødes og brydes. Nogle af brudfladerne træder frem, når man ser på de studerendes uddannelsesøkonomiske vilkår. Hvor man med velfærdsstaten forsøgte at udviske betydningen af økonomisk ulighed i adgangen til videregående uddannelser, blandt andet ved at yde studiestøtte i tillæg til den gratis uddannelse (Thomsen et al. 2013), bevirker internationaliseringen og forsøgene på at udvikle konkurrencestatsuniversiteter, at studerende ved danske

universiteter i dag har meget forskellige uddannelsesøkonomiske vilkår. Nogle kan studere gratis, andre skal betale. Nogle får stipendier, andre skal selv skaffe midler til at dække deres leveomkostninger.

I denne artikel undersøger vi, hvordan studerende på internationale uddannelser ved et dansk universitet fortolker de økonomiske vilkår, de møder i deres dagligdag. Vi undersøger, hvordan fortolkninger af økonomiske forskelle indgår i symbolske grænsedragninger mellem forskellige studentergrupperinger. Vi indleder artiklen med et afsnit om den undersøgelse, der ligger til grund for diskussionerne i artiklen. Dernæst følger et om Danmark som studiedestination for internationale studerende¹ og et om studieøkonomiske forhold. Endelig giver vi tre eksempler på, hvordan internationale studerende reflekterer over økonomisk ulighed, og hvordan de i den forbindelse trækker grænser mellem sig selv og andre. Vi slutter med en kort diskussion af, hvordan danske studerende forstår de ændrede studieøkonomiske vilkår, de møder på internationale uddannelser.

Undersøgelsen

Diskussionerne i artiklen er baseret på empiri indsamlet under et feltarbejde blandt studerende på internationale kandidatuddannelser på Aarhus Universitet fra september 2012 til november 2014. Feltarbejdet indgår i et større projekt, der undersøger, hvordan internationalisering forandrer feltet for videregående uddannelse i Danmark.² Projektet undersøger på den ene side, hvem de studerende er, der kommer til Danmark for at studere (Wilken 2013; Wilken & Hansen, forthcoming). På den anden side bidrager det til forståelsen af, hvordan internationalisering praktiseres, og hvad det betyder for undervisningsformer, curriculum, sprogpraksis, interaktionsformer, vidensanerkendelse og sociale relationer. Projektet bidrager til den voksende antropologiske og samfundsvidenskabelige forskning i uddannelsesinternationalisering i Danmark (fx Thøgersen & Sybrandt 2015; Valentin 2014; Wright 2012).

Feltarbejdet har involveret forskellige dataindsamlingsmetoder: Vi har foretaget observationer i undervisningslokaler, deltaget i sociale aktiviteter, været med studerende på arbejde og biblioteker og besøgt nogle af dem i deres hjemlande. Hen over de godt to år, feltarbejdet varede, foretog vi desuden 85 løst strukturerede interviews af en-to timers varighed samt fire gruppeinterviews af tre-fire timers varighed. Vi har interviewet både danske og internationale studerende, og nogle studerende er blevet interviewet flere gange.

De etnografiske dataindsamlingsmetoder er blevet suppleret med en spørgeskemaundersøgelse med deltagelse af 376 studerende på otte internationale kandidatuddannelser, 197 danske og 179 internationale. Spørgeskemaundersøgel-

sen muliggør en mere systematisk kortlægning af forskelle og ligheder mellem studerende inden for og på tværs af uddannelser, end den man kan foretage gennem interviews og deltagerobservation (se Wilken & Hansen, forthcoming).

De forskellige datatyper bidrager til analysen på forskellige måder. Vi bruger fx spørgeskemaundersøgelsen som afsæt for en forståelse af de mobilitets- og uddannelsesstrategier, vi hører om i interviewene. Vi bruger interviewene til at få indsigt i, hvordan de studerende fortolker deres liv som studerende på internationale uddannelser i Danmark, og hvilke forskelle, de mener, gør en forskel (Bateson 1972). Data fra deltagerobservationen har givet os indsigt i emner, det kan være svært at tale om i formelle interviewsituationer, fx følelser af ensomhed, håbløshed og skam. I denne artikel, som handler om, hvordan studerende taler om økonomi, sig selv og hinanden, trækker vi især på data fra interviews og deltagerobservation.

Danmark som studiedestination

Det er ikke nyt, at der er udenlandske studerende på danske universiteter. Siden efterkrigstiden har universiteterne deltaget i nordiske og transatlantiske samarbejder, som blandt andet har involveret studenterudveksling. De har også udbudt undervisning til studerende fra tredjeverdenslande (Barnett & Wu 1995; Nyborg 1996). Det er imidlertid først i begyndelsen af dette årtusinde efter underskrivelsen af Bolognaerklæringen, at en egentlig internationaliseringsproces er blevet indledt. De tidligere undervisnings- og forskningsministre Ulla Tørnæs og Helge Sander fremlagde i 2004 en plan for internationalisering af forsknings- og uddannelsesområdet (Undervisningsministeriet 2004). I Sanders ministertid påbegyndtes en række institutionssammenlægninger, som skulle gøre danske universiteter mere konkurrencedygtige. Samtidig tilskyndede man undervisning på engelsk for at tiltrække studerende fra udlandet, ligesom man arbejdede på at få danske universiteter placeret på internationale ranglister (Mycklebust 2009).

Efter ti år med internationalisering og med adskillige danske universiteter placeret i top 100 og 200 på internationale ranglister er Danmark fortsat en forholdsvis lille studiedestination. Selv om der skete en fordobling i antallet af internationale studerende på universiteterne mellem 2005 og 2011 fra knap 5.000 til godt 12.000 (Danmarks Statistik 2013:30), er det ifølge UNESCO (2015) kun 0,6 procent af verdens internationalt mobile studerende, der kommer til Danmark. Som studiedestination ligger Danmark hermed lidt over lande som Finland, Norge, Portugal og Rumænien, som alle modtager 0,5 procent, lidt under Sverige, som modtager 0,8 procent og langt under Tyskland (5,9 procent), Frankrig (7,7 procent), Storbritannien (12,2 procent) og USA (21,1 procent) (ibid.).

Majoriteten af de internationale studerende i Danmark kommer fra nabolandene Island, Norge, Sverige og Tyskland. I de senere år har der været en vækst i antallet af studerende fra de nyere østeuropæiske EU-medlemsstater, mens antallet af studerende fra det „gamle“ EU, fra Asien, Oceanien, Amerika og Afrika er mere beskedent. Som det fremgår af figur 1 nedenfor, er det kun i meget få lande, at Danmark er den foretrukne studiedestination for udrejsende studerende. Det er især i de nordiske lande og Baltikum, at Danmark er en populær destination. Flertallet af de udrejsende studerende i Europa foretrækker store lande som Storbritannien og Tyskland.

De ti lande, der sender flest studerende til Danmark	Danmarks placering på listen over destinationslande i de ti største afsenderlande	Topdestinationen for studerende i de ti lande, der sender flest studerende til Danmark	Anden mest almindelige destination for studerende i de ti lande, der sender flest studerende til Danmark
Norge (3.581)	2	UK	Danmark
Tyskland (3.245)	7	Østrig	Holland
Sverige (2.506)	3	USA	UK
Rumænien (2.016)	6	UK	Italien
Litauen (1.716)	2	UK	Danmark
Kina (1.204)	23	USA	Japan
Island (1.187)	1	Danmark	USA
Bulgarien (1.115)	8	Tyskland	UK
Polen (1.094)	7	Tyskland	UK
Letland (823)	2	UK	Danmark

Figur 1. Foretrukne studiedestinationer i de lande, som sender flest studerende til Danmark.³

Vores undersøgelse er foregået på Aarhus Universitet, fordi universitetet siden 2005 har ført en meget ambitiøs internationaliseringspolitik med det formål at „markere universitetet som et ledende og synligt internationalt universitet“ (Aarhus Universitet 2009:2, 4). Fra 2007 til 2013 voksede antallet af internationale fuldtidsstuderende på Aarhus Universitet fra 1.254 til 2.640 (Undervisningsministeriet 2013:23, 2014:36). I 2012, hvor undersøgelsen startede, blev 62 af universitetets 117 kandidatuddannelser udbudt på engelsk, de fleste på de samfundsvidenskabelige og humanistiske fakulteter.

Fokus på økonomi

Danmark er et af de få lande i verden, hvor videregående uddannelse finansieres over skatterne, og hvor alle studerende under visse betingelser kan få studiestøtte (Thomsen et al. 2013). Formålet med SU er at „sikre, at det ikke er økonomien, men de unges evner og interesser, der er afgørende for, hvorvidt“ de uddanner sig, og at sikre, at „de studerendes erhvervsarbejde begrænses i et omfang, som ikke væsentligt går ud over studierne“ (Globaliseringsrådet 2005). I starten udgjorde SU et ret beskedent beløb, men ordningen har udviklet sig til det, der i dag betegnes som den mest generøse studiestøtteordning i Europa (EU-Kommissionen 2014/2015).

Frem til 2006 kunne alle studerende, uanset hvor de kom fra, nyde godt af skattefinansieret videregående uddannelse. I 2006 indførtes studieafgift for studerende fra lande uden for EU/EØS. Disse studerende skal således enten betale afgift eller have tildelt et stipendium. Studieafgiften er mellem 45.000 og 90.000 kr. pr. årsværk, afhængigt af uddannelse. Studerende fra EU/EØS betaler ikke studieafgift, fordi de ifølge en EU-dom fra 1985 er omfattet af princippet om ikke-diskrimination på grund af nationalitet (TFEU 2008). Frem til 2013 omfattede tolkningen af dette princip ikke SU, men i 2013 fastslog EU-Domstolen, at studerende fra EU/EØS kan være SU-berettigede, såfremt de opfylder et krav om at være vandrende arbejdstagere.⁴ Internationalisering (og europæisering) medfører således en tiltagende kompleks økonomisk forskellighed blandt studerende på danske universiteter. På den baggrund er det interessant at undersøge, hvordan studerende fortolker de økonomiske forskelle.

Symbolske grænser

For at undersøge dette tager vi inspiration fra Michèle Lamonts (Lamont et al. 2002, 2014) og Andrew Sayers (2005) arbejde med symbolske og moralbaserede grænser (se også Gullestad 1986). Sayer definerer symbolske grænser som de måder, hvorpå sociale aktører „skelner sig selv fra andre med reference til moralbaserede forskelle, hvor de påberåber sig visse dyder, som de hævder andre mangler“ (Sayers 2005:952), mens Lamont og Mólnar bemærker, at symbolsk grænsedragning indgår i „kampen om at definere virkeligheden“ (Lamont & Mólnar 2002:168). Begrebet er i familie med Bourdieus begreb om klassifikationskampe (Bourdieu 1984), men angår især de grænser, der markeres af mennesker, der er placeret lavt i sociale og økonomiske hierarkier. Ifølge Sayer og Lamont vil disse være mere tilbøjelige til at påberåbe sig moralske dyder som modsætning til den økonomiske overlegenhed og højere status, de oplever, at andre har.

Studiet af symbolske grænsedragingsprocesser undersøger informanternes beskrivelser af andres handlinger, holdninger og adfærd. I grænsedragingsprocessen udskilles forestillede fællesskaber, der antages at have en række karakteristika og adfærdsmønstre til fælles (Lamont 2014:814ff.). De forestillede fællesskaber har ikke nødvendigvis en essentiel eksistens.

I analysen tager vi også inspiration fra Bourdieus begreb om „lidelse“. Bourdieu introducerer begrebet i sin analyse af livsforholdene for de allerfattigste medlemmer af subproletariatet i det senkoloniale Algeriet. Lidelse relateres ikke alene til de elendige økonomiske forhold, som mennesker på samfundets bund har, men også til social fattigdom, det vil sige manglen på sociale relationer (Bourdieu et al. 1963:307-08, 366). I Bourdieus forskning i Frankrig bliver lidelsesbegrebet til et begreb om social lidelse (Bourdieu et al. 1999), som betegner den elendighed, marginaliserede mennesker kan opleve, når de ikke kan finde vej ud af det, der opleves som en håbløs livssituation. Social lidelse opstår, når man fanges mellem forventninger og erfaringer, uden at man kan regne ud, hvordan man ændrer på tingene. Der er således tale om et „double bind“ (Bourdieu 1999:507ff.), hvor ens forventninger er ude af trit med den virkelighed, man møder, og hvor man ikke formår at bringe virkeligheden i trit med forventningerne (op.cit.507-13). Vi bruger begreberne social lidelse og double bind til at forstå de situationer, som nogle internationale studerende havner i, når deres forventninger til livet som studerende er ude af trit med den virkelighed, de møder i Danmark.

Betalingsstuderende

Da man i 2006 indførte studieafgift for ikke-europæiske studerende på videregående uddannelser i Danmark, var formålet at beskytte velfærdssamfundet ved at regulere adgangen til de skattefinansierede uddannelser (Oxford Research 2012) uden at svække universiteternes muligheder i den internationale vidensøkonomi. Studieafgiftsordningen blev således fulgt af en stipendieordning, så universiteterne kunne rekruttere særlig talentfulde internationale studerende. Studerende, som ikke opnår stipendier, har mulighed for at blive indskrevet som betalingsstuderende. Antallet af betalingsstuderende på danske universiteter er ret beskedent. Et studie publiceret i 2012 viste, at ud af 3.764 internationale ikke-EU/EØS-studerende, der studerede i Danmark, var der 743 (20 procent), som betalte afgift (ibid). På Aarhus Universitet var der i 2012 125 studerende, der betalte studieafgift (Undervisningsministeriet 2014:37). I vores sample er der 23. I det første eksempel undersøger vi, hvordan betalingsstuderende taler om studieafgiften, og hvordan de markerer grænser mellem sig selv og forskellige grupper af andre med afsæt i refleksioner over økonomi.

De fleste af de betalingsstuderende, vi har talt med, kommer fra lande, hvor studieafgift er almindelig. Før de kom til Danmark, har de sjældent overvejet, at det kunne være usædvanligt. For mange er mødet med den danske uddannelsesøkonomiske virkelighed derfor overraskende. En del af dem fremhæver, at det er den omvendte verden i forhold til det, de kender hjemmefra, når mindretallet betaler, og flertallet får uddannelsen gratis. Peter,⁵ en af vores nordamerikanske informanter, forklarede:

En af de ting, jeg har lagt mærke til, især med hensyn til at studere her, er, at man går til uddannelsessystemet på en helt anden måde end hjemme. Og forstår du, jeg er ret vant til at betale for min uddannelse. Så det er meget ... det er ... du ved, jeg tænker ikke nødvendigvis over det hver dag, men det er meget underligt at sidde i et klasseværelse og vide, at de her mennesker, de ikke bare ikke betaler, men de får SU, og jeg var nødt til at tage et lån for at finansiere det.

Betalingsstuderende bemærker ofte, at de går fra at tilhøre de „normale“ eller „almindelige“ studerende derhjemme til at tilhøre et mindretal i Danmark. De bliver hele tiden mindet om, at de skiller sig ud, dels fordi det er særligt at betale, og dels fordi økonomisnak fylder meget på internationale uddannelser. Ada, en asiatisk informant, fortalte:

Det er som om, at hver gang du møder en dansker for første gang, taler de om det: 'Jeg får [...] de her penge fra regeringen, og hvordan overlever du overhovedet? Har du et stipendium eller noget?' Så spørgsmålet om penge dukker altid op.

Betalingsstuderende sammenligner indimellem danske studerendes privilegerede forhold med forholdene for studerende der, hvor de kommer fra. I den forbindelse fremhæves det ofte, at danske studerende lægger mere vægt på fest end på studier, at de er mere afslappede end ambitiøse, og at det faglige niveau er lavere, end man kunne forvente i et land, der investerer så meget i uddannelse. En (anden) asiatisk studerende, Bill, sagde:

Det akademiske niveau er ... hm... jeg vil ikke sige lavt, men jeg vil heller ikke sige højt. Det er godt nok [...], men det kunne have været bedre. [...]. For de [danske studerende] har så gode muligheder [...], og når jeg sammenligner med [niveauet hjemme], vil jeg sige, at deres niveau burde være et helt andet sted. Det er godt, men det kunne være meget bedre.

De betalingsstuderende, vi har talt med, foretager mange moralbaserede distinktioner mellem sig selv og danske studerende. Om de danske studerende siges fx: „Deres faglige niveau burde være højere“, „de fester mere, end de studerer“, „de er ikke så seriøse“ osv., mens de betalingsstuderende ofte beskriver sig selv som

flittige, seriøse og dedikerede. De termer, de anvender i klassifikationen af sig selv, er ikke bare modsætninger til dem, de bruger om de danske studerende. De er også normative betegnelser. Andrew Sayer (2005:952) har argumenteret for, at moralsk overlegenhed ofte hævdes, ved at man påberåber sig karakteristika, der repræsenterer normer. Moralsk overlegenhed kan således hævdes, ved at man påberåber sig det, som alle burde leve op til.

Betalingsstuderende differentierer ikke bare sig selv fra danske studerende, men også fra internationale studerende, der har fået tildelt stipendier. I interviewene spekulerer flere betalingsstuderende over, hvorfor de ikke har fået et stipendium, når flere af deres studiekammerater har. Det fremgår fx af nedenstående citat fra et interview med Andrés, en latinamerikansk informant:

Jeg kender så mange [...], som ikke betaler for deres studier. Og nogle gange tænker jeg, hvad mon der gik galt, da jeg ansøgte? Jeg fik ikke et stipendium, heller ikke selv om jeg klarer mig rigtig godt. Mine undervisere er tilfredse med mit arbejde [...]. Men jeg ser andre, som faktisk ikke er helt fokuserede på deres studier – de kom bare [til Aarhus], fordi de fik [...] stipendiet.

Flere betalingsstuderende fremhæver deres egen flid og seriøsitet i forhold til de medstuderende, der angiveligt kun er i Danmark, fordi de har fået et stipendium netop her, og som altså i højere grad er gået efter stipendiet end efter uddannelsen. Også her trækkes en symbolsk grænse, der differentierer mellem flittige og fokuserede studerende, som har valgt uddannelsen, til trods for at de skal betale, og mindre fokuserede studerende, som får samme uddannelse forærende uden at yde noget til gengæld.

Det fremgår af interviewene, at en del af de betalingsstuderende ikke helt forstår, hvordan stipendietildeling på Aarhus Universitet foregår. En del af dem giver eksempelvis udtryk for, at de troede, at de kunne gøre sig fortjent til stipendier, hvis de præsterede godt. Andre tror, at det er muligt at opnå et sponsorat fra en virksomhed, hvis de får gode karakterer. De orienterer sig således mod andre studieøkonomiske vilkår end dem, de møder i Danmark, og de har svært ved at kommunikere deres forventninger og frustrationer til studievejledere og internationaliseringsmedarbejdere. Nogle af dem fortolker de studieøkonomiske vilkår som bevidst eksklusion af netop deres gruppe, hvilket illustreres i følgende citat fra et interview med John, en afrikansk studerende:

Jeg har det virkelig dårligt, fordi det er gået op for mig, at europæeren holder afrikaneren væk fra uddannelse, fordi afgifter forhindrer de folk, som har evnerne eller kvalifikationerne [...], men som ikke har penge, fra at studere [...]. Jeg har det dårligt, fordi jeg ikke har nogen penge, jeg har ikke noget stipendium, men hvis jeg nu kunne få nogle penge, så kunne jeg købe en computer, og jeg kunne

sidde i mit hjem og studere [...]. Så jeg ved ikke, hvad jeg skal gøre efter det første semester, hvis jeg nu ikke kan betale. Jeg ved ikke, hvad jeg så skal gøre.

Som flere andre betalingsstuderende bliver John, som vi vender tilbage til i et senere afsnit, først bevidst om de forskellige økonomiske vilkår efter ankomsten til Aarhus. Også han foretager en moralsk distinktion mellem studerende som ham selv, der har kvalifikationerne, og andre studerende, der får uddannelsen gratis. John fortolker det som diskrimination af afrikanske studerende. For ham handler det om, at *europæeren* (igen) behandler *afrikaneren* dårligt. Ligesom det gælder for andre studerende fra tidligere europæiske kolonier, forstås Danmark først og fremmest som et stykke Europa, og den distinktion, han laver, skiller Afrika fra Europa og ikke kun fra Danmark.

Velfærdsdrømme

Siden internationaliseringen for alvor tog fart i midten af 00'erne, er der især sket en vækst i antallet af studerende fra EU's syd- og østeuropæiske medlemsstater på danske universiteter. Studerende fra EU er anderledes stillet end betalings- og stipendiestuderende, fordi de har ret til at studere, og fordi de under visse betingelser kan opnå at få SU. I dette afsnit undersøger vi, hvordan de taler om deres studieøkonomiske situation, og hvordan de i den forbindelse markerer grænser til danske studerende. I vores sample er der 79 studerende fra EU.⁶ Af disse kommer 50 fra syd- og østlige medlemsstater, og det er især dem, vi fokuserer på. De syd- og østeuropæiske studerende udgør ikke en gruppe i sig selv. Men når vi ser på deres sociale baggrund og den måde, hvorpå de taler om deres erfaringer i Danmark, giver det mening at se på dem samlet. Vi starter med en kort redegørelse for, hvorfor disse studerende har valgt at komme til Danmark. Herefter ser vi nærmere på, hvordan de taler om sig selv i relation til andre, og hvordan der i den forbindelse fremkommer symbolske grænser og morallhierarkier.

Studerende fra Syd- og Østeuropa rejser i disse år mod nord og vest i håbet om at undslippe det, de betragter som håbløse fremtidsudsigter hjemme. De fleste rejser til Storbritannien, Tyskland, Frankrig og Østrig (Lastun & Banciu 2014). Af vores empiri fremgår det, at Danmark og de øvrige nordiske lande især bliver valgt af studerende, der ikke har råd til at betale den studieafgift, der opkræves de fleste andre steder, og som typisk også er tiltrukket af det danske (eller nordiske) velfærdssamfund. Begge dele fremgår af følgende citat fra et interview med Sally, en af vores sydeuropæiske informanter:

Mit budget er stramt, så jeg kan ikke tage til England, du ved, det er virkelig dyrt at studere der. [Men] som europæisk person skal jeg ikke betale studieafgift i

Skandinavien, så ... Og jeg var virkelig tiltrukket af de skandinaviske lande [...]. Man hører så meget godt om [dem], fx ligestilling mellem mænd og kvinder, det er bedre her end i mange andre lande. Og fx økologi. I går mere op i økologi [...]. Jeg havde hørt, at uddannelsessystemet er virkelig godt i Skandinavien, så [jeg søgte ind i Danmark og Norge].

Kombinationen af internationale uddannelser på engelsk, afgiftsfri universiteter placeret højt på internationale ranglister, velfærd og et land befolket af „de lykkeligste mennesker i verden“ har fået Danmark til at fremstå som en attraktiv uddannelsesdestination for disse studerende (se også Wilken & Hansen, forthcoming). De afgiftsfri universiteter giver også mulighed for at blive uafhængig af forældre. Som Maria, en af vores østeuropæiske informanter, eksempelvis forklarede:

Jeg besluttede at tage til Danmark, for Danmark giver mig muligheden for at arbejde, hvilket betyder, at jeg kan forsørge mig selv og være uafhængig og studere samtidig. Så behøvede jeg ikke længere at være afhængig af mine forældres hjælp, og det er vigtigt for mig.

På mange måder ligner de EU-studerendes forhold dem, danske studerende har, i den forstand at for dem er uddannelserne gratis, og de har adgang til SU. Men der er også væsentlige forskelle. For eksempel skal de arbejde både for at overleve og for evt. at få SU. Disse forskelle er omdrejningspunkt for sammenligninger og konstruktioner af symbolske grænser og hierarkier.

I vores interaktion med EU-studerende især fra Østeuropa har snakken om studiejobs og overlevelse fyldt meget. De er næsten alle afhængige af at finde et job hurtigt efter ankomsten til Danmark, for ellers har de ikke mulighed for at blive. De fleste erfarer imidlertid, at det er svært at finde arbejde, når man ikke taler dansk og stort set ikke har erhvervs erfaring. Mange af disse studerende får sort arbejde og arbejder på vilkår, der er meget anderledes end dem, danske studerende har. Anna, en østeuropæisk studerende, forklarer:

Jeg havde to jobs i Aarhus, et var et rengøringsjob på et hotel, og på det hotel var der kun internationale studerende og internationale mennesker [...] fordi [...] ingen dansker nogensinde vil tage sådan et job [...], så kun bossen var dansk. Og alle arbejderne var internationale, fordi enhver ved, at ingen dansker nogensinde vil tage det job. [...] Jeg var også bartender i en klub, og der arbejdede også danskere, men danskerne fik løn på den normale måde betalt til deres bankkonto, og de betalte skat, men bossen gav os internationale penge i hånden ulovligt efter hvert skift.

Modsætningerne til danskere trækkes således klart op. Ikke bare nævnes det to gange, at danskere ikke ville finde sig i de forhold, internationale studerende

og migranter i almindelighed udsættes for, men der peges også på forskelle i arbejdsvilkårene. Danskere fremstilles som nogle, der har normalt arbejde, mens internationale studerende arbejder på ulovlige vilkår. Når det gælder økonomi, studiejobs og arbejdsvilkår, fremstår forskelle mellem danske og internationale studerende meget tydeligt. Danske studerendes sikkerhed ligger ifølge de syd- og østeuropæiske studerende, vi har talt med, i SU'en. Danske studerende kan tage det mere roligt. De kan gå til timer, deltage i studiegrupper og „passe deres privatliv“, som en østeuropæisk informant formulerede det. Der etableres således et socialt hierarki med danske studerende på toppen og østeuropæiske studerende i bunden. Samtidig etableres et moralsk hierarki, der vender omvendt. Ifølge mange af de østeuropæiske studerende, vi har talt med, sætter de danske studerende nemlig slet ikke pris på de gode forhold, de har. De fremstilles som socialt forkælede, og det fremhæves, at de ikke tager deres studier alvorligt. Lana fra Østeuropa formulerede det således:

Jeg tænker, at det har noget med det sociale system at gøre, at meningen er, at de studerende skal behandle deres studier som arbejde, og så bliver de betalt for det, og [...] det er en god idé, så længe de tager det alvorligt [...]. Men [...] jeg synes, at folk tager tingene for givet her, og at de ikke kæmper så meget.

Kampmetaforen anvendes ofte i distinktionen mellem danske og syd- og østeuropæiske studerende. De førstnævnte fremstilles som nogen, der får alting forærende uden kamp, mens de sidstnævnte fremstiller sig selv som nogen, der konstant må kæmpe for at overleve. Selv i beretninger fra dem, der har opnået SU, fungerer kampen som distinktionsmekanisme. Anna forklarer således:

Altså, jeg tror, at hvis du har denne form for psykisk pres i dit liv, tror jeg, at det er godt, for så er du virkelig nødt til at rejse dig og gøre noget. Så jeg tænker, at hvis jeg var kommet til Danmark med ti gange så mange penge, tror jeg ikke, at jeg ville have oplevet så meget, for så ville jeg bare sige til mig selv: 'O.k., jeg har penge. Ok, jeg finder ud af det.' Men i mit tilfælde var der pres, og når jeg tænker tilbage, synes jeg, at det var en god ting.

De syd- og østeuropæiske studerende, som det lykkes at få SU, fremstiller således perioden op til som en lidelsesperiode, der modner dem og efterfølgende gør dem til bedre og mere arbejdsomme studerende. De skal fortsat have erhvervsarbejde, ellers mister de SU. De opnår således aldrig den lethed, de forestiller sig, at danske studerende har. Men de opnår en tryghed, som også giver sig udslag i taknemmelighed. Anna fortsætter:

Det er klart, at jeg har måttet kæmpe mere end danske studerende [...]. Men jeg er stadig taknemmelig for, at jeg overhovedet kunne komme til landet, og at jeg

kunne forsøge at finde et job her. Og jeg klarede det, og jeg er taknemmelig for, at det danske uddannelsessystem har givet mig det samme beløb og den samme hjælp, som det giver danske studerende.

Knuste drømme

Det er ikke alle syd- og østeuropæiske studerende, der opnår SU. Mange af disse studerende forbliver i en økonomisk sårbar situation, og nogle af dem mister helt grebet. I dette afsnit giver vi nogle eksempler på studerende, for hvem livet i Danmark bliver ubærligt. Vi har fortsat især fokus på studerende fra Syd- og Østeuropa, men vi vender også tilbage til John, som vi introducerede i afsnittet om betalingsstuderende. Hans skæbne minder nemlig om den, vi møder blandt de mest marginaliserede syd- og østeuropæiske studerende. I dette afsnit supplerer vi begrebet symbolsk grænsedragning med Bourdieus begreber om social lidelse og double bind. Social lidelse refererer her til ensomhed og mangel på sociale relationer, mens double bind refererer til misforholdet mellem selvforståelse, forventninger og erfaringer.

En af de studerende, som i en lang periode af sit liv i Danmark har oplevet at være fanget i en situation, som lå fjernt fra det, han havde forestillet sig, før han rejste hertil, er Bogdan fra (Syd)Østeuropa. Bogdan havde et job som avisomdeler og arbejdede seks dage om ugen fra klokken to til klokken seks om morgenen. Han var altid træt og klagede over svimmelhed og kvalme. Da vi mødte ham, var han nærmest fuldstændig afkoblet det faglige og sociale liv på universitetet. Hans primære netværk bestod af andre avisomdelere, som næsten alle var ufaglærte immigranter. Bogdans sociale omgangskreds i Danmark stod i stærk kontrast til den omgangskreds, han havde haft hjemme, hvor han primært bevægede sig i litterære cirkler og blandt universitetsstuderende. Der opstod derfor en spænding mellem hans selvforståelse som intellektuel og den sociale position, han havde i Danmark. Han følte sig tynget af det, han beskrev som et „østeuropæisk stigma“, og som blandt andet manifesterede sig ved, at han oplevede, at de gange, han forsøgte at deltage i intellektuelle debatter, mistede folk interessen, når han nævnte sin nationalitet. Bogdan kom fra et land, der i Danmark entydigt klassificeres som *østeuropæisk*, men som hjemme forstås som en del af Sydeuropa. I interviewene benævnte han sin regionale identitet som *latinsk*. Han talte om sit latinske temperament, sin latinske følsomhed og sin lighed med studerende fra latinske lande. I sin analyse af symbolsk grænsarbejde mellem sociale klasser hævder Andrew Sayer (2005:953), at personer, som stigmatiseres af repræsentanter fra mere privilegerede grupper, ofte forsøger at opgradere deres sociale identitet, hvis der er fare for, at de ellers klassificeres som medlemmer af sociale grupper, de selv

foragter, og som i deres øjne rangerer lavere end dem. I de forestillede hierarkier, vi har fået beskrevet af studerende, rangerer østeuropæiske studerende i Danmark under latinske studerende, som rangerer under vesteuropæiske studerende. Hvis man kan undslippe kategorien østeuropæisk, befinder man sig således højere oppe i hierarkiet. Men østeuropæiske studerende, der opretholder livet gennem ufaglært arbejde, konfronteres også af hierarkier på arbejdsmarkedet. Og her er der, ifølge de beskrivelser, vi har fået, en glidende overgang mellem kategorien østeuropæer og kategorien roma, som er lavest i hierarkiet. For Bogdan opstår der således spændinger mellem hans egen selvforståelse og de klassifikationer, han mødes med som studerende, og især som ufaglært arbejder, som han har svært ved at håndtere. Han sagde: „Jeg kom til Danmark for at studere, og i stedet blev jeg arbejder. [Jeg blev østeuropæer]. Arbejdet har reddet mit liv, men det har også fucket det op.“

Bogdans historie er langt fra enestående. Under vores feltarbejde har vi mødt mange, især østeuropæiske, men også afrikanske studerende, som fortalte, at de var fuldkommen afskåret fra studenterlivet på universitetet. Nogle af dem forklarer den manglende deltagelse i studenterlivet med henvisning til de økonomiske og moralske kløfter, de oplever mellem danske studerende og dem selv, og som skaber en barriere, som er vanskelig at overskride. Maria forklarede eksempelvis:

Jeg tror, at det mest handler om, at du ved, at de er økonomisk sikre, at de aldrig skal kæmpe. Hver gang de løber tør for penge, kan de låne nogle af regeringen. De kan få et lån. Og det kan du ikke. Det kan skabe et problem i hovedet på dig, og du kan ikke komme over denne barriere. Du har et problem, og du kan ikke være sammen med dem, fordi du misunder dem [...]. Det er meget naturligt i min egen gruppe, i mit hjemland, at man ikke omgås folk, som er meget rigere, end man selv er.

Mens nogle studerende, som Maria, tager meget kontant afstand fra danske studerende, er der andre, der vender problemerne mere indad. Det gælder fx Paul, endnu en østeuropæisk studerende, der ganske vist var opmærksom på de danske studerendes privilegier, men som fokuserede mere på sin egen situation. Som han forklarede: „Jeg havde aldrig den der følelse af ‘åh, disse rolige danskere, måtte de være forbandet i al evighed’. Den følelse havde jeg aldrig. Jeg var skrækkelig, skrækkelig frustreret over min egen situation. Jeg var helt ude af den.“

Paul kom til Danmark med økonomisk støtte fra sine forældre, men også med bevidstheden om, at han skulle finde et job hurtigt, fordi hans forældre ikke rigtig havde råd til at støtte ham. Efter et halvt år holdt forældrene op med at sende penge, og han fik forskellige jobs, som både tog tid og energi. Hans karakterer faldt, og han begyndte at tvivle på, om det, han var i gang med, overhovedet var værd at bruge sit liv på. Han fortalte, at han følte sig fuldkommen drænet for energi:

Der kom en form for fysisk udmattelse, som førte til en dræning af følelser og motivation, og jeg begyndte at være ligeglad med mine studier. Da tredje semester startede, var jeg ligesom afkoblet fra det hele, og jeg fortalte mig selv, at den eneste grund til hele denne afkobling var den økonomiske fiasko.

For Paul havde det, han kalder „økonomisk fiasko“, høje omkostninger. Han blev ligeglad med sit studie, og han følte sig, som han selv sagde, „nærmest psykotisk“. Hans tanker kørte i ring, og han kunne ikke finde en løsning, der gav mening. Ligesom Bogdan oplever Paul, at hans selvforståelse som dygtig studerende kommer i karambolage med den virkelighed, han lever i. Han oplever også, at den pressede økonomiske situation forhindrer ham i at bringe virkeligheden i trit med sit selvbillede. Han valgte at tage hjem, og det lykkedes ham at færdiggøre uddannelsen hjemmefra. Efterfølgende har han fået et ph.d.-stipendium i et andet vesteuropæisk land.

Det er imidlertid ikke alle studerende, der kan tage hjem, hvis det brænder på. Det kunne John, som vi introducerede i forbindelse med eksemplet om studieafgift, således ikke. Som flere afrikanske betalingsstuderende, vi har talt med, var han sendt af sted af sin familie for at få en europæisk uddannelse og for at skabe en bedre fremtid for sine børn. John håbede, at en europæisk uddannelse ville føre til en social klasserejse for ham og hans familie, ligesom han håbede at kunne gøre en forskel for sit land. Han forklarede:

Jeg vil bringe den viden, jeg erhverver mig igennem min uddannelse, tilbage til mit hjemland, så jeg kan forandre landet, og så det kan udvikle sig. Hvor noget er galt, vil jeg implementere den viden, jeg fik fra europæerne. [...] Det er min drøm.

John forklarede, at hans familie havde sparet penge sammen til at betale for studieafgiften og den første tid i Danmark. Meningen var, at hans bror derefter skulle sende penge, indtil han fik et arbejde, et stipendium eller en sponsor. John er ikke den eneste afrikanske studerende, vi har mødt, som fortæller om denne studiefinansieringsform. For nogle lykkes det, men for John udviklede den europæiske drøm sig til et mareridt. Han fortalte, at broderen var kommet alvorligt til skade i et trafikuheld og alligevel ikke kunne sende penge, og at Danmark viste sig at være dyrere end forventet. Efter at studieafgiften var betalt, havde han ikke nok penge til at betale indskud til den bolig, som universitetet anviste ham, og han stod uden bolig. Han sov på sofaer rundt omkring hos andre afrikanske studerende, han mødte på universitetet, eller, når det ikke kunne lade sig gøre, på banegården eller gaden. Manglen på en bolig og hans efterhånden meget sparsomme midler betød, at han havde svært ved at følge undervisningen og endnu sværere ved at blive hørt og set af omgivelserne. Han forklarede, hvordan den ekstreme situation havde ført til en næsten total social marginalisering:

Faktisk har jeg ikke nogen ven, jeg har ikke noget rigtigt netværk her. [...] Når jeg ikke har et særligt stabilt liv, er det svært at finde venner. [...] Hvis jeg nu havde en lejlighed eller boede på et kollegium, kunne jeg have venner. Men lige nu har jeg ikke rigtig nogen, for hvis jeg møder nogen, og hvis jeg forklarer dem min situation, ser jeg nok ikke den person igen. [...] Aarhus er et stort sted. Jeg kan fx møde nogen på universitetet og forklare dem min situation, men så næste dag på universitetet ser jeg ikke den person igen, så er han gået et andet sted hen, måske har han timer, eller han er taget på arbejde, jeg ved det ikke.

De økonomiske vanskeligheder medførte, at John til sidst var nødt til at afbryde sin uddannelse. Men han kunne ikke rejse hjem, dertil var skammen over ikke at være lykkedes for stor. Vi tabte kontakten med ham kort tid efter, at han havde besluttet at opgive sin uddannelse.

Danske perspektiver

Det er ikke kun internationale studerende, der skal konfrontere en ny studieøkonomisk virkelighed, når de kommer til Danmark. Også danske studerende på internationale uddannelser får nye perspektiver på deres egne studieøkonomiske vilkår i mødet med de internationale studiekammerater. I dette sidste afsnit giver vi et par eksempler på, hvordan nogle af de danske studerende, vi har interviewet, reflekterer over deres egen og andres studieøkonomi. Den første reaktion, vi præsenterer, er i virkeligheden en slags ikke-reaktion, mens den anden repræsenterer en ahaoplevelse i mødet med andre vilkår. Med ikke-reaktion henviser vi til, at en del danske studerende ikke ser, at internationaliseringen har medført betydningsfulde forskelle. Det fremgår eksempelvis af følgende citat fra et interview med Per, en dansk studerende på en international uddannelse:

Selvfølgelig føler jeg mig ikke upriviligeret [over at få SU], men hvis det at føle sig privilegeret betyder, at jeg sådan tænker: 'Hold da kæft mand, jeg skulle da godt nok skamme mig, så heldig jeg er i forhold til folk derude i den virkelige verden', er det egentlig ikke sådan. Jeg synes ikke, det er urimeligt som sådan, at jeg får SU i forhold til dem, det er ikke på den måde. For jeg føler mig sgu lige så meget på røven som dem, der fx får penge hjemmefra. Det, kan man sige, er en anden finansieringsmodel, for mine forældre har jo ikke råd til at betale min uddannelse [...]. Men jo, i en forstand er det da lækkert at få SU, det kan jeg da godt se. Men jeg ved ikke, om jeg har haft den store sådan oplevelse af en forskel [...].

For Per, og for flere andre danske studerende, vi har talt med, introducerer internationaliseringen nye studieøkonomiske modeller, men det er ikke deres indtryk, at det gør en forskel for den enkelte studerende. Man får pengene forskellige steder fra, men man har nogenlunde samme vilkår.

Andre danske studerende er mere opmærksomme på de økonomiske forskelle og de konsekvenser, de kan have. Det gælder således Kristian:

Altså, især når jeg snakker med Peter, som ligesom tager et lån og skal betale det her lån af måske resten af sit liv, og det er jo mange, mange, mange tusinde kroner, han betaler for få lov til at studere her. Altså, hvor et privilegium det er at kunne få en gratis uddannelse og så tilmed at få uddannelsesstøtte. Og der virker det, som om der ikke er så mange [danske studerende], der har taget et aktivt valg og sagt, at det er det her, jeg vil med mit liv [...]. Man kan ligesom bare skøjte ind på uddannelsen, det kræver ingenting at komme ind, og man får masser af uddannelsesstøtte, og man kan bare sidde der og fise den af.

Kristian fortæller, at mødet med Peter og med andre studerende, der må kæmpe for at klare sig, har ændret hans eget syn på og indstilling til uddannelse. Han fortæller, at han selv har haft en lidt doven indstilling til uddannelse og nu har opdaget, at han var lige ved at forspilde en fantastisk mulighed ved ikke at tage uddannelsen alvorligt. Han fremstiller danske studerende som privilegerede, men dovne i modsætning til internationale studerende, som kæmper, fordi de har noget at kæmpe for.

Konklusion

De senere års internationalisering af de videregående uddannelser kan forstås som en strategi til at forbedre Danmarks position i den internationale konkurrence om viden, talent og innovation. Internationalisering har blandt andet til formål at tiltrække talentfulde udenlandske forskere og studerende og at få universiteterne positioneret højt på internationale ranglister. Degn og Sørensen (2015) foreslår, at internationalisering kan forstås som en strategi til udvikling af konkurrencestatsuniversiteter.

Internationaliseringen har imidlertid kun delvis brudt med velfærdsstatens uddannelsespolitik, som blandt andet indebærer gratis uddannelse og generøs studiestøtte. I dag har nationale borgere, borgere i de nordiske lande og EU-borgere alle adgang til velfærdsstatens gratis uddannelse og – under visse betingelser – den generøse studiestøtte. Studerende fra andre steder skal til gengæld betale studieafgift og dække egne leveomkostninger, medmindre de får tildelt et stipendium. Internationalisering har således medført en økonomisk differentiering blandt studerende på danske universiteter, og det er forståelser af denne økonomiske differentiering, vi har undersøgt i denne artikel.

I artiklen tager vi inspiration fra Michèle Lamonts og Andrew Sayers arbejde med symbolsk grænsedragning, som undersøger, hvordan mennesker placeret

forskellige steder i sociale og økonomiske hierarkier bruger moralbaserede argumenter, når de differentierer sig selv fra andre. Vi bruger begrebet til at undersøge, hvordan studerende på internationale uddannelser på Aarhus Universitet skaber mening i de forskellige studieøkonomiske vilkår, som de lever under. Eksemplerne i artiklen er først og fremmest interessante, fordi de giver indblik i, hvordan internationale studerende skaber mening i deres liv som studerende i Danmark, og hvordan danske studerende forholder sig til tilstedeværelsen af internationale studerende med andre økonomiske vilkår end deres egne. Den viser, hvordan økonomiske forskelle ikke overraskende skaber forskellige muligheder, men også at økonomiske forskelle tilskrives betydning i forhold til forskellige hierarkier. Danske studerende fremstilles som de højestrangerende, når det gælder økonomiske og sociale hierarkier – de har flest penge og de bedste muligheder. Betalingsstuderende og studerende fra EU's syd- og østeuropæiske medlemsstater fremstiller derimod sig selv som højestrangerende i et moralsk hierarki – de kæmper mest og er mest seriøse. De økonomiske, sociale og moralbaserede hierarkier gør det indimellem svært for de studerende at omgås hinanden, enten fordi de rent praktisk har råd til forskellige ting, eller fordi de symbolske grænser mellem dem bliver uoverstigelige. I den fortsatte udvikling af internationale uddannelser i Danmark er det vigtigt at vide noget om, hvordan integrationen af de studerende på universiteterne forløber, og hvordan de studerende oplever deres liv som studerende i Danmark. Det er blandt andet det, vores projekt bidrager med.

Søgeord: konkurrencestat, internationalisering, universitetsstuderende, symbolske grænser, økonomisk ulighed

Noter

1. Termen „internationale studerende“ bruges i denne artikel om udenlandske studerende, der er kommet til Danmark for at studere, og som er indskrevet som fuldtidsstuderende på en hel uddannelse. Denne brug af termen er i overensstemmelse med den, der bruges af internationale organisationer som OECD og UNESCO samt af Danmarks Statistik.
2. Empirien er indsamlet i forbindelse med et kollektivt FKK-finansieret forskningsprojekt om internationalisering af videregående uddannelser i Danmark. Empirien er indsamlet af artiklens forfattere i samarbejde med ph.d.-studerende Tanja Kanne Wadsholt. Vi er forskningsrådet dybt taknemmelige for støtten. Vi vil gerne sige tak til alle de studerende, der gav deres tid til os og projektet. Vi vil også gerne takke gæsteredaktionen på *Tidsskriftet Antropologi* samt til anonyme reviewere for konstruktive kommentarer.
3. Listen er konstrueret ud fra tal fra UNESCO.
4. Vandrende arbejdstagere refererer til EU-borgere, der benytter deres traktatsikrede ret til at bo

- og arbejde i andre EU-lande (EU-Kommissionen 2012: afsnit IV, kap. 1, stk. 2). De er omfattet af retten til ikke-diskrimination. Studerende fra andre EU-lande har ikke ret til SU, fordi de er studerende. De kan få SU, såfremt de er vandrende arbejdstagere, der studerer.
5. Citater fra interviews med internationale studerende er oversat fra engelsk af forfatterne. Navne på studerende er pseudonymer. Af hensyn til de studerendes anonymitet henviser vi til deres regionale og ikke nationale oprindelse. Det skyldes, at der i mange tilfælde er meget få repræsentanter for nationale grupper, og at det derfor vil være let at identificere informanterne, hvis man kender deres nationalitet.
  6. Nordiske studerende er ikke medregnet, da uddannelsesmigration fra Norden til Danmark følger andre logikker end uddannelsesmigration fra EU til Danmark.

Litteratur

- Barnett, George & Reggie Wu
1995 The International Student Exchange Network 1975 & 1989. *Higher Education* 30(4):353-58.
- Bateson, Gregory
1972 *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Chicago: University of Chicago.
- Bourdieu, Pierre
1984 *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press
1999 *The Contradiction of Inheritance*. In: P. Bourdieu et al.: *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre et al.
1963 *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris: Mouton & Co.
1999 *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Danmarks Statistik
2015 Nyt fra Danmarks Statistik nr. 24. 16. januar.
- Degn, Lise & Mads Sørensen
2015 *From Collegial Governance to Conduct of Conduct: Danish Universities set Free in the Service of the State*. *Higher Education* 69:931-94.
- EU-Kommissionen
2012 *Traktaten om Den Europæiske Unions funktionsmåde*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
2014/2015 *National Student Fee and Support Systems in European Higher Education*. Eurydice – Facts and Figures. Education and Training. <http://www.youscribe.com/letudiant.fr/>
- Globaliseringsrådet
2005 *Danmark i den globale økonomi*. globalisering.dk
- Gullestad, Marianne
1986 *Symbolic Fences in Urban Norwegian Neighborhoods*. *Ethnos* 51(1-2):52-69.

- Lamont, Michèle & Virág Mólnar
2002 The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology* 28: 167-95.
- Lamont, Michelle, Sabrina Pendergrass & Mark Pachucki
2014 Symbolic Boundaries. I: J. Wright (ed.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier.
- Lastun, Loredana & Dan Banciu
2014. International Romanian Students Migration Patterns. A Social Network Analysis Study. *Agora Psycho-Pragmatica* 8(2):64-73.
- Mycklebust, Jan Petter
2009 Denmark: Quest for World-class Universities. *University World News* 105. December.
- Nyborg, Per
1996 International Student Mobility: The Nordic Experience. *European Journal of Education* 31(2):1993-203.
- Oxford Research
2012 Betalingsuddannelser for internationale studerende. Nordiske landes praksis med betalingsuddannelser for internationale studerende. Oxford Research.
- Pedersen, Ove Kaj
2011 Konkurrencestaten. København: Hans Reitzels Forlag.
- Regeringen
2014 Danmark – et attraktivt studieland. ufm.dk.
- Sayer, Andrew
2005 Class, Moral Worth and Recognition. *Sociology* 39(5):947-63.
- Thomsen, Jens Peter et al.
2013 The Educational Strategies of Danish University Students from Professional and Working-class Backgrounds. *Comparative Education Review* 57(3):457-80.
- Thøgersen, Stig & Anders Sybrandt
2015 The Anthropology of Chinese Transnational Educational Migration. *Journal of Current Chinese Affairs* 44(3):3-14.
- UNESCO
2015 Global Flow of Tertiary Level Students. <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx>. Senest besøgt juni 2015.
- Undervisningsministeriet
2004 Styrket internationalisering af uddannelserne. Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsen. pub.uvm.dk/internationalisering
2013 Tilsynsrapport om Aarhus Universitet. Styrelsen for Universiteter og internationalisering.
2014 Tilsynsrapport om Aarhus Universitet. Styrelsen for Universiteter og internationalisering.
- Valentin, Karen
2014 Transnational Education and the Remaking of Social Identity: Nepalese Student Migration to Denmark Identities. *Global Studies in Culture and Power* 22(3):1-15.

Wilken, Lisanne & Mette Ginnerskov Hansen
Forthcoming Navigating Global Space and Ending up in Denmark: Educational Strategies of
Mobile Students.

Wright, Susan
2012 Ranking Universities within a Globalized World of Competition States: To what
Purpose, and with what Implications for Students? I: H.L. Andersen & J.C.
Jacobsen (red.): Uddannelseskvalitet i en globaliseret verden. Vidensøkonomiens
indtog i de videregående uddannelser. Gylling: Narayana Press.

Aarhus Universitet
2009 Internationaliseringsstrategi 2009-2013. au.dk.

ENQUETE

„VI ØVER OS BARE“

Kompetenceudvikling og integration blandt flygtninge på en dansk sprogskole

ZACHARY WHYTE

„Jeres jobansøgninger skal ikke sendes ind. Vi øver os bare,“ sagde Inger. Hun var lærer på et arbejdsmarkedsrettet forløb for flygtninge på den sprogskole, hvor jeg lavede mit feltarbejde i 2011. Jeg sad ved siden af Nunu Sung, en burmesisk kvinde i slutningen af 20'erne, der fulgte danskkurset som del af sit integrationsforløb. Inger havde printet en jobannonce ud til hende, der opslug en midlertidig ansættelse hos Jyske System Rengøring. Jobbet tilbød fire timers arbejde om ugen (mandag kl. 06-10) i en større nærliggende by. Annoncen understregede, at ansøgeren ikke måtte være afhængig af offentlig trafik.

Nunu Sung fortalte mig, at hun ikke kunne lide computere. De gjorde ondt i hendes øjne, og hun havde svært ved at finde de rigtige taster. Jeg hjalp hende med at bruge tab-tasten, så hun kunne skrive navn og adresse, som hun havde lært. Hun skrev „Nunu Sung“ som sit navn og sit gadenavn som sin adresse.

Så gik hun i gang med at skrive på sin ansøgning: „Jeg er fra Burma. Jeg er gift og har fire børn. Jeg taler lidt dansk.“

Jeg kiggede med over skulderen og indskød: „Du taler da bedre dansk end det.“

Hun så over på mig på en gang lidt pinligt berørt og opgivende: „Hvad skal jeg skrive?“

„Hvis du skriver, at du taler lidt dansk, tror de, at du næsten ikke kan tale noget. Men du kan sagtens sige ting.“

„O.k., hvad skal jeg skrive?“

„Måske ‘Jeg taler noget dansk’ ...“

Inger så op. „Hvad er det?“

„Hun har skrevet, at hun taler lidt dansk, men jeg tænker, at de så tror ...“

„Ja, det skal du ikke skrive. Du kan skrive, at du taler rimeligt dansk.“

Jeg stavede til rimeligt for Nunu Sung, der skrev det ned.

Imens adresserede Inger hende, men med øjnene på mig. „Det gode ved dig

er, at du bare taler til folk. Du er social. Før du kendte mig – du havde bare set mig hernede på gangen – så da du mødte mig på gaden i byen, stoppede du op og sagde ‘Hej, hvordan går det?’ og begyndte at tale. Det er rigtig godt. Så får du social kontakt.“

„Hvad betyder det? Rimeligt?“ spurgte Nunu Sung.

Inger og jeg begyndte begge at forklare: „Det kan betyde to ting ...“

I mellemtiden læste Nunu Sung i sin nye zomi-dansk-ordliste, som hun havde anskaffet sig ugen før. Hun fnøs da hun fandt opslaget ved „rimelig, fornuftig“.

„Der står, at jeg kan tale klogt til folk.“

Jeg endte med at sige, at „rimeligt“ betyder „mere end lidt“. Hun skrev det ind med blyant i sin ordliste.

Danske sprogskoler påtager sig i stadig stigende grad andre opgaver end sproglæring. De arbejdsmarkedsrettede forløb, som de tilbød på den sprogskole, hvor jeg lavede mit feltarbejde, og som Nunu Sung altså deltog i, var et eksempel på den måde, sprogskolerne tilpassede deres virke til kommunen, som de havde kontrakt med. Et andet eksempel var, at det var på sprogskolen, at kommunens sagsbehandlere afholdt de lovpligtige tremånederssamtaler med flygtninge som del af deres integrationsforløb. Disse fulgte blandt andet op på flygtningens integrationskontrakt og udstak planer for, hvordan de kunne blive økonomisk selvforsørgende, men de handlede også om, hvordan vedkommende var faldet til i bredere forstand. Samtalerne foregik med tolk i undervisningstiden, og sproglæreren sad med. Resten af klassen arbejdede selv videre, mens de ventede på, at læreren kom tilbage. På sprogskolerne var det kommunen, der bestemte, fortalte kursisterne mig.

Denne udvikling afspejler den dobbelte udlicitering af integrationsopgaverne dels fra staten til kommunerne og dels fra kommunerne til aktører som sprogskoler. Med integrationsloven i 1999 blev det kommunerne, der skulle forestå integrationen af flygtninge. Men de udfører denne opgave inden for en stram økonomisk og politisk ramme, udstykket af staten, der fastsætter, hvilke udgifter kommunen kan få refunderet af staten, og hvilke opgaver de skal forestå. Samtidig er kommunernes integrationsarbejde i høj grad præget af de skiftende politiske tiltag, der iværksættes over for flygtninge, der berører alt fra muligheden for at få permanent opholdstilladelse, til hvilke og ikke mindst hvor høje ydelser de kan få. Kommunerne udliciterer gerne en del af deres integrationsopgaver, herunder ofte danskundervisningen af blandt andet flygtninge til sprogskoler. Sprogskolerne konkurrerer så med hinanden om disse kontrakter og kan fx tilbyde at afholde særlige kurser, flytte rundt på undervisningssteder eller bruge sprogskolernes rum til kommunale møder.

Som for mange andre velfærdsinstitutioner betyder de strukturelle rammer, der skal kvalitetssikre og ensrette sprogskolernes arbejde og ikke mindst styre det økonomisk, meget for, hvordan det tager sig ud i praksis. Og det er altså ikke mindst på grund af dem, at Nunu Sung sad og kæmpede med en jobansøgning, som hun ikke skulle sende ud. For selv om integrationspolitikken også kræver, at flygtninge undervises i medborgerskab og dansk kultur og samfund, handler integrationsforløbet i højeste grad om, at flygtninge skal blive selvforsørgende.

På den måde kan man sige, at det er en konkurrencestat, der kærer sig mere om flygtnings arbejdskraft end om deres tilpasning til de bredere sociale og samfundsmæssige sammenhænge, som flygtningene skal integreres i. Integrationsforløbene skal derfor forstås i sammenhæng med konkurrencestatens andre systemer. Det er nok ikke tilfældigt, at det er det samme IT-system, flygtningenes sagsbehandlere bruger til at rapportere og journalisere integrationsforløbet, som de kommunale jobcentre bruger til arbejdsløse danskere. Som en sagsbehandler forklarede mig: „Der er bare to ekstra faner, når de skal igennem integrationsforløbet.“ Systemet er det samme, selv om det også kan skabe udfordringer. En anden sagsbehandler fortalte mig om hendes udfordringer med at sætte de rigtige flueben under „kompetencefanen“ hos en ældre burmesisk kvinde, hvis færdigheder inkluderede evnen til at flette praktiske (men uæstetiske) kurve til at transportere varer i.

Men integrationsforløbene på sprogskolerne kan ikke alene forstås som forsøg på at producere arbejdskraft til det danske samfund. Der er i hvert fald to andre statsforbundne faktorer, der grundlæggende strukturerer den måde, integrationsforløb for flygtninge, som dem, jeg har beskæftiget mig med, fungerer på i praksis. Den ene har at gøre med de økonomiske og bureaukratiske systemer, der skal effektivisere og overvåge integrationsforløbene. Den anden har at gøre med den måde, hvorpå flygtnings adgang til permanent opholdsgrundlag reguleres, og ikke mindst med den stadig mere restriktive linje vedrørende tildeling af offentlige ydelser. Generelt kunne flygtningene have svært ved at forstå logikken og formålet med de forløb, som de var tvunget til at deltage i.

Jeg kom ind midt i en anden time af det arbejdsmarkedsrettede forløb. Inger smilede til mig og sagde: „Vi finder jobs på Jobnet og arbejder med at skrive ansøgninger. Ja, der er jo ikke rigtig nogle jobs ... Men vi prøver!“

Inger sad ved en computer med Rostam, en afghansk familiefar. Pludselig spurgte Amina, Rostams kone, hende „Hvordan kan jeg sige ‘fordi jeg gerne vil tjene penge’?“

Inger kiggede stadig på sin skærm ved Rostam og svarede lettere distraheret: „Jamen, det er rigtigt. Fordi jeg gerne vil tjene penge.“

„Der står: ‘Hvorfor vil du have dette job?’ Fordi jeg gerne vil tjene penge.“

Inger så pludselig op. „Nej, nej ... det må du ikke skrive! Du må ikke skrive, at du vil tjene penge.“

Amina rystede på hovedet og slettede i sit dokument.

Lidt senere vendte Inger sig mod Rostam. „Nå, hvilket job vil du have?“

„En slags chauffør. Jeg har været chauffør i Afghanistan.“

„Vi kan se på, hvordan man bliver mekaniker. Så skal du være voksenlærling. Det er en uddannelse, men du får en lille løn.“ Hun tastede noget ind i søgefeltet. „Ja, der er ikke rigtig noget. Der er også noget, der hedder autolakering.“

„Hvad er det?“

„Det er sådan ... kender du lak? Det er sådan noget, der er uden på biler. Som maling. Altså, man laver ting med biler, men uden at gøre noget ved motoren.“

Rostam trak på skuldrene og nikkede så. „O.k.“

Inger tastede igen. „Hm ... der er heller ikke noget. Hvad vil du så?“

Rostam grinede lidt og sagde så „buschauffør“, som om han læste højt fra en liste.

Inger tastede og så opgivende ud.

Rostam fortsatte: „Sосу-assistent“ og kiggede over på mig og blinkede på en måde, så vi begge lo.

Da jeg senere spurgte ham om episoden, trak han bare på skuldrene. „Jeg skal søge job. Men har du et job til mig? Jeg kan lave alt. Har du et job? Hvorfor skal vi skrive og skrive og ikke få et job?“

Noget af det, Nunu Sung, Amina, og Rostam havde til fælles, var et forsøg på at forstå, hvad der egentlig blev forventet af dem – konkret i de arbejdsmarkedsrettede forløb, men også bredere af det danske integrationssystem. Det var ikke altid let for dem at gennemskue. Meget af integrationssystemets fokus på arbejde virkede dels besynderligt fortiet: Hvorfor må man ikke skrive, at man vil tjene penge i en jobsøgning, når ens økonomiske selvforsørgelse er så væsentlig for systemet? Dels virkede det formålsløst: hvorfor bruge al den tid på at lede efter jobs, der ikke er der? Eller på at skrive ansøgninger, der ikke skal sendes ud?.

Nogle dansklærere var heller ikke begejstrede for timerne: „Det er jo vigtigt, at de får sig et arbejde, men vi er her altså for at lære dem dansk,“ som en anden dansklærer sagde til mig. Hun brugte til tider de arbejdsmarkedsrettede timer på ekstra danskundervisning, fordi hun ikke kunne se nogen mening i den udsigtsløse jobsøgning, især i en situation, hvor de savnede flere timer til egentlig sproglæring. „Så øver vi sætninger, der er relevante i forhold til jobsøgning, men bruger ikke tid på Jobnet.“

Sprogskolelærere kunne i bedste fald hjælpe flygtninge med at orientere sig i danske bureaukratiske, kulturelle og sociale systemer. Flygtninge fortalte mig ofte, at de fik hjælp langt ud over det danskfaglige af deres lærere, som også

gerne var den myndighedsrepræsentant, de først vendte sig til, når de stod med et konkret problem. Dette hang ikke mindst sammen med en følelse af at være tættere knyttet og bedre set af lærerne. „Hun kender mig,“ forklarede Shafiq, da jeg spurgte ham, hvorfor han trak sådan på sin lærer.

Men i takt med en tiltagende tæt økonomisk styring svandt rummet for denne slags hjælp ind. Med indførelsen af et nyt takstsystem, hvor sprogskoler får udbetalt halvdelen af modulbeløbet for den enkelte kursist ved dennes start på et modul og den anden halvdel ved beståelsen af modulet, gives der endnu mindre økonomisk råderum til de enkelte sprogskoler. Dette har til formål at tilskynde sprogskolerne til hurtigst muligt at få kursister frem til deres afsluttende prøve, men de lærere, jeg talte med, forklarede, at det samtidig betød, at de i stigende grad kun havde tid til at forberede kursisterne på danskprøven. De oplevede altså, at deres muligheder for at tilrettelægge undervisningen efter de enkelte kursister og at berøre spørgsmål, der ikke optrådte direkte på den afsluttende danskprøve, blev stadig mere forringet.

Samtidig skulle de jævnligt indtage mere kontrollerende roller i forhold til kursisterne, hvor de fx skulle føre protokol i en ekstratime, som kursisterne skulle tilbringe på skolen, men hvor der ikke skulle foregå undervisning. Både kursister og lærere jokede med at sige: „Nu kommer politiet“, når lærerne kom ind for at tjekke navne. Mere overordnet udgjorde sprogskolerne også en instans, der gav flygtninge differentieret adgang til det danske samfund. Skolerne indplacerede kursisterne på et passende dansk niveau, når de startede, men fordi udlændinges ret til varigt ophold eller statsborgerskab i Danmark kræver en bestået danskprøve på et vist niveau, havde denne indplacering potentielt vidtrækkende konsekvenser.

Denne oplevelse af tiltagende kontrol fyldte på den sprogskele, hvor jeg lavede feltarbejde. Dansk lærerne følte sig i stadig stigende grad underløbet som undervisere, fordi deres arbejde nu så overvældende handlede om „teach the test“, som de udtrykte det på engelsk. For sproglærerne betød statens stadig tættere styring af deres arbejde i effektivitetens navn, at de oplevede en udhuling af deres eget kompetencerum som undervisere. Selv om der måske kom flere kursister hurtigere igennem sprogskelesystemet, mente flere lærere, at kursisterne endte med at være dårligere rustet til at klare sig både på arbejdsmarkedet og i det danske samfund mere generelt.

Flygtningene selv oplevede som regel ikke de arbejdsmarkedsrettede forløb som kompetenceudviklende, men nærmere som en bureaukratisk drevet proces, der krævede deres deltagelse, men ikke satte krav til indhold. De så bedre muligheder for at skaffe sig arbejde gennem deres sociale relationer, dels til de individuelle repræsentanter for integrationssystemet, som de kom i kontakt med, og dels i deres egne netværk.

Konkurrencestaten spiller en væsentlig, om end ikke direkte synlig rolle for flygtninge på Danmarks sprogskoler. På den ene side er det klart, at statens overordnede målsætning om at producere arbejdsdygtige borgere strukturerer væsentlige dele af deres undervisning og deres oplevelse af integrationsperioden. På den anden side endte de konkrete arbejdsmarkedsrettede forløb ofte frustrerende for både flygtninge og lærere, som jævnligt oplevede, at flygtningene ikke kom et skridt nærmere arbejdsmarkedet. Den tiltagende detailstyring gennem økonomiske og bureaukratiske redskaber, der havde til formål at effektivisere integrationsarbejdet, oplevede nogle lærere som i bedste fald et benspænd for deres undervisning. Samtidig havde sprogundervisningen potentielt vægtige konsekvenser for flygtningenes mulighed for at opnå en varig opholdstilladelse i Danmark.

Men alle disse tiltag og konsekvenser af konkurrencestatens styring havde især betydning for den måde, kommunen blev italesat på blandt flygtninge. For det var gennem kommunen og især igennem dens gadeplansbureaukrater, at de fleste flygtninge oplevede og forstod konkurrencestaten. Og set fra det perspektiv figurerede konkurrencestaten, som den blev reflekteret gennem kommunen, som en tvetydig, let utilregnelig, men magtfuld størrelse. Som en afghansk flygtning sagde, da jeg spurgte til en besværlig oplevelse, han havde haft med sin sagsbehandler: „Hvad kan vi gøre? De er kommunen.“

KONVERGENS PÅ TVÆRS AF VELFÆRDSSTATEN

KAREN LISA GOLDSCHMIDT SALAMON, SIMON LEX OG
TORBJÖRN FRIBERG

Denne artikel forsøger etnografisk at skitsere en styringspolitisk vision og dennes aktuelle påvirkning af velfærdsstatslige organisationer gennem en række ledelsesteknologier. Artiklens antropologiske empiri er hentet i offentlige og halvoftentlige organisationer inden for tre sektorer: kultur, forskning og logistik (post), hvor arbejdsmiljøerne er præget af rationaliseringstiltag og fusionsprocesser (Bovbjerg 2011; Lex 2013; Salamon 2007). Artiklen udfolder aspekter af disse styringstiltags betydning for medarbejdere og borgere i hverdagen. Særlig fokuseres på organisatoriske fusions- og konvergensteknologier, der fra politisk hold hævdes at kunne fremme økonomisk og samfundsmæssig værdi (Bache & Olsson 2001; Christensen & Lægreid 2011; Miller 2008; Salamon 2000).

Skandinaviske velfærdsstater undergår i disse år politiske og administrative reformer, som fra politisk-administrativt hold hævdes at sikre høj velfærd via vækst og innovationskraft. Nye produkter, „smarte“ serviceløsninger og rentable arbejdsmetoder søges her blandt andet opnået ved institutionelle samarbejder og organisatoriske sammensmeltninger, der skal skabe besparelser, men også eksplicit har til hensigt at overskride faglige, organisatoriske og sektorielle skel (Andersen 2007). Især grænsen mellem offentlig og privat sektor søges brudt via strategiske partnerskaber, hvor flere finansieringsmæssige og ofte også nationalstatslige territorier inddrages (Bason & Knudsen 2009; Jouvenet 2013; Lesjø 2007).

I dette styringspolitiske landskab melder sig flere grundlæggende spørgsmål: Hvordan udfolder den styringspolitiske vision om konvergens sig i det daglige arbejdsliv? Og knyttet hertil: Hvad betyder presset for tværinstitutionel kollaboration konkret for ansatte i offentligt styrede organisationer?

Med udgangspunkt i disse spørgsmål analyseres i de følgende afsnit tre empiriske eksempler, som hver især illustrerer aktuelle effekter af styringspolitiske ledelsesteknologier knyttet til velfærdsstatens forandring.

De tre eksempler spænder over perioden 2005-2015, og berører 1) den danske, offentlige kultursektor, hvor forandringsprojekter indbefatter institutionelle grænseoverskridelser og sammenlægninger, som præger hverdagen i lokale biblioteker/kulturhuse (Salamon 2009), 2) samarbejde mellem industri og universitet, hvor politikere, erhvervsfolk og forskere i dansk-svensk regi forsøger at indføre og følge en normativ idealmodel for institutionel sammensmeltning på tværs af stat, industri og akademi, og 3) omstilling til markedsorientering i det skandinaviske postvæsen, hvor der findes et voksende krav om partnerskab mellem offentlige og private aktører, og hvor nye innovationspolitiske idealer får hverdagspraktiske konsekvenser for medarbejderne (Lex 2013). Disse tre eksempler stammer fra tre separate forskningsprojekter, hvor artiklens forfattere hver især etnografisk har dokumenteret organisationspraksis og arbejdsprocesser. Artiklens analyse indgår i et større, fælles forskningsprojekt, hvor forfatterne samarbejder om et antropologisk studie af interdisciplinaritet og kommercielt anvendt forskning tilknyttet statslige nanolaboratorier (synkrotronanlæg/supermikroskoper). Artiklens analyse udgør i denne sammenhæng et eksperiment, hvor de forskellige etnografiske beskrivelser indgår i en fælles (og i tråd med tematikken, ligeledes partnerskabsorganiseret) perspektivering af konvergens som styringsteknologi. Inden de tre eksempler fremlægges, skitseres den socioøkonomiske ramme, som etnografien indskriver sig i, og artiklens grundlæggende begreb konvergens præsenteres.

Konvergens som styringsvision

Velfærdsstatslige instanser opfordres i disse år ideologisk til at servicere borgere/brugere (eller velfærdskunder) på kompetitive markedspræmisses, der hævdes at fremme vækst og være „bedst til prisen“ (Grogeon 1992). Denne neoliberalt inspirerede tilgang bygger på et menneskesyn, der naturaliserer økonomisk opportuniste og pragmatisk nyttetænkning som rationelle adfærdsidealer (Madra & Adaman 2014:704). Tilgangen bidrager til en afpolitisering af velfærdsstatens omfordelingspraksis, der frem for at handle om interesser, magt eller betydningskabelse defineres som et teknisk anliggende; instrumentelt fokuseret på effektivitet, nødvendig konkurrence og markedslogik (Foucault 2008). Velfærdsydelser skal som andre varer kunne konkurrere på et globaliserende marked, og national velfærd forventes inden for disse rammer delvist opretholdt ved kommerciel systemeksport til udlandet (Lykketoft 1993).

Siden slutningen af 1980'erne har diskussioner om fremtidens velfærd været præget af et fokus på entreprenørkultur, øget konkurrence og markedsekspansion. Disse nyliberale principper er af en række samfundsforskere blevet kritiseret for

blandt andet at bygge på en analytisk reduktionisme, der overser betydningen af kollektivitet, magtforhold, social ulighed og samfundsmæssig udveksling (Ankarloo & Friberg 2013; Clarke & Newman 1993; Dunleavy & Hood 1994; Keat & Abercrombie 1991; Shore & Wright 1999, 2000; Strathern 2000). De kritiske analysers skildring af nyliberale styringsformer er til gengæld blevet kritiseret for at fremstille neoliberaliseringen af velfærdssamfundet forenklet og skematisk, som en relativt brat og unison overgang fra offentlig velfærd til privatiseret konkurrence (Lex 2013). Denne artikel forsøger at komme begge disse kritikker i møde: Artiklen kan læses som endnu et antropologisk bidrag til kritiske studier af nyliberalisme, idet den spørger ind til bredere sociale konsekvenser af neoliberalt inspirerede styringsteknologier. Samtidig kan den også ses som et forsøg på analytisk at fastholde specificiteten og kompleksiteten i de hverdagspraksisser, diskurser og socialt dynamiske forhandlingsrum, der påvirkes – men netop ikke blot determineres – af nyliberale styringsmekanismer. Artiklens analyse har også blik for lokale, sociale interesserelationer, der spiller tilbage på styringspolitikken.

Det er en styringspolitik, der siden 1990'erne har søgt at fastholde europæisk velfærd ved at satse på kompetencebaseret konkurrencedygtighed og offentlig-privat kollaboration, og som også har fundet indflydelse uden for strengt nyliberale kredse. Blandt andet har den bidraget til en ny europæisk socialdemokratisme og haft betydning for Europa-Kommissionens satsning på „social sammenhængskraft“ (Giddens 1999; Holland 1993). Netop sammenhængskraft, fusion og kollaboration er her udpeget som styringsidealer, der vil kunne skabe mere med mindre og fremmane en helhed større end summen af de enkelte dele.

Offentlig vækst skal ifølge disse tilgange ske ved effektivisering, innovation og udlicitering – uden at hæve skatter eller udgifter (Andersen 1996). På regionale og nationale niveauer skal de europæiske befolkningers viden, kompetencer, arbejdsindsats og innovation oprustes, så velfærdsstaterne kan fastholde forspringet under en skærpet, global konkurrence (Cerny 1997; Greve 2002; Lundvall & Rodrigues 2002; Pedersen 2011; Salamon 2002). Staten skal ideelt set begrænse sig til at opsætte regulative og budgetmæssige rammer for velfærdsydelse, men ikke selv producere eller udbyde disse. Det kan derimod gøres i regi af offentlig-private partnerskaber (OPP), som sikrer konkurrencedygtighed (Hilgers 2012; Petersen & Vrangbæk 2010). Besparelser og effektiviseringer skal desuden opnås gennem et fænomen, som under en samlet betegnelse kan kaldes funktionskonvergens.

Begrebet konvergens kendes særligt fra tekniske og naturvidenskabelige sammenhænge og betyder i udgangspunktet en gensidig tilnærmelse eller bøjning ind mod hinanden, fx relateret til teknologiske kommunikationsplatformes

funktionelle overlap (Jenkins 2006; Rothwell & Dodgson 1992). Som eksempel kan nævnes smartphones, der i én digital struktur samler flere funktionaliteter, der tidligere var mekanisk adskilt (fx tv, kamera, radio, musikafspiller, avis, skrive-regne-maskine og vækkeur). Konvergensbegrebet har herfra bredt sig til en række andre områder. I år 2000 udarbejdede et embedsmandsudvalg nedsat af Kulturministeriet og IT- og Forskningsministeriet således rapporten „Konvergens i netværksamfundet“ (Kulturministeriet & IT- og Forskningsministeriet 2001: 5-7). Udgangspunktet var teknisk funktionelt, men rapporten omhandlede også samfundsmæssige, økonomiske og kulturelle potentialer ved partnerskab og multifunktionelle sammenlægninger. Konvergens blev her defineret ud fra følgende dimensioner: tjenestekonvergens (når samme indhold leveres over flere platforme), netværkskonvergens (når samme net kan bære flere tjenestetyper), terminalkonvergens (når brugernes terminaler bliver multifunktionelle) og markedskonvergens (når virksomhederne indgår i partnerskaber på tværs af hidtil adskilte sektorer) (op.cit.8). Her indgik altså både indholdsmæssige, tekniske, markedsstrukturerende og sociale aspekter, og den bagvedliggende vision var, at forskellige og hidtil separate elementer skulle forbindes og derved skabe ny værdi. Konvergens var altså en styringsteknologi, der kunne bruges på en række områder. Efterhånden også i relation til funktionel integration af samfundsinstitutioner, der tidligere havde været funktionelt separate, men hvor en funktionel tilnærmelse ansås for potentielt værdiskabende (Lund & Vaaben 2014; Salamon 2007; Vaaben 2014).

Med konvergensteknologierne, OP-partnerskaberne og de nyliberale markedskrav in mente vil de kommende afsnit etnografisk illustrere, hvordan den styringspolitiske vision udmøntes i organisationers hverdagspraksis.

Den danske kultursektor

Året er 2009, og Sanne er som daglig leder af et kommunalt kulturhus involveret i en igangværende konvergeringsproces. Kulturhusets funktioner integreres gradvis med aktiviteterne på det lokale bibliotek og en række andre borgerservicefunktioner. Borgeren skal fremover kunne låne bogen, se filmen, opleve kunsten og få kommunal borgerservice under samme tag. Formanden for kommunens kulturudvalg – en politiker fra partiet Venstre – var tidligere på året på besøg i huset for at fortælle om den overordnede politiske vision for stedet. Han talte om konvergens.

Allerede tilbage i 2005 lancerede kommunalpolitikerne en strategi, som handlede om at skabe en samlet organisatorisk enhed for lokalkulturen. Gennem centralisering af administrationen skulle mere kvalitet skabes for færre midler. Nu

er processen nået dertil, hvor blandt andet Sannes stilling skal nedlægges. Fra næste år skal flere kulturenheder deles om kun én daglig leder, og Sanne kan i konkurrence med kommunens andre nuværende kulturinstitutionelle ledere søge dette ene lederjob. Hun har dog hørt, at en af de andre allerede uformelt er blevet udpeget til opgaven.

Sammenlægningen er over for de ansatte blevet lanceret som adgang til fremover bedre at kunne „fungere som en privat virksomhed, der kan budgetlægge og kan træffe nogle beslutninger på decentralt niveau under budgetmæssigt ansvar – men det har vi sådan set allerede“. Sanne anser derfor sammenlægningen for primært at handle om noget andet end disse driftsfordele. Hun mener, at hovedmålet er besparelser, som kommunen håber at opnå ved fyringer og nedgradering af medarbejdere – herunder hende selv.

Når Sanne fortæller om forandringsprocesserne, forsøger hun dog at være loyal mod den politiske beslutning, som hun som kommunalt ansat har til opgave at hjælpe med at realisere. Hun nævner potentielle fordele for det biblioteksvæsen, som hendes kulturhus fremover skal konvergere med. Biblioteket kan nyde godt af kulturhusets erfaringer med brugeropsøgende tilgange, der mere direkte konkurrerer med kommercielle kulturleverandører:

Borgeren er i centrum, og vi satser på kvalitet, aktualitet og det toneangivende – begreber, som er udviklet ud fra den opgave, vi politisk har fået pålagt om at levere mange og gode tilbud [...]. Det handler jo om kvalitet og øget borgerservice, og det giver god mening, at man sætter borgerne endnu mere i centrum ved at fusionere. Så kan der frigøres energi fra nogle forretningsgange, så man kan lave nogle endnu sjovere og mere innovative og kreative kulturtilbud (Salamon, feltnoter 2009).

Sanne ser det som nødvendigt, at kulturhusene fortsat skal kunne tiltrække sig brugernes opmærksomhed i konkurrence med kommercielle tilbud, og det kan blandt andet gøres, ved at kommunale kulturinstitutioner så vidt muligt samarbejder med kommercielle aktører:

Hvis vi havde midlerne, ville jeg [...] styrke det tværinstitutionelle samarbejde med biblioteket og måske også, så vi kunne inddrage idrætslivet, næringslivet, butikslivet. Som det er nu, er det lidt sporadisk. Men Føtex sponsorerer fx nogle ting, og [...] vi sælger også billetter via butikkerne i byen, og handelsforeningen holdt deres jubilæum og marked her i kulturhuset [...] udfordringen bliver, at der skal være fokus på, at vi respekterer faggrænserne, og det er der, der kan være nogle faldgruber, hvis man ikke føler sig respekteret for det, man står for. Men man skal fokusere på mulighederne og de fælles mål og det kreative og gøre endnu mere ud af at opdage hinandens kompetencer (Salamon, feltnoter 2009).

I et andet kulturhus er holdningen til konvergens og organisatoriske sammenlægninger mindre positiv. Her er den kommunale borgerservice sidste år blevet lagt sammen med det kommunale bibliotek i et tidligere græsrodsbestyret kultur- og medborgerhus (Salamon 2009). Der er blevet skåret i stillingerne, og de frivilliges rolle er blevet ændret. En af kulturhusets faste frivillige, Grete, oplever, at denne form for „registrering i detaljer bare handler om kontrol“. Med mange års erhvervs erfaring fra sygeplejen mener Grete, at registreringen „skal bruges til at spare og effektivisere – så hvorfor gøre det på frivilligområdet, hvor vi arbejder gratis?! Registrering er jeg stjernemeget imod! Det er regeringens beslutning, og jeg gør det da og har prøvet det før, men så kommer der regler oppefra, som pålægger en frivillig at registrere“ (Salamon, upublicerede feltnoter 2009). Det tidligere frivilligdrevne hus skal nu delvist også fungere via licitationer og brugerbetaling. Cafédriften, der hidtil har været baseret på frivillige græsrodder og deltidsansættelser med løntilskud, er blevet annonceret i udbud til et privat firma. Brugerbetaling er indført eller øget for brug af husets forskellige lokaler og fritidstilbud, mens de fleste almene aktiviteter såsom gratis advokatrådgivning og forældregrupperne stadig drives ved lokale frivilliges ulønnede indsats. Kommunalt ansatte skal i samme lokaler administrere bygninger og budget. Den kommunale servicefrontdesk, hvor borgere kan bestille nyt kørekort og brevstemme, er placeret sammen med biblioteksudlånet og flere sociale og kulturelle tilbud. For få år siden var disse funktioner stadig spredt ud på en håndfuld forskellige adresser og administrative enheder, men nu deler de samme indgang, personale, kalender, skranke og til dels også budget. Deres fællesnævner er direkte borgerkontakt ved en frontdesk eller i aktivitetsrelevante lokaler, men formelt bibeholder de separate identiteter og henhører under forskellig lovgivning. De er i gang med en funktionel konvergens, som foruden besparelser også giver kommunen mere direkte kontrol med organisationen, blandt andet gennem tiltagende professionalisering af ledelsen. Knud, der i en længere periode har været tilknyttet kulturhuset som rådgivende ressourceperson for de frivillige, ser kritisk på udviklingen:

For hvad er professionalisering? Hvad ligger der i ordet? Når kommunen bruger ordet, mener de rationalisering og effektivitet. Men os, der er aktive i huset, mener, at professionalisme handler om, at folk har glæde og tilfredsstillelse ved at gøre tingene ordentligt og at gøre tingene godt, [og jeg er] træt af at høre, at frivillighed eller amatørisme er det modsatte af professionalisme. For der handler det jo kun om graden af lønarbejde og ikke om graden af kvalitet, [og ændringerne betyder] begrænsede aktivitetsmuligheder og mindre frirum [især for de] skæve eksistenser og teenagerne, der er holdt op med at hænge ud og spille musik, men i stedet har fundet andre fristeder i byen (Salamon 2009 og upublicerede feltnoter).

Uanset disse indvendinger har medarbejdere og frivillige i kulturhuset fået nye jobbeskrivelser, og Kim, der er kontoruddannet, er blevet kommunalt ansat leder. Han ser det som en udfordring, at „ikke alle frivillige og deltidsansatte er lige forandringsparate“, men synes, det er en positiv og professionel forandring, at cafeen udliciteres, og at der laves nye regler for korrekt anvendelse af lokalerne. Knud og Kim er altså ikke enige, men bidrager begge til konvergensprocesserne, der i praksis omdefinerer kulturhusets rolle i det lokale kulturliv.

De kommunale, politiske tiltag, som har drevet konvergensprocesserne i både Sannes og Kims kulturhuse, handler formelt om besparelser, professionalisering og konkurrenceudsættelse af funktioner, men har i praksis medført mere og andet end effektivisering. De to huse har i kraft af konvergensen ændret organisatorisk karakter og til dels også identitet og formål. Øget kommercielt fokus, kommunal kontrol, professionalisering og det forhold, at der med Sannes ord går „ind over forskellige søjler“, udviser grænsen mellem biblioteksdrift, borgerservices og kulturhusaktiviteter. Grænserne mellem professionelles og frivilliges bidrag bliver også mindre tydelige. Med konvergens opstår en hybridform, der både frastøder gamle brugergrupper og tiltrækker nye.

Samarbejde mellem industri, akademi og staten

Året er 2015. Leif sidder som repræsentant for en offentlig, regional interesseorganisation i debatpanelet ved en konference om samarbejdsrelationer mellem forskere (universiteter), erhvervsfolk (industri) og politiske beslutningstagere (staten) i Øresundsregionen. Formålet med panelet er at diskutere, hvordan medarbejdere og ledere fra forskellige sektorer bedst udnytter vidensdomæner og kompetencer og får skabt samarbejder med henblik på at generere innovation og vækst i regionen (Friberg, upublicerede feltnoter 2015). Omkring 50 deltagere er mødt op til konferencen, der er knyttet til opbygningen af to store, regionale nanoforskningsfaciliteter i Skåne: ESS og MAX IV, hvoraf sidstnævnte åbner for de første laboratorieforsøg næste år. Deltagerne i panelet repræsenterer danske og svenske, offentlige, regionale interesseorganisationer og nanoforskningsinstitutioner, svenske fagforeninger samt norsk industri.

Da paneldebattens mediator spørger „hvordan kommer vi nu videre?“, fastlår Leif „vigtigheden af at få et godt samarbejde mellem industri og forskning. Vi er for små hver for sig, men sammen er vi stærke“. Pernilla, der også repræsenterer en regional interesseorganisation, erklærer sig enig og taler om at fremme et godt samarbejde mellem forskning og industri og om nødvendigheden af at sikre „bevægeligheden af arbejdskraft, der skal faciliteres mellem Danmark og Sverige“. Da der fra salen spørges til det akademiske områdes bidrag, svarer en af

forskerne i panelet, at forskning skaber muligheder, men at den store akademiske ekspertise på universiteterne har brug for bedre eksterne finansieringsmuligheder for at kunne udvikle og formidle ny viden til fx industrielle partnere. Den norske industrirepræsentant supplerer ved at fastslå, at viden er vejen til innovation. Fa gforeningsrepræsentanten erklærer hertil, at „viden er den eneste måde at tackle den internationale konkurrence på“, og industrimanden nikker: „Vi må arbejde med forskerne og sammen løse problemerne.“ Debatten fortsætter med fokus på, hvordan konkurrence og samarbejde kan forenes, hvordan grundvidenskaben kan trækkes i retning af anvendt viden, og hvordan industriens økonomiske interesser kan bygge på akademisk vidensproduktion.

I pausen og netværkssessionen efter paneldebatten udfolder sig flere uformelle samtaler mellem paneldeltagerne og folk fra salen. De taler om selve forskningsinstallationernes forventede eksperimentelle anvendelsesmuligheder og om potentielle interregionale og tværinstitutionelle projektansøgninger, hvor de to forskningsanlæg kan indgå som „vækstmotorer“ for konkurrencekraften i Øresundsregionen. Med tiden skal de to store, statsligt finansierede nanoforsøgsinstallationer hvert år tiltrække flere tusinde brugere og kunder til regionen, men på kortere sigt er der i forbindelse med konstruktionen af installationerne potentiale for en række samarbejder mellem blandt andet universiteternes forskere, regionale myndigheder og private virksomheder, der som tværdisciplinære og tværregionale partnere sammen kan søge innovationspuljer og EU-midler og skabe synergi omkring eksempelvis udviklingen af meget specialiserede maskinkonstruktioner, der også kan have kommercielle potentialer (se også ESS 2015; Hallonsten 2012; Kaiserfeldt & O’Dell 2012; MaxIV 2015). De regionale arrangørers hensigt med konferencen har da også delvist været skabelsen og styrkelsen af netværkskontakter, som kan føre til fælles projekter. Under samtalerne henviser en af de politisk-administrative deltagere til modellen Triple Helix (Etzkowitz 2005). Det er en organisationsteoretisk idealmodel, som ofte nævnes ved denne type møder, og som har vundet indpas på de styringsstrategiske niveauer, blandt andet omkring universiteter og forskningspolitik i EU. Enkelt sagt præsenterer modellen et alternativ til mere kendte forskningsstrategier, hvor staten enten fungerer som kontrollør af universiteter og industri, eller hvor der kun i begrænset omfang samarbejdes mellem sektorerne og da typisk kun omkring tydeligt markerede domænegrænser. Triple Helix-modellen bygger derimod på et organisatorisk princip om det formålstjenlige ved øget interaktion mellem universitet, stat og industri og en antagelse om, at dette skaber øget innovation i vidensbaserede samfund (ibid.). Modellen afspejler og bekræfter en situation, hvor stat, videnssektor og industri bibeholder egne juridiske og institutionelle identiteter, men samtidig overtager visse systemiske roller fra hinanden. Ofte involverer dette i praksis

forskellige former for „kulturel mæglervirksomhed“ mellem domænerne, som derved konvergerer (jf. Wolf 1956). For eksempel udvikler industrien også ny forskningserkendelse, mens universiteterne tilsvarende tager patenter og sælger viden. Hermed kan ny viden kapitaliseres og ifølge modellen styrke stat og samfund via innovation og økonomisk vækst.

Dette kan også kaldes „win-win-situationer“, hvilket var, hvad en af paneldeltagerne gjorde. En anden deltager konkluderede: „Nøglen til succes er at gå efter samarbejde i naturlige samarbejdsklynger“ (Friberg, feltnoter 2015).

Omstilling til markedsorientering

Året er 2012. John er ansat i Post Danmark A/S. Han sidder på hovedkontoret i Tietgensgade i København, i et åbent kontorlandskab, hvor smarte postrøde sækkestole fylder i hjørnet, værdistaments hænger på væggen, og ca. 40 medarbejdere sidder foran computerskærme i skrivebordskvadriller. Han arbejder i udviklingsafdelingen.

Den næsten 400 år gamle virksomhed er i rivende udvikling, og siden 1990'erne er der sket omfattende deregulering og privatisering. I omstillingen til markedsorientering er nye strategiske og praktiske tiltag igangsat, herunder skabelsen af et særligt team, „Innovationsholdet“ (2011-2014), hvor John arbejder. I dette team skal han sammen med ni kolleger generere innovative produkter og services ved blandt andet at samarbejde med eksterne offentlige aktører såsom kommuner og regioner.

Ledelsen forsøger at løse virksomhedens økonomiske problemer ved at stille nye krav om forretningsskabelse: Det er her, partnerskaberne med offentlige og private aktører skal skabe ny rentabilitet. Medarbejderne skal udvikle innovative produkter og arbejdsgange, der kan spare, effektivisere og udvikle. Posten har også ændret ledelsesform og ejerforhold ved en sammenlægning med det svenske postvæsen. Den nye tværnationale virksomhed har centraliseret og effektiviseret ved at lukke posthuse og distributionscentre, og andre logistikvirksomheder er opkøbt for at skabe nye indtægtskilder (Lex 2013, feltnoter 2012).

Ledelsen ser markedspotentialer i regeringens udlicitering af velfærdsopgaver med servicering af borgere i eget hjem. Der er potentielt gode kommercielle muligheder i effektiv distribution af varer og ydelser frem og tilbage mellem lagre og borgere. „Velfærdsdistribution“ er derfor blevet etableret som et nyt forretningsområde, hvor posten i samarbejde med danske kommuner og regioner skal sørge for udkørsel og distribution af medicin, blodprøver, dagligvarer, mad og telemedicinterminaler.

På Innovationsholdet er John projektleder for Velfærdsdistribution og skal gøre det kendte „røde postbud“ til leverandør af telemedicin. John ser ydelsen som ret enkel: Postbuddet skal hente telemedicinterminaler på et lager og transportere dem til borgerens hjem. Her skal forskellige komponenter sættes op og tilsluttes en internetopkobling, så der er kontakt til lægen, og borgeren kan så indtaste måledata eller gennemføre en videokonsultation. Senere skal udstyret afhentes, rengøres og stilles på lager. John og et par kolleger fra Innovationsholdet har arbejdet tæt sammen med kommunerne samt den private IT-leverandør SCE for at få ydelsen til at fungere, og han har været ovenud tilfreds med partnerskabet:

Samarbejdet med kunderne har været fremragende, telemedicin har været et heldigt projekt, fordi det er meget tydeligt, hvilken værdi det skaber for de involverede parter, det er meget tydeligt, hvad vores koncept skaber af værdi for kunden [...] vi byder alle sammen ind i hver vores del af værdikæden, og vi er bevidste om, at vi alle er uundværlige for at skabe det bedste tilbud til kunden (Lex, feltnoter 2012).

John ser den tværorganisatoriske del af processen som en succes. Parterne har sammen skabt „win-win-win“ og synergieffekt. Aktørerne har været gensidigt afhængige og har hver især leveret afgørende dele af den fælles ydelse: posten som distributør, SCE som IT-leverandør og kommunerne som serviceudbydere. Hver for sig ville de ikke kunne levere disse ydelser til samme fornuftige pris eller kvalitetsniveau. Sammen kan de nå et fælles mål om at levere rentable og velfungerende telemedicinydelser i borgernes hjem. Derved opnår de hver især en kommerciel værdi og fælles besparelser på de offentlige budgetter.

John er dog langt mindre begejstret, når samtalen bevæger sig fra det eksterne samarbejde med kommunen og SCE til det interne organisatoriske arbejde med at få telemedicin „ud over rampen“ inde i posten:

Det har været et hårdt arbejde at realisere målet og få det hele til at fungere i virkeligheden. Vi har været i gang i lang tid, projektet har ændret karakter mange gange. Ideen har været den samme hele vejen [...] vi skal have noget udstyr på lager, vi skal koordinere med borgeren og komme derud, stille det op, instruere borgeren, og så tager vi hjem igen. Det lyder meget simpelt og fint og flot [...] Konceptuelt er det simpelt, men når man dykker ned i det, så bliver det svært (Lex, feltnoter 2012).

John har på Innovationsholdet måttet skrive hundredvis af sider om telemedicin og velfærdsdistribution for at leve op til organisationens krav til beslutningsprocesser og administrative behov. I over to år har konceptet været gennem mange formelle beslutningslag, mens John har forsøgt at opnå accept af den nye service i organisationens afdelinger. Han har især haft problemer ved overlevering af „den

gode idé“ fra én organisatorisk enhed til en anden (fx fra Forretningsudvikling til Distribution). Det har været en kamp at få ændret i de interne arbejds- og distributionsprocesser. Meget har skullet koordineres, og mange mennesker med forskellige agendaer har skullet involveres.

John og hans team er ansat som „innovationskonsulenter“ og får deres løn for at skabe innovative ideer. Men arbejdet med telemedicin handler egentlig ikke om at skabe nye ideer. Det handler snarere om en form for organisationslobbyisme, hvor ideen om telemedicin skal udbredes som en accepteret og integreret ydelse i den postale organisation. Så selv om kundens behov og det eksterne samarbejde med kommunerne og den private IT-leverandør er af vigtighed, har det udslagsgivende for ideens realisering været Johns evne til at leve op til organisationens interne behov. For John at se handler det egentlig ikke om selve ideerne, men snarere om den daglige vedholdenhed og dedikation, som skal til, for at få det hele til at gå op: Den skeptiske leder fra distributionsenheden skal overtales. Postbuddet skal bringes til at acceptere, at telemedicin er et relevant arbejdsområde. Der skal holdes møder med de rigtige beslutningstagere, og servicen skal passes ind i de eksisterende produktions- og distributionsprocesser.

Ideen om telemedicin har ifølge John skullet „masseres ind“ i et foranderligt og komplekst virvar af „måder at gøre tingene på“, præget af kollegernes personlige og organisatoriske interesser (Lex 2013). Behov og krav har samtidig ændret sig fra dag til dag. Selv om arbejdsprocessen fra idéfase, over konceptualisering til „implementering i marked“ er defineret og målsat i projektbeskrivelser og i beslutningsoplæg, eksisterer der ingen manual for den „rigtige“ måde at gøre det på. Samspelet mellem samarbejdspartnere og kolleger er helt afgørende.

Konvergens og organisatorisk kompleksitet

Ovenstående tre etnografiske nedslag i henholdsvis kulturinstitutioner, forskningspraksisser og postvæsen peger alle på konvergens som aktuel velfærdsstatslig styringspolitisk vision, der dog konkretiseres på forskellig vis og afspejler mangeartede holdninger og strategier fra aktørernes side.

Kulturhusenes kommunalt ansatte ledere er loyale over for de politiske beslutningers professionalisme. Samtidig er de også forsigtigt kritiske, for de annoncerede ændringer forekommer dem at handle om besparelser snarere end visioner. Personligt er de berørt af ændringerne, for de kan se frem til kollegiale udskiftninger eller til at skulle gensøge egne jobs i konkurrence med kollegerne. De skal desuden stå på mål for nogle nye kommunale arbejdsrammer, som er upopulære hos kolleger, frivillige og mange brugere. De faste frivillige og græsrodderne er mere åbent kritiske over for de nye styringsforhold. De oplever

konsekvenserne af konvergensen og professionaliseringen som negative besparelser og tab af frirum. Trods disse forskelle er alle de nævnte hverdag, arbejdsliv og kulturforbrug konkret berørt af effektiviseringerne og konvergenspresset. De oplever alle, at frivilligkulturen til dels overtrumfes af kommercielle rationaler, der betinger både organiseringen og indholdskaracteren af den kultursektorielle drift (Salamon 2009). De mærker også alle store organisationsforandringer og indholdsmæssige forskydninger, hvor der med Sannes ord går „ind over forskellige søjler“, og hvor det bliver „en udfordring“ at opretholde respekt for andres faggrænser og faglighed.

Ved Øresundskonferencen om samarbejde mellem industri og universiteter tales der også om at gå ind over forskellige søjler i visionen om vækst og innovation gennem konvergens og „win-win“. På tværs af interesser enes fagbevægelse og industri, regionalpolitik og grundforskningsinteresser her diskursivt om det formålstjenlige ved øget samarbejde mellem universitær videnssektor, regional administration og privat industri. I tråd med den indflydelsesrige Triple Helix-model, som allerede inspirerer flere af talernes arbejdsstrategier, deler de en tro på konvergens som vækstmotor for innovation i samfundet som helhed og inden for hvert af interessefeltene.

Også i beretningen fra postens Innovationshold er der tale om en konvergens mellem separate „søjler“. Velfærdsdistributionsprojektet bygger på funktionel tilnærmelse mellem kommunikation, varelogistik, social- og sundhedsforsorg, der mødes og overlapper hinanden i et kommercielt motiveret, tværinstitutionelt samarbejde. Teknologileverandør (SCE), distributionspartner (posten), sundhedsmyndighed (læge) og lageransvarlig (kommune) leverer gennem offentlig-privat samarbejde velfærdsydelser og telemedicin. Den bagvedliggende styringspolitiske vision handler om ny kommerciel værdiskabelse gennem synergi, konvergens og tværororganisatorisk samarbejde.

Trods forskellighederne mellem de tre etnografiske beskrivelser giver de samlet anledning til flere analytiske pointer. Som det måske mest tydeligt er fremskrevet i eksemplet fra postvæsenet, arbejdes der organisatorisk ud fra den antagelse, at det nye serviceprodukt og den nye værdi skabes i kraft af selve mødet mellem funktioner og organisationer, „ind over de forskellige søjler“. Dette leder til en analytisk overvejelse omkring afgrænsningen og karakteren af disse formelt separate „søjler“. Det er nemlig kun på papiret, at partnerskaber eller fusioner udgøres af klart definerede, internt enige og afgrænsede enheder, der i samlet trop konvergerer mod hinanden, går i forbindelse og bliver til noget nyt og værdiskabende. I Innovationsholdets arbejde med postens telemedicin opstår den nye velfærdsdistributionservice ikke primært i møderne mellem de offentlige og private organisationer som i en særlig „konvergensboks“ (Lex 2013).

Produktet forhandles derimod frem inden for selve postorganisationen. Noget tilsvarende sker i kulturhusene: Det er ikke alene de styringstekniske sammenlægninger af skranker, som producerer det nye integrerede kulturhus. Den nye hverdagspraksis i det hybride hus får først form, efterhånden som den forhandles frem mellem frivillige, brugere, ledere og budgetansvarlige, fx i hverdagens debatter om lederstillinger, kommunalisering af åbningstider eller frivilliges pligt til at registrere timer.

I posten skal Innovationsholdets projektleder løbende arbejde for at få ideen om telemedicin accepteret og inkorporeret i organisationens mange interne distributions- og produktionsled. Det eksterne, tværorganisatoriske samarbejde mellem posten, SCE og kommunerne er af begrænset omfang og muliggør potentielt en igangsættelse af serviceproduktet. Det er de sociale og politiske spil i Johns egen organisation, der udgør hovedarbejdet for at få produktet godkendt og realiseret. Dette sker ved løbende improvisatorisk formgivning, som afhænger af daglige forhandlinger mellem forskellige og vekslende behov og aktører i forskellige organisatoriske teams, afdelinger og forretningsenheder.

Ligesom hver af Øresundskonferencens deltagere, der mødes som repræsentanter for meget forskellige interesser og mandater med henblik på at netværke og sondere et potentielt fælles interesseterræn, manøvrerer den postale projektleder mellem interne afdelinger og eksterne samarbejdspartnere, hvor han gennem mange beslutningsled lobbyer, tilpasser og forhandler sin idé om telemedicin, mens han forsøger at undgå organisatorisk modstand. En produktidé som den om telemedicin virkeliggøres med andre ord ikke ved et tværinstitutionelt trylleslag, og ideen bliver ikke omformet til praksis ved at blive sat ind i et nyt, tværfagligt og åbent rum. Et nyt serviceprodukt udfolder sig som et komplekst og uforudsigeligt stykke arbejde, der ikke bare går lige op med visionen om tværfaglig synergieffekt mellem konvergerende parter.

De politiske idealforestillinger om, at grænseoverskridende alliancer ved egen kraft og som sådan er essentielt produktive og innovativt værdiskabende, må altså ifølge denne analyse nuanceres betydeligt. Artiklens tre etnografiske illustrationer indikerer, at Triple Helix, OP-partnerskaber og andre af samtidens idealiserede, funktionelle konvergensformer ikke pr. definition er alment succesfulde værdiskabere. Som andre organisationsformer tjener de visse interesser frem for andre og må forstås som styringspolitiske redskaber, der indgår i dagligdagens løbende interesseforhandlinger og påvirkes af eksisterende magtforhold og organisatoriske traditioner. Hver af de konvergerende enheder eller organisationer er i sig selv komplekse, og produktudvikling og organisationsforandringer foregår primært inden for den enkelte funktion eller organisation: Kulturhusenes informationspersonale skal stadig passe deres oprindelige opgaver

inden for eksempelvis bibliotekslovens rammer, selv om de nu også indgår i kollaborative kulturevents med frivillige i borgernære projekter. I det øjeblik, de ikke længere skal opretholde deres oprindelige kerneopgaver, men fusioneres fuldstændig, mister konvergensideen og bevægelsen om at gå „ind over forskellige søjler“ mening. For da er der tale om fuldkommen sammensmeltning og dermed grænsernes eller søjlernes opløsning. Kulturhuslederen Sanne taler således om, at „udfordringen bliver, at der skal være fokus på, at vi respekterer faggrænserne“. På samme måde skal Øresundskonferencens forskellige deltagere trods deres fælles Triple Helix-inspirerede involvering i tværfaglige og tværinstitutionelle forskningsprojekter og investeringer stadig i høj grad fastholde og udbygge hver deres særlige fagligheder og ekspertiser inden for egne felter.

Den etnografisk aflæselige praksis antyder, at de tværororganisatoriske samarbejdsrelationer er præget af hverdagens flerfoldige interesseforskelle og løbende forhandlinger, tilpasset interne forhold i eksisterende organisationer, og eksterne forhold formet af en velfærdsstat i fortsat, neoliberal forandring. Det „nye“ er formet af allerede etablerede institutionelle interesser, muligheder og målsætninger. Uanset hensigtserklæringer kan styringspolitiske visioner ikke fremmanes i størrelsesforholdet 1:1, men vil altid farves af konteksten. Dette er antropologisk set bestemt ikke overraskende, men modsiger alligevel de aktuelt dominerende målrationelle forestillinger om konvergensens og det strategiske partnerskabs nærmest „magiske“ virkning som forandringseffekter af egen kraft (jf. Löfgren & Willim 2005; Salamon 2010). I virkelighedens praksis må organisatoriske aktører stadig arbejde med de forhåndenværende og kontekstspecifikke forhold og forhandle sig frem i vibrerende og allerede beboede organisatoriske „bokse“ (jf. Lex 2013).

Visionen som fundament

Trods afstanden mellem styringsvisionens idealer og faktisk, daglig praksis mener vi, at de kommercielle og partnerskabsfeticherende rationaler bag visionen om konvergens har praktisk betydning i de tre nævnte eksempler. De påvirker dagligdagen, omend nok anderledes end forventet, og de skaber realiteterne for de mennesker, der indgår i dem: Bibliotek-café-borgerservice-kulturhuset skal styrke og effektivisere forskellige funktioner gennem konvergens. I praksis betyder kravene om tværfaglighed, rentabilitet og OPP, at Sanne muligvis mister sit job, og at der opstår en ny, fusioneret kulturorganisation med nye ansvarsområder og ejerskabsforståelser. I Øresundsregionen påvirkes de tværfaglige og „store“ forskningsprojekter direkte af Triple Helix-modellens partnerskabsideal, når forskere, administratorer og lobbyister bevidst skal forsøge at spejle modellen i

deres projektstrategier. De ved fx, at forskningsmidler og projektstøtte nu typisk betinges af et kommercielt, tværfagligt rationale, og de forsøger at tilpasse deres ansøgninger og projekter hertil. Både kulturarbejdets, velfærdsservicens og forskningsarbejdets værdi vurderes endvidere ud fra deres potentielt kommercielle relevans. Forskningsprojekter bedømmes på, om de anses for kommercielt værdiskabende for samfundet og industrien. I posten er innovationskonsulenten ansat til at sikre ny forretning gennem konvergerende tværinstitutionelle relationer, og ledelsen måler hans præstationer ud fra den kommercielle nyværdi, som han leverer til de innovative projekter. Visionen om innovation i kraft af partnerskab er her ikke alene af styringsstrategisk betydning, men fungerer også som grundlag for Johns professionelle selvforståelse. Han er jo som projektleder på Innovationsholdet ansat til at udbrede denne vision, men bliver løbende konfronteret med det forhold, at den ikke fungerer efter hensigten.

Den styringsstrategiske vision om værdiskabelse gennem funktionskonvergens og partnerskaber fremstår i daglig, diskursiv praksis ofte som selvrefererende. Den opleves som en vision for visionens egen skyld, et partnerskab for partnerskabets egen skyld. Også selv om visionen viser sig umulig at realisere, fungerer den som ideologisk pejlemærke i de her beskrevne velfærdsstatslige hverdagspraksisser.

Forestillingerne om konvergens og tværgående partnerskaber som udløser af ny værdiskabelse og kvalitet skal altså betragtes som en bestemt, aktuel version af en instrumentel rationalitet eller målrationalitet, hvor økonomisk og teknisk effektivitet søges opnået gennem fremskrivninger, forudsigelighed og ensartethed (Batteau 2000:731; Weber 1981). Velfærdsstatens borgere og medarbejdere mærker på forskellig vis, at de forventes at tænke deres arbejde ud fra et bestemt „resultatets rationale“ (jf. Lex 2013), hvor arbejdsorganisering og daglig praksis forstås som visionsbårne fremskrivninger eller „baglæns“ styrede processer, der tager udgangspunkt i forkromende ideer om fremtidig vækst snarere end i aktuelle tilstande, muligheder og ressourcer. Der er tale om en instrumentel rationalitet, der tager udgangspunkt i ønsket om at kunne beregne sig til optimale metoder og fremskrive ny kommerciel værdi. Daglig praksis udspiller sig dog sjældent i overensstemmelse med vision og målrationalitet, og disse forbliver dermed i praksis tomme. Alligevel fungerer de som fundamentale, da de reproducerer nogle styringsstrukturer og organisatoriske præmisser, som biblioteksansatte, frivillige kulturaktivister, nanoforskere og postmedarbejdere løbende må forholde sig til og navigere ud fra. Disse medarbejdere lever, ligesom velfærdsstatens andre borgere, så at sige på styringsvisionære præmisser. Selv om visionen ikke efterleves i praksis, får den alligevel en afgørende og selvopfyldende betydning. Visionen om innovation i konvergens og tværinstitutionelle partnerskaber bliver således ikke alene målet, men også udgangspunktet.

Konklusion

Ovenstående etnografiske beskrivelser og efterfølgende analyse har belyst, hvordan visionen om konvergens konkret påvirker hverdagen for ansatte i offentlige og halvoftentlige organisationer samt deltagere i offentlig-private samarbejdsprojekter.

Artiklen har hermed skitseret konvergens og tværinstitutionelle partnerskaber som strategiske idealer, der i aktuell velfærdsstatslig praksis og styringsteknisk set anses for at være vandtætte effektiviseringsmetoder med store potentialer for skabelse af vækst og innovation. Som det fremgår af fortællingerne fra posten, forskningsverdenen og kultursektoren, praktiseres omtalte vision i forskellige projekter, strategier og strukturer og får hermed konkret betydning i pågældende organisatoriske felter. Kulturhuslederen og innovationskonsulenten i posten oplever på den ene side konvergensvisionen som udgangspunkt og strukturel præmis for det daglige arbejde, men på den anden side oplever de også, at visionen giver bagslag eller viser sig uopnåelig at virkeliggøre.

Den hermed skitserede styringspolitiske vision påvirker aktuelt velfærdsstatslige organisationer og borgeres dagligliv gennem en række ledelsesteknologier og målrationaler. Visionen om velfærd gennem konvergens er ikke værdineutral, men omdefinerer betydninger og producerer også bestemte mekanismer for social inklusion og eksklusion. I visionens optik marginaliseres således den daglige, kernefaglige eller monofaglige ydelse til fordel for spektakulære samarbejdsinitiativer og effektiviserende sammenlægninger. Hverdagens daglige drift, forhandlinger, magtkampe og formelle og uformelle relationer vurderes som mindre betydende end projektarbejdet med visionens gloriøse potentialer. Dette skaber bestemte samværsformer, hvor det blandt andet i højere grad handler om at opnå velfærd og forandring gennem mere innovative og kommercielt relevante tilbud end om, „at folk har glæde og tilfredsstillelse ved at gøre tingene ordentligt“, som en af kulturhusaktivisterne formulerede det.

Konvergensvisionen mærkes altså af de involverede blandt andet som et konstant ledelsespres for strategisk tilnærmelse til andre professioner og enheder og for løbende at skulle være på udkig efter potentielt kommerciel nytte og opportunt projektskabelse via funktionelle sammenlægninger. De involverede manøvrerer styringskravene ved til dels at overskride eller indskrænke – og for nogles vedkommende at opgive – aktuelle professionsroller og organisatoriske positioner.

Afslutningsvis har artiklens fortællinger gennem empiriske illustrationer også søgt at lægge op til en udvidelse af diskussionen om nyliberalismens individualiserende entreprenørkultur (jf. Heelas & Morris 1992). Den styringspolitiske vision om vækst og innovation gennem strategiske partnerskaber og rationaliserende

konvergens handler netop ikke om individualisme, men afspejler en idealiserende, men strategisk og opportunistisk tilgang til samarbejder og kollektivitet. Her handler socialitet og fællesskaber ikke om eksempelvis solidaritet eller sikkerhed, men snarere om konkurrence og risikosatsninger. Alliancen eller partnerskabet udgør ikke noget beskyttende socialt rum, men derimod en arena for effektivisering og præstation. Konvergens handler ikke om at nærme sig hinandens værdier, men bliver middel og mål for den kommercielle værdiskabelse.

Artiklens analyse leder til den overvejelse, at fremvæksten af de aktuelle velfærdsstatslige konvergens- og partnerskabsrationaler ganske vist fokuserer på gammelkendt socialistiske, idealistiske eller kommunitaristiske idealer om kollektivitet, samarbejde og social værdiskabelse, men gør det på nyliberale og ændrede præmisser, der bryder med kendte velfærdsstatslige værdier.

I denne velfærdsstatslige epoke er opportunistisk partnerskab og funktionskonvergens blevet styringsstrategiske universalmidler, som i ly af utopisk-holistiske fællesskabsdrømme (der også rummer fænomener som deleøkonomi og Open Source) baner vejen for lukrative strategiske alliancer. Den politiske vision om velfærd gennem konvergens bidrager hermed til at forme mange menneskers institutionelle og arbejdsmæssige hverdag og skaber situationer, hvor styringsidealet bliver sit eget dominerende og ret uopnåelige rationale; et selvstændigt resultatmål, der så at sige forsøges efterlevet for at blive efterlevet.

Søgeord: kollaboration, konvergens, nyliberalisme, strategiske alliancer, styring, velfærdsstaten

Litteratur

- Andersen, Niels Åkerstrøm
1996 Udlicitering: Når det private bliver politisk. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
2007 Partnerskabelse. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ankarloo, Daniel & Torbjörn Friberg
2013 The Academic Contract: From "Simply a Metaphor" to Technology. In: S. Rider et al. (eds): Transformations in Research, Higher Education and the Academic Market. Pp. 187-200. Dordrecht: Springer.
- Bache, Ian & Jan Olsson
2001 Legitimacy through Partnership? EU Policy Diffusion in Britain and Sweden. Scandinavian Political Studies 24(3):215-37.
- Bason, Christian, Søren Sebastian Toft & Sune Knudsen
2009 Sæt borgeren i spil: Sådan involverer du borgere og virksomheder i offentlig innovation. København: Gyldendal Business.

- Batteau, Allen W.
2000 Negations and Ambiguities in the Cultures of Organization. *American Anthropologist* 102(4):726-40.
- Bovbjerg, Kirsten Marie (red.)
2011 Motivation og mismod. Effektivisering og stress på offentlige arbejdspladser. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Cerny, Philip B.
1997 Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization. *Government and Opposition* 32(2):251-74.
- Christensen, Tom & Per Lægread
2011 Democracy and Administrative Policy: Contrasting Elements of New Public Management (NPM) and Post-NPM. *European Political Science Review* 3(1): 125-46.
- Clarke, John & Janet Newman
1993 The Right to Manage: A Second Managerial Revolution? *Cultural Studies* 7(3): 427-41.
- Dunleavy, Patrick & Christopher Hood
1994 From Old Public Administration to New Public Management. *Public Money & Management* 14(3):9-16.
- ESS – The European Spallation Source
2015 “About ESS”. <https://europeanspallationsource.se/european-spallation-source>. Artikel konsulteret 26. oktober 2015.
- Etzkowitz, Henry
2005 Trippelhelix – den nya innovationsmodellen: högskola, näringsliv och myndigheter i samverkan. Stockholm: SNS Förlag.
- Foucault, Michel
2008 The Birth of Biopolitics. London: Palgrave Macmillan.
- Giddens, Anthony
1999 Den tredje vej: socialdemokratismens fornyelse. København: Reitzel.
- Greve, Carsten
2002 Privatisering, regulering og demokrati. Magtudredningen. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Grogeon, John
1992 Bedre velfærd – til lavere pris. *Libertas* 14:4-6.
- Heelas, Paul & Paul Morris (eds)
1992 The Values of the Enterprise Culture: The Moral Debate. London: Taylor & Francis.
- Hilgers, Mathieu
2012 The Historicity of the Neoliberal State. *Social Anthropology* 20(1):80-94.
- Holland, Stuart
1993 The European Imperative: Economic and Social Cohesion in the 1990s: A Report to the Commission of the European Communities. Nottingham: Spokenans Books.

- Hallonsten, Olof
2012 In Pursuit of a Promise: Perspectives on the Political Process to Establish the European Spallation Source (ESS) in Lund, Sweden. Lund: Arkiv förlag.
- Jenkins, Henry
2006 Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: NYU Press.
- Jouvenet, Morgan
2013 Boundary Work between Research Communities: Culture and Power in a French Nanosciences and Nanotechnology Hub. *Social Science Information* 52(1):134-58.
- Kaiserfeldt, Thomas & Tom O'Dell
2012 Legitimizing ESS: Big Science as a Collaboration across Boundaries. Lund: Nordic Academic Press.
- Keat, Russell & Nicholas Abercrombie
1991 Enterprise Culture. London: Routledge.
- Kulturministeriet & IT- & Forskningsministeriet
2001 Konvergens i netværkssamfundet. Rapport udgivet af IT- og Forskningsministeriet & Kulturministeriet. København: Statens Information. http://kum.dk/uploads/tx_templavoila/Konvergens%20i%20netvarkssamfundet.pdf
- Lesjø, Jon Helge
2007 Nettverkssamfunn, innovasjon og byråkrati. I: H. Teigen (red.): En innovativ forvaltning? Pp 64-74. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lex, Simon
2013 Innovation i praksis. Omstilling til markedsorientering i Post Danmark. Frederiksberg: SL Grafik.
- Lund, Dorthe Hedensted & Nana Vaaben
2014 Offentligt-privat innovationssamarbejde: Konkurrence og alliance. I: P. Aagard et al. (red.): Samarbejdsdrevet innovation i praksis. Pp. 11-127. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Lundvall, Bengt-Åke & Maria Joao Rodrigues
2002 The New Knowledge Economy in Europe: A Strategy for International Competitiveness and Social Cohesion. London: Edward Elgar Publishing.
- Lykketoft, Mogens
1993 Beskæftigelsessituationen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 131:148-53.
- Löfgren, Orvar & Robert Willim (eds)
2005 Magic, Culture and the New Economy. Oxford: Berg Publishers.
- Madra, Yahya M. & Fikret Adaman
2014 Neoliberal Reason and Its Forms: De-Politicisation through Economisation. *Antipode* 46(3):691-716.
- MaxIV
2015 "MaxIV". <https://www.maxlab.lu.se/maxiv>. Konsulteret 26. oktober 2015.
- Miller, Daniel
2008 The Uses of Value. *Geoforum* 39(3):1122-32.
- Pedersen, Ove Kaj
2011 Konkurrencestaten. København: Hans Reitzels Forlag.

- Petersen, Ole Helby & Karsten Vrangbæk
2010 Offentlig-private partnerskaber (OPP). Udenlandske erfaringer og danske fremtidsudsigter. OPP-Nyt 4:7-9.
- Rothwell, Roy & Mark Dodgson
1992 European Technology Policy Evolution: Convergence towards SMEs and Regional Technology Transfer. *Technovation* 12(4):223-38.
- Salamon, Karen Lisa G.
2000 No Borders in Business: The Management Discourse of Organisational Holism. In: T. Bewes & J. Gilbert (eds): *Cultural Capitalism: Politics after New Labour*. Pp. 134-157. London: Lawrence & Wishart Limited.
2002 Prophets of a Cultural Capitalism: An Ethnography of Romantic Spiritualism in Business Management. *Folk* 44:89-115.
2007 Selvmål: det evaluerede liv. København: Gyldendal.
2009 En etnografisk montage om huses lokale kultur og forankring. Rapport for Foreningen Huse-i-Danmark. København.
2010 Erhvervsmani: om charlatanisme og værdiskabelse ud af den blå luft. *Tidsskriftet Antropologi* 61:97-118.
- Shore, Cris & Susan Wright
1999 Audit Culture and Anthropology: Neo-liberalism in British Higher Education. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 5(4):557-75.
2000 Coercive accountability. In: M. Strathern (ed.): *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. Pp. 57-89. Cambridge: University of Cambridge.
- Strathern, Marilyn (ed.)
2000 *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. Cambridge: University of Cambridge.
- Vaaben, Nana
2014 Da arbejdet i samarbejdet forsvandt. Økonomiske kosmologier som optimeringslogikker i jagten på mere for mindre. *Tidsskriftet Antropologi* 70: 113-32.
- Weber, Max
1981 Some Categories of Interpretive Sociology. *The Sociological Quarterly* 22(2): 151-80.
- Wolf, Eric R.
1956 Aspects of Group Relations in a Complex Society: Mexico. *American Anthropologist* 58(6):1065-78.

Redaktionen har modtaget

KRØIJER, STINE: *Figurations of the Future. Forms and Temporalities of Left Radical Politics in Northern Europe*. New York and Oxford: Berghahn 2015. 256 sider. ISBN 978-1-78238-736-7. Pris: \$ 110/£ 68.

MØLLER, JANE EGE, SØREN S.E. BENGTSSEN & KAREN P. MUNK: *Metodefetichisme. Kvalitativ metode på afveje?* Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2015. 244 sider. Illus. ISBN 978-87-7124-134-8. Pris: 299,95 kr.

STEFFEN, VIBEKE, STEFFEN JÖHNCKE & KIRSTEN MARIE RAAHAUGE (red.): *Between Magic and Rationality. On the Limits of Reason in the Modern World*. København: Museum Tusulanums Forlag 2015. 350 sider. ISBN 978-87-635-4213-5. Pris: 298 kr.

VALENTIN, KAREN & KAREN FOG OLWIG (red.): *Mobilitet og tilknytning. Migrantliv i et globaliseret Danmark*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2015. 223 sider. ISBN 978-87-7124-365-9. Pris: 249,95 kr.

FORFATTERLISTE

Maja Hojer Bruun er adjunkt i anvendt antropologi ved Institut for Læring og Filosofi, Aalborg Universitet, hvor hun blandt andet underviser i teknoantropologi. Hendes forskningsområder er urban antropologi, økonomi, politik og organisationer og velfærdsteknologi.

Torbjörn Friberg er ph.d. i antropologi fra Lunds Universitet på afhandlingen *Diagnosing Burn-out* i 2006 og har siden været lektor ved Institutionen för socialt arbete, Malmö Högskola. Friberg er i dag ansat som postdoktor ved det tværfaglige projekt CoNeXT under Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hans igangværende forskning handler om relationen mellem universiteter, industri og stat i forbindelse med etableringen af ESS og MAV IV i Lund, Sverige.

Mette Ginnerskov Hansen er cand.mag. i antropologi og europastudier fra Aarhus Universitet og ph.d.-studerende på Europastudier, Aarhus Universitet. I sit ph.d.-projekt, som er en del af projektet „Internationalisation and Social Practice in the Field of Tertiary Education in Denmark“, beskæftiger hun sig med internationale studerende på Aarhus Universitet. Hun har lavet feltarbejde blandt internationale studerende på Aarhus Universitet samt blandt medlemmer af den politiske elite i Irland.

Susanne Højlund er lektor i antropologi på Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet. Hun har forsket og udgivet inden for emnerne: børn, institutioner, hjemlighed og velfærd med udgangspunkt i Danmark. Hun er p.t. engageret i madantropologi og arbejder både med Danmark og Cuba som etnografiske felter.

Katrine Schepelern Johansen er ph.d. i antropologi og har siden 2001 lavet en lang række forsknings-, evaluerings- og udviklingsprojekter om stofmisbrugsbehandling og psykiatri. Hun er nu leder af Kompetencecenter for Dobbelt-diagnoser i Region Hovedstadens Psykiatri.

Dorthe Brogård Kristensen er MSc i medicinsk antropologi og ph.d. i antropologi fra Københavns Universitet. Hun er lektor ved forbrugsstudier på Syddansk Universitet og har forsket inden for områder som medicinsk pluralisme, mad, sundhed og teknologier.

Stine Krøjer sidder nogle gange i et træ og er ellers adjunkt ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hun arbejder med aktivisme, tid og politisk kosmologi og er i gang med et forskningsprojekt om træers politiske liv i ecuadoriansk Amazonas og i Ruhrdistriktet i Tyskland. Projektet handler om, hvordan træer og træånder ikke blot er passivt bagtæppe for menneskers politiske projekter, men indgår aktivt deri.

Simon Westergaard Lex er postdoc på Institut for Antropologi, Københavns Universitet, hvor han er tilknyttet det tværfaglige projekt CoNeXT. Lex forsker i begreber som innovation og kollaboration med et nuværende fokus på samarbejde mellem universiteter og erhvervsliv. Han er ydermere en del af forskningsgruppen Business and Organisational Anthropology (BOA) og underviser i innovation, design og „anthropreneurship“.

Julie Rahbæk Møller er ph.d. i antropologi og lektor på Institut for Socialt Arbejde, Professionshøjskolen Metropol, hvor hun underviser socialrådgiverstuderende i samfundsvidenskab og for tiden forsker i den sociale del af beskæftigelsesindsatsen for socialt udsatte.

Thomas Derek Robinson er ph.d.-stipendiat ved Institut for Marketing og Management, SDU, og skriver på afhandlingen *Time and Culture in Consumer Behaviour: Framing the Future*, der udgives på Routledge i 2017.

Mikkel Rytter er lektor ved Afdeling for Antropologi på Aarhus Universitet og daglig leder af CESAU – Center for Sociologiske Studier, Aarhus Universitet. Han har i en årrække forsket i spørgsmål vedrørende migration, integration og velfærd og blandt andet udgivet *Migration, Family and the Welfare State: Integrating Migrants and Refugees in Scandinavia* (Routledge 2012) sammen med Karen Fog Olwig og Birgitte Romme Larsen.

Karen Lisa Goldschmidt Salamon er lektor ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet, hvor hun særlig underviser i fag relateret til virksomheds- og organisationsantropologi. Hun leder (2012-2016) den antropologiske del af det tværvideenskabelige forskningsprojekt CoNeXT, der etnografisk følger organiseringen af samarbejder mellem statslige forskningsinstitutioner og industri.

Halvard Vike er professor ved Institutt for Sosialfag, Høgskolen i Sørøst-Norge, og seniorforsker ved Telemarkforskning. Han har arbejdet meget med lokalpolitik og forvaltning og ledet arbejdet med *Maktens samvittighet* (Gyldendal Akademisk

2002) i Makt- og demokratiutredningen. Han har desuden publiceret en række værker om statsudvikling, historisk antropologi, sprog, egalitarisme og magt.

Nina Holm Vohnsen, ph.d., er ansat som adjunkt på Aarhus Universitet og forsker i policyimplementering, den planlagte udviklings natur og bureaukratiets absurde aspekter. For tiden er hun ved at afslutte et projekt om evidensbaseret politikudvikling og embedsværkets arbejdsbetingelser.

Zachary Whyte har en DPhil i antropologi fra University of Oxford, baseret på et års etnografisk feltarbejde på et dansk asylcenter. Han har desuden afsluttet en postdoc ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet, hvor han lavede feltarbejde blandt nyligt anerkendte flygtninge på en dansk sprogskole. Han er interesseret i krydsfeltet mellem transnationalisme, statslige praksisser, usikkerhed og hverdagsliv.

Lisanne Wilken er mag.scient. i antropologi fra Københavns Universitet og dr. phil. fra Aarhus Universitet. Hun har blandt andet skrevet *Kulturelle verdener: Kultur og kulturkonflikter i Europa* sammen med Anne Knudsen og *Bourdieu for begyndere*. Lisanne Wilken er leder af det FKK-finansierede forskningsprojekt „Internationalisation and Social Practice in the Field of Tertiary Education in Denmark“.

DANSKE RESUMEER

Nina Holm Vohnsen: Evidensbaseret politikudvikling. Brudflader mellem forskning og bureaukrati

Det har i en årrække været en ambition i det danske embedsværk at kunne basere stadig flere indsatser på evidens. Hvor den evidensbaserede tilgang tidligere primært var at finde på de sundhedsfaglige indsatsområder, har tilgangen nu også vundet frem på det sociale område og i beskæftigelsesindsatsen. Dermed skriver Danmark sig ind i en bredere tendens, som også omfatter det amerikanske og det britiske embedsværk. Bestræbelserne på at frembringe evidensbaseret policy er imidlertid blevet problematiseret både fra forskningsmiljøerne og internt i statsadministrationerne. I disse analyser konkluderes det, at evidens kun sjældent, hvis nogensinde, bruges direkte i politikudviklingen, men oftere er enten håndplukket til lejligheden eller indgår som et blandt flere input. I denne artikel vil jeg på baggrund af feltarbejde i det danske embedsværk diskutere, præcis hvori udfordringerne ved at arbejde evidensbaseret består. Hvordan går det altså til, at evidens ikke anvendes direkte i udviklingen af politik? Via en analyse af udviklingen og implementeringen af et dansk forsøg på at udvikle evidensbaseret policy på beskæftigelsesområdet vil jeg vise, hvordan det evidensbaserede paradigme grundlæggende er i konflikt med embedsværkets traditionelle håndværk og arbejdsbetingelser.

Søgeord: evidensbaseret politik, embedsværket, policy, bureaukrati, Danmark

Julie Rahbæk Møller & Katrine Schepelern Johansen: Spændingsfeltet mellem dynamik og stabilitet. En antropologisk analyse af arbejdet med udvikling og behandling af mennesker med sindslidelser i det danske velfærdssamfund

Mennesker med alvorlige sindslidelser hører til blandt nogle af de mest udsatte mennesker i vores velfærdssamfund, og der findes i dag omfattende indsatser rettet mod denne gruppe. Forandringer i velfærdssamfundet har derfor direkte betydning for disse mennesker – det gælder også skiftet fra en stat, der fokuserer på at skabe stabilitet, til en stat, der har fokus på at fremme konkurrence og dynamik. Baseret på empirisk materiale fra to forskellige psykiatriske institutioner argumenterer vi for, at skiftet fra velfærdsstat til konkurrencestat har betydet en ændring i spændingsfeltet stabilitet-dynamik for disse mennesker. Vi argumenterer i artiklen

for, at et centralt forhold ved de udviklings- og dokumentationsredskaber, som man arbejder med i psykiatrien og socialpsykiatrien i dag, er, at de observerer og beskriver patienternes/beboernes liv og væren stadig mere detaljeret for på denne måde at kunne dokumentere den ønskede forandring. Det har de konsekvenser, at medarbejdernes arbejde bliver meget styret, og at rum til refleksion formindskes. Samtidig risikerer sindslidendes ønsker om stabilitet at blive tilsidesat til fordel for en præference for en særlig slags dynamisk udvikling, som er vanskeligt for dem at efterleve. Derfor foreslår vi afslutningsvis, at begrebsparret dynamik-stabilitet inddrages som analytisk opmærksomhedspunkt i fremtidige undersøgelser af velfærdssamfundet.

Søgeord: psykiatri, socialt arbejde, velfærdssamfund, udvikling, stabilitet, dynamik, den biopolitiske krop

Lisanne Wilken & Mette Ginnerskov Hansen: Internationalisering og økonomisk ulighed på videregående uddannelser i Danmark

Siden begyndelsen af dette årtusinde har universiteter i Danmark undergået en massiv internationaliseringsproces. Internationalisering kan forstås som led i transformationen af velfærdssamfund til konkurrencesamfund. Den har nemlig blandt andet til formål at forbedre Danmarks position i den internationale konkurrence om viden, talent og innovation samt at tiltrække talentfulde udenlandske forskere og studerende til Danmark. Internationaliseringen medfører en række forandringer, som er interessante i en diskussion om velfærdsstat og konkurrencestat. En af dem handler om studieøkonomi. Videregående uddannelser i Danmark har nemlig traditionelt været gratis, og siden 1970'erne har staten ydet studiestøtte for at udjævne betydningen af økonomiske forskelle i adgang til uddannelse. Men i 2006 indførtes studieafgift for studerende, der kommer fra lande uden for EU/EØS, og i 2013 ændredes SU-reglerne, så EU-studerende under visse betingelser kan være SU-berettigede. Ændringerne har brudt med velfærdsstatens forsøg på at udjævne betydningen af økonomiske forskelle. I artiklen undersøger vi, hvordan studerende på internationale uddannelser skaber mening i de økonomisk forskellige måder at være studerende på. På baggrund af to års feltarbejde på et dansk universitet giver vi en række eksempler på, hvordan studerende differentierer mellem forskellige grupperinger af studerende med henvisning til økonomi, og hvordan de konstruerer symbolske hierarkier mellem sig selv og andre.

Søgeord: konkurrencestat, internationalisering, universitetsstuderende, symbolske grænser, økonomisk ulighed

Karen Lisa Goldschmidt Salamon, Simon Westergaard Lex & Torbjörn Friberg: Konvergens på tværs af velfærdsstaten

Artiklen skitserer etnografisk en styringspolitisk vision og dennes aktuelle påvirkning af velfærdsstatslige organisationer i Øresundsregionen via en række ledelsesteknologier og målrationaler. Empirien er hentet i offentlige og halvoftentlige organisationer inden for tre sektorer; kultur, forskning og logistik (post), hvor arbejdsmiljøerne er præget af rationaliseringstiltag og fusionsprocesser, der påvirker medarbejdere og borgere i hverdagen. Særligt fokuseres på organisatoriske fusions- og konvergensteknologier, der fra politisk hold hævdes at kunne fremme økonomisk og samfundsmæssig værdi netop i kraft af konvergens-effekterne. Det konkluderes, at visionen om velfærd gennem konvergens ikke er værdineutral, men producerer betydninger og mekanismer for social inklusion og eksklusion. Den daglige drift, interne organisatoriske forhandlinger og kernefaglige ydelser nedprioriteres til fordel for spektakulære samarbejdsinitiativer og effektiviserende sammenlægninger. Den styringspolitiske vision om vækst og innovation gennem strategiske partnerskaber og rationaliserende konvergens afspejler en idealiserende, men strategisk og opportunistisk tilgang til samarbejder og kollektivitet. Konvergens handler ikke om at nærme sig hinanden som sådan, men bliver middel og mål for en kommerciel værdiskabelse.

Søgeord: kollaboration, konvergens, nyliberalisme, strategiske alliancer, styring, velfærdsstaten

ENGLISH SUMMARIES

Nina Holm Vohnsen: Evidence-based Policy-making. Points of Friction between Research and Bureaucracy

A current ambition in welfare states across Europe and in the US is to base political decision-making on rigorous research. Promoted as “evidence-based policy-making”, “good analysis, or “better governance”, the aspiration finds its roots in the governance paradigm generally referred to as “new public management” and the central concern for developing a cost-effective and agile public sector. Sound as this ambition may seem, it has been questioned from within the civil services and by the research community. Some critics warn that the term “evidence-based” is used too lightly, and often in cases where “evidence” has not fed into the policy processes but rather has been invoked after the fact to support already agreed upon policy; others warn that politics and science are – if not incompatible – then at odds with one another. The article pin points the friction points between science and policy-making and discusses why evidence rarely feeds into policy-making and how the evidence-based paradigm effectively challenges the traditional craftsmanship of the civil service.

Keywords: evidence-based policy, the civil service, policy, bureaucracy, Denmark

Julie Rahbæk Møller and Katrine Johansen: The Tension between Dynamics and Stability. An Anthropological Analysis of Working with Development and Treatment of People with Severe Mental Illness in the Danish Welfare Society

People with serious mental illnesses are amongst the most socially vulnerable people in the welfare society, and numerous social services are targeting this group of people. Changes in welfare society therefore have direct consequences for these people, including the shift from a state focusing on creating stability to a state focusing on enhancing competition and a dynamic development. Based on empirical material from two mental health institutions, we argue that the shift from welfare state to competition state has resulted in a change in the continuum between stability and dynamics in these services. We argue that a key item in this shift is the management tools that are used in health care services today. Staff can observe and describe the lives of mentally ill in more detail with these tools

in order to document the desired change. Therefore, health care workers' daily practices are increasingly controlled and they are allowed little space for reflection. At the same time mentally ill people's requests for stability is at risk of being disregarded in favour of a preference for a certain kind of dynamic development – one that is difficult for them to comply with. Hence we end up suggesting that the concepts of “stability and dynamics” are brought in in future discussions of the contemporary Welfare society.

Keywords: psychiatry, social work, welfare society, development, stability, dynamics, the biopolitical body

Lisanne Wilken and Mette Ginnerskov: Internationalization and Economic Inequality at Danish Universities

Since the beginning of this millennium Danish universities have experienced massive internationalization. Internationalization of universities may be understood as part of the transformation of the welfare society into a competition state, as internationalization aims at improving Denmark's position in the international competition for knowledge and talent. Internationalization has led to a number of changes which are interesting in the discussions of welfare society and competition state. One of these changes regards student economy. In Denmark tertiary education has traditionally been free of charge for all students. Students have also been entitled to generous student support in order to compensate for economic inequality in access to higher education. In 2006 Danish universities introduced tuition fees for non-EU/EEA students creating differentiated admission requirements for different categories of students. And in 2013 and due to a ruling from the European Court of Justice, students from the EU/EEA became entitled to student support if they are also mobile workers according to the Treaty of the European Union. In this article we explore how students at international degree programs in Denmark make sense of economic differences and how they construct symbolic boundaries and moral hierarchies between different groups of students with reference to economy. The article draws on data collected during a fieldwork conducted among students at Denmark's second largest university from 2012 to 2014.

Key words: internationalization, university students, competition state, welfare state, symbolic boundaries, inequality

+

**Karen Lisa Goldschmidt Salamon, Simon Lex & Torbjörn Friberg:
Converging across the Welfare State**

This article outlines a governance value framework and its impact, through a number of management techniques, on welfare organizations in the Oresund region. It does so by means of ethnographic cases drawn from public and semi-public organizations in three sectors: culture, research and logistics (mail). In these sectors, the work environments have been affected by rationalizations and merger processes that affect both employees and citizens. The article looks particularly at organizational mergers and convergence technologies, politically claimed to promote economic and social growth due to the convergence effects as such. It argues that the idealisation of functional convergence as an organisational principle is not value neutral, but produces meanings and mechanisms of social inclusion and exclusion, where the daily operations, internal organizational negotiations and core professional services are not in the forefront. Rather, spectacular, collaborative initiatives and efficiency-enhancing mergers, which receive attention. The policy driven vision of growth and innovation by way of strategic partnerships and functional convergence reflects an idealized, but strategic and opportunistic approach to collaboration and collective cooperation. Convergence in this sense is not a matter of approaching others and their values, but rather the means to an end of commercial value creation.

Keywords: collaboration, convergence, neoliberalism, strategic alliances, governance, welfare state

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

32. INDFØDTE behandler emnet indfødte, oprindelige folk eller 4. verdens-folk inden for rammerne af de aktuelle antropologiske interessefelter kulturel identitet og kompleksitet. Indfødte folks vilkår i den moderne verden frembyder spørgsmål af både teoretisk, praktisk og politisk art.

33. DYR tager udgangspunkt i den ganske forbløffende mængde materiale, som den zoologiske verden bidrager med til vores kategoriseringer af omverdenen. I dette nummer bringes eksempler på, hvordan vi tænker, bruger, fremstiller og forestiller os dyr.

34. AIDS-forskningen i antropologien har udviklet sig fra en hjælpedisciplin for epidemiologien til kritiske analyser af videnskabelige og politiske „sandheder“ om hiv/aids og konstruktive undersøgelser af lokale forudsætninger for forebyggelse og omsorg.

35-36. FELTER er et festskrift med artikler om sjæleanligger, etnografer, pornografi, repræsentation, rationalitet, identitet, kunst og verden, rum, metaforik, ceremonielle dialoger, ånder, kroppe og performance, halve mennesker, myter og kosmologi, objekter, totemisme, fysikkens erkendelseslære og menneskekulturerne mv.

37. MELLE MØSTEN Udsolgt.

38. BØRN har kun sjældent været del af det antropologiske genstandsfelt. Her belyses antropologiske perspektiver på børn og unge: Hvordan opfattes børn, hvad indebærer socialisering, og hvilke perspektiver og erfaringer har børn i forhold til deres omgivelser forskellige steder i verden?

39. MAD OG DRIKKE viser nye vinkler på de symbolske betydninger og sociale normer, som regulerer, hvad der indtages, hvornår, hvordan, sammen med hvem og i hvilke mængder.

40. OVERGANG ser på den antropologiske videnskab og den videnskabelige antropologi anno 2000. Hvilke erkendelser har overlevet 1980'ernes faglige selvrensagelse, og hvilke epistemer hører fortiden til? Hvilke klassiske antropologiske dyder kan dårligt undværes, og hvad er forholdet mellem anvendt antropologi og grundforskning?

41. ILLUSION har ofte negative konnotationer i retning af indbildning og forvrænget virkelighedsopfattelse. Her fokuseres på illusion som et empirisk forhold, dets kreative element i sociale og kulturelle sammenhænge samt dets virkemidler og konsekvenser.

42. DANSKHED Mens antropologer og andre analytikere dekonstruerer nationale fællesskaber, egenskaber og identiteter, polemiserer dette nummer ved at undersøge, hvordan og hvorvidt danskheden faktisk *er*: danske dufte, toner, omgangsformer, filmskatten og højskolesangbogen med mere. Er der tale om særligt danske forhold eller blot om forhold i Danmark?

43-44. SAMLING undersøger samlinger og samlere og overvejer begrebernes betydning for antropologien. Kategorier bringes sammen i nye konstellationer: museale dyrekategoriseringer, frimærkesamlinger, etnografiske samlinger, komplette samlinger, plane-spottere, klunsere, jæger-samlere og kunstsamlere.

45. KRITIK sætter fokus på den engagerede videnskab og videnskabsmand. Kritisk antropologi er ikke ny, men øget forskning og deltagelse i løsning af samfundsproblemer synes at skærpe den kritiske bevidsthed og kravet om stillingtagen. Hvad betyder det for den videnskabelige erkendelse og metode?

46. VOLD undersøger, hvorledes vold indgår i menneskers forestillinger og dagligliv. Temaet præsenterer et kontinuum af vold – mellem enkelte individer til vold omfattende en hel befolkning og afspejles i artikler om vold mod kvinder, overgreb på indfødte folk, civile lynchninger, borgerkrig, befrielseskrig og statsterror.

47. BYER I undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Abomey, Hanoi, Hby, Honolulu, København, København, Marseille, Máskat, Montreal og Mumbai.

48. BYER II undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Nuuk, Paris, Rio de Janeiro, Sarajevo, Shanghai, Skopje, Sun City, Sun City, Teheran og Århus.

49. PENGE handler om fjer, muslingeskaller, medaljoner, jetoner, betalingskort, bankoverførsler, mønter, sedler og andre værdier, som vises frem, gemmes væk, øremærkes og udveksles. Penge påvirker relationer og samfund og er derfor anledning til moralske og politiske problemstillinger om fællesskab og individualitet, magt og afmagt, ulighed og hierarki, følelse og marked.

50. SLÆGTSKAB er som antropologisk forskningsfelt i de sidste årtier blevet kraftigt udfordret. Nye betingelser forårsaget af udviklingen inden for den lægevidenskabelige forplantnings- og genteknologi samt presset fra ændrede globale forhold, gamle og nye krige og sygdomsepidemier skaber rum for helt nye kreative tankegange og praksis i slægtssammenhæng.

51. ARBEJDE er et „institutionaliseret“ begreb, i den forstand at betydningen af ordet ikke er noget, vi almindeligvis tænker over, men nærmere noget, vi tænker *med*. Det giver anledning til overvejelser om og perspektiver på, hvordan arbejde skal begribes, samt hvordan begrebet tillægges mening i forskellige sociale og kulturelle sammenhænge – i en tid, hvor arbejdet synes at fylde stadig mere i vores liv og bevidsthed.

52. HUKOMMELSE er et socialt fænomen med et vigtigt politisk aspekt. Udtrykt i repræsentationer af fortiden danner hukommelse, social og kollektiv, udgangspunktet for et samfunds selvforståelse og legitimering. Et samfunds „hukommelse“ refererer ikke nødvendigvis til et verificerbart fænomen i fortiden. Den kollektive hukommelse er kreativt skabende og udtrykker sig ud over i samfundsformer i materiel kultur og i kroppe.

53. KOGNITION tager bestik af den „kognitive revolutions“ betydning for aktuel antropologisk forskning. Værdien af dette nye teoretiske paradigme demonstreres og diskuteres i antropologiske analyser af religion, sprogtilegnelse, drømme, videnskabelig viden m.m.

54. LYD Også i samfund, der vurderer synssansen som den primære, spiller håndteringen af lyd en væsentlig rolle. Både seende og blinde færdes i landskaber af lyd, i lydskaber. Men hvad gør lydene ved os? Og hvad gør vi med lyde? Hvordan er forholdet mellem sproglyde og skrifttegn? Hvornår er lyd musik? Hvad sker der, når lyd bliver til larm, og støj bliver til stress, når stilhed bliver en luksus? Hvad er akustisk komfort? Og hvad betyder det, når hørelsen hæmmes eller lyden forsvinder helt?

55. PERSON er ikke i sig selv antropologiens centrale omdrejningspunkt, det er derimod *relationen* mellem mennesker. Felten er fuld af mennesker, som vi umiddelbart identificerer som særskilte personer med egne livshistorier og -mål. Men hvad er egentlig en person? Hvordan skal vi forstå forholdet mellem individet og det sociale? Eksisterer der et „vi“ før et „jeg“ – eller forholder det sig omvendt? Hvorledes håndterer antropologien møder mellem forskellige personopfattelser? Nummeret undersøger sådanne spørgsmål og de metodiske, teoretiske og politiske udfordringer, der følger heraf.

56. KULTURMØDE bruges i stigende grad til at beskrive og forklare, hvordan personer med forskellig etnisk, kulturel eller national baggrund bringes sammen og undertiden støder sammen. Begrebet „kulturmøde“ blev fundet analytisk ufrugtbar og derfor opgivet i antropologien i 1960'erne. I de senere år har ikke-antropologiske kulturstudiefag været med til at sætte nye dagsordener for, hvilke temaer og angrebsvinkler der kan være relevante for at forstå det mudrede felt, som man – i mangel af bedre? – på ny betegner kultur møder.

57. LOV OG RET Krav og ønsker fra individer og hele befolkningsgrupper formuleres i stigende grad inden for rammerne af et rettighedssprog, og en retlig forståelseshorisont spiller en stadig større rolle. Hvordan påvirker denne udvikling antropologiske studier af lov og ret? Dominerer rettighedsdiskursen i lige så høj grad på det empiriske plan som på det ideologiske? Er rettigheder mere tale end handling? Og hvordan spiller andre, ikke-legale forestillinger om retfærdighed sammen med retssamfundets juridiske univers?

58. SYGDOM vil belyse sammenhænge mellem forskellige fællesskabers/kulturers sygdomsopfattelser og håndteringer af sygdomme: Hvilke konflikter og løsninger opstår i og mellem forskellige fællesskaber, og hvilken placering gives eller tiltager de syge sig? Hvordan medvirker fællesskaberne til produktionen af sygdom, og hvilke muligheder har såvel det samlede fællesskab som de enkelte individer for at forebygge og behandle sygdomme?

59/60. HUS OG HJEM Hjemmet udtrykker et forhold mellem mennesker og mellem mennesker og materialitet, her især huset, som er ladet med betydning i form af bl.a. tilhørsforhold og ejendomsret. Det understøtter identitet og fællesskaber i form af familieliv, men er også platform for differentieringer mellem køn og generationer. Hjemmet er kort sagt et socialt og kulturelt fænomen, som udfoldes i form af forskellige praktikker – det er noget, man gør.

61. MAGI spillede en vigtig rolle i den klassiske antropologi som en indfaldsvinkel til forståelsen af de indfødtes særlige symbolske og rituelle handlinger for at nå ønskede mål. Siden er det blevet almindeligt at betragte magi mere bredt som et af mange forsøg på at håndtere usikkerhed i det moderne samfund. Magi kan således betegnes som en særlig form for menneskelig handling, hvor bestemte ord, genstande eller fænomener tillægges en indflydelse eller kraft, som ligger ud over ordene, genstanden eller fænomenet i sig selv. Magi er det kreative felt, hvor ønsker og håb kan udtrykkes og måske lede til eftertragtede mål.

62. SKOLE Skolen vil altid være et udtryk for et bestemt samfund med dets særlige værdier og strukturer. Den vil have til hensigt at bidrage til formationen af dette samfund ved at søge at skabe gode borgere. Derfor udgør skolen en arena, hvor der dagligt kæmpes om, hvilke kulturelle værdier, hvilken fortolkning af

historien og hvilke samfundsmæssige normer der skal være gældende. Skolen bidrager dermed til komplicerede eksklusions- og inklusionsprocesser både i materiel, social og kulturel forstand og dermed til konstruktionen af forskellige former for medborgerskab.

63. FREMTID. Orienteringen mod fremtiden er en orientering mod verden med konkrete udtryk. Forholdet til fremtiden kan ses som et udgangspunkt for handling. Samtidig er uvished og mangel på kontrol over fremtiden en realitet for store dele af verdens befolkning. Ideen om fremtiden kan derfor også være præget af desillusion, magtesløshed og håbløshed.

64. KLIMA Antropologien har gennem tiden beskæftiget sig med økologi som kulturelt og politisk fænomen og i det hele taget stadig afsøgt grænserne eller gensidigheden mellem natur og kultur. Klimaforandringerne tvinger endnu en gang antropologer til at udforske forholdet mellem mennesker og deres omgivelser, når ekstreme vejrbegebenheder, ændringer i årstidsmønstre, udsving i forekomster af naturressourcer og andet er blevet hverdag for mennesker kloden rundt.

65-66. TAVSHED Det kan undertiden være svært at identificere tavsheder i en aktuel, dominerende tradition, fordi vi typisk er en del af den. Men man kan uforvarende komme til at tale om det usigelige, og andres reaktioner vil snart gøre en opmærksom på, at man er ude i noget farligt. Man vil måske blive tiet ihjel eller disciplineret på anden vis. Tavsheder er ofte foruroligende og sigende. Men hvad siger de? Hvad dækker de over?

67. VERDEN(ER) tager – inspireret af den såkaldte ontologiske vending inden for antropologien – udgangspunkt i debatten om, hvorvidt vi mennesker lever i én verden, eller vi snarere lever i mangfoldige verdener. Ifølge den første position er der tale om én verden, der blot opfattes og repræsenteres forskelligt af forskellige grupper, hvilket kan forklare kulturel mangfoldighed. Den ontologiske vending modsvar er, at vi lever i mangfoldige verdener med forskellige ontologier.

68. OVERSKRIDELSER sætter fokus på et af antropologiens klassiske begreber (transgression) og udforsker forholdet mellem grænse og overskridelse og de bevægelser i kategoriseringssystemer og mulighedsrum, det medfører at krydse en grænse eller trodse et forbud. Hvad er overskridelser, og hvad kan begrebet bruges til? Er det grænserne, der fremhæver overskridelserne, eller overskridelserne, der fremhæver grænserne? Hvordan bruges begrebet overskridelse i nutidigt antropologisk arbejde?

69. FÆNOMENOLOGI belyser krops- og hverdagsfænomenologiens rolle i antropologisk teorihistorie og diskuterer og illustrerer traditionens metodiske og analytiske potentiale og begrænsninger. Et centralt mål for den fænomenologisk

inspirerede forskning er at redegøre for de kulturelle grundantagelser og kropsliggjorte færdigheder, der organiserer menneskets prærefleksive engagement med omverdenen. Denne ambition rejser vigtige metodologiske spørgsmål omkring produktion og skriftlig formidling af viden om de aspekter af det sociale liv, der normalt undslipper refleksion og fortolkning.

70. OPTIMERING sætter fokus på menneskets stræben efter at selvudvikle, forandre og forbedre ved hjælp af en mangfoldighed af teknologier og medicinske produkter og services, som får afgørende betydning for menneskers selvforståelse og gør kroppen, livet og selvet til et personligt projekt. Tendensen er særligt tydelig inden for sundhed, selvudvikling og kropslig og mental perfektion. Temanummeret går i dybden med eksempler på optimeringspraksisser og de sociale og kulturelle sammenhænge, de eksisterer i, og undersøger, hvordan de forskellige teknikker og praksisser påvirker hverdagsliv og forståelsen af, hvad det vil sige at være menneske.

71. BEHANDLING stiller skarpt på begrebet behandling, som synes at være det umiddelbare og selvfølgelige svar på mange og meget forskelligartede sociale problemer i dagens Danmark. Hvad forventes samfundet at tilbyde som modtræk til eller afhjælpning af problemer som fx alkoholmisbrug, narkomani, ludomani, spiseforstyrrelser, sexafhængighed og vold? Svaret er behandling. Et ansvarligt samfund kan ikke undlade at tilbyde behandling. Men hvad er behandling egentlig for en størrelse? Hvad betyder behandling? I hvilken udstrækning giver det mening at tale om behandling af diverse identificerede sociale problemer?

74. GENRE udspringer af MEGA-seminaret i 2015, hvor arrangørerne slog et slag for en debat om antropologiske genreeksperimenter under rubrikken „alvorlig leg“. Målet for temanummeret er at fortsætte den „alvorlige leg“ med praksis og fremstilling. Det vil derfor være en platform for forsøg med og refleksioner over nye etnografiske metoder og eksperimenterende fremstillingspraksis.

75. INNOVATION fremlægges og analyseres typisk ud fra et vestligt markedsorienteret perspektiv med fokus på økonomisk værdiskabelse. Dette nummer præsenterer antropologiske perspektiver på innovation og belyser innovative praksisser og forståelser på tværs af etnografiske kontekster. Det byder på 1) kritiske analyser af innovation som begreb i nutidens markedsorienterede samfund, 2) antropologiske bidrag fra vestlige og ikke-vestlige samfund og 3) diskussioner af en tilsyneladende tæt kobling mellem innovation og antropologi, herunder konkrete eksempler på antropologers arbejde med innovation.

76. ANTROPOLOGISK ETIK diskuterer vores rolle som forskere og stiller spørgsmålet: Hvem producerer vi egentlig viden for, og hvad er de etiske, sociale og politiske konsekvenser af vores forskningspraksis? Nummeret tager afsæt i

nyere debatter om antropologiens relevans. Hvordan udvælger vi bestemte forskningsområder, og hvis interesser reflekterer det? Hvordan navigerer vi mellem forskelligartede krav til vores forskning? Hvad vil det egentlig sige, at antropologi som akademisk disciplin er forpligtet på sine felter?

